

Nemes István

RADNÓTI MIKLÓS KÖLTŐI NYELVE

/"annyit érek én, amennyit ér a szó versemben"/

Pécs, 1974.

Közreadja a Pécsi Tanárképző Főiskola
Tudományos Bizottsága

Felelős kiadó: a Pécsi Tanárképző Főiskola
főigazgatója

Készült a Pécsi Tanárképző Főiskola
házi nyomdájában

A/4 - 50 példányban.

Felelős vezető: Dr. Takács József

Lirai örökség

"Az irodalomban csaknem minden a nyelven fordul meg, mert ezen dől el, hogy művészet-e valamely irás, vagy csak dilettáns próbálkozás. Az irodalom anyaga a nyelv, és mindenkor az anyaggal való küzdelem eredménye a mű. A minőség pedig a küzdelem eredményétől függ. A költő, az író ott kezdődik, ahol világot teremt magának és ezt a nyelven keresztül teremti" - írja Radnóti Miklós /Tanulmányok, cikkek. Bp. 1956. 25-6./.. A költő teremtő tevékenységében egyéni jelrendszere kapja a legfontosabb szerepet, amelyet azonban ezer és ezer szál fűz a nemzeti nyelv nagy rendszeréhez, a kor magyar és európai lirájához.¹ Az életműre befolyással van tehát a nyelv egész társadalmi öröksége: az író-elődök és kortársak, az uralkodó stílus, a változó életkörülmények és tapasztalatok. A teremtő művész azonban nem elégedhet meg a nyelvközösségtől készen kapott konvencionális nyelvi eszközökkel, hanem a nyelv továbbfejlesztője, a költői kifejezés gazdagítója akar lenni. S az életmű értéke nagy mértékben függ attól is, hogy mi ujat jelentett, milyen gazdagodást hozott a nyelvi eszközök stilisztikai értékének fejlődésében. A költő szubjektív nyelvhasználata hozzájárulhat a stilushagyományok gazdagításához.² Kérdés, hogy Radnóti költői nyelve mennyiben tágitotta, fejlesztette a stilushagyományokat. Ennek felderítése érdekében mindenképp azt a lirai örökséget kell számbavennünk, amelytől elindult.

Liránknak a 20. század elején nagy változáson kellett átmennie ahhoz, hogy a század társadalmának ellentmondásait bemutathassa, a legújabb kor emberének életérzését közvetíthesse.

A századfordulón liránkban a "népnemzeti" irány volt uralkodó, amely a hétköznapi meg szokott tapasztalati világba vezetett. Költészetünknek mindenképp a "népnemzeti" iránnyal, a feudális állapotok előítéleteivel kellett szakitania. A századvég legjobb költőinek liráját a polgári demok-

retorikus forradalom szelleme hatotta át. Az el nem nyert éden keserősége táplálta "a szinesebb, emelkedettebb életszemlélet vágyát", új hitet és illúziót ébresztett. A költői lélek vágyott a szabadabb szárnyalásra. A költők egy részét valamiféle szocialista utópia illúziója lelkesítette, mások viszont a lélek transzcendens titkainak világában kutatták a szépséget. A lirát egyre inkább az én-kultusz, a szubjektivizmus hatotta át. Előbb a neoromantikusok próbálták a retorikus költői nyelv segítségével a "népnemzeti" líra fölé emelkedni, aztán a modern költők tarka csoportja hirdette az érzélem élményeinek nagyobb jussát a költészetben. A sokféle kísérlet azonban mindaddig meddő maradt, amíg a Nyugat össze nem fogta a szerteágazó törekvéseket.

Az un. modern költő szemében a legnagyobb érték az egyéniség és az eredetiség. Az évszázados előítéletek azonban szilárd akadályoknak bizonyultak az egyéniség és az eredetiség kibontakoztatása előtt. Csak a zseni-hit és öntudat adhatott erőt a költőnek arra, hogy jogot érezzen a szabályok mellőzésére. A századvég legnagyobb költői /Vajda János, Reviczky Gyula/ és a fiatal Ady Endre fenntartás nélkül hisznek egyéniségük rendkívüli erejében, önérzetesekek, büszkék és "különcök", feltétlen elismerést, tiszteletet és dicsőítést követelnek. Mivel mindezt többnyire nem kapják meg, lázadnak, sértődöttségükben a nemzetet ostromozzák, esetleg az egész emberiséget megvetik. Gyakran támad szakadék a költő és közönsége között, s kialakul a tragikus magányosság érzete. A magányos költő mindenekelőtt önmagát emeli költészete középpontjába, nem a környezet és a tárgyak világát ábrázolja, hanem a "lelkiélet egymásbafolyó hangulatait."³

De nem csupán abban van különbség a "modern" líra és a népnemzeti költészet között, hogy az egyik a megszokott tárgyi világot, a másik pedig a lélek hangulatait írja le. A modern költő magát az érzést is absztrahálja, s ezt az absztrahált érzést elemzi, boncolja, vizsgálja.

Ekkortájt a lelki élet jelenségei közül is az emlékezésnek és az álmoknak jut vezető szerep. A tragikus magány gyakran arra ösztönzi a költőt, hogy a végtelenbe lendüljön, a rendkívülit kultiválja, a versnek kivételes, irracionális emelkedettséget adjon. Mivel az egyéniség szabad kiteljesedését átöröhethetlen társadalmi korlátok akadályozzák, a költő a rutvalóságból egy sóvárgott irreális szférába emelkedik. Gyökere-sen megváltozik tehát a lira valóságigénye: a modern költő a külvilág tárgyait már méltatlannak találja az irodalom számára, elfordul a költészet a realizmustól, a szimbolizmus és a pszichológia szabja meg uralkodó irányát.⁴

A zseni-hit és öntudat nemcsak a költészet témavilágát és gondolatrendszerét alakítja át, hanem a huszadik század első jelentős stílusváltozásához is vezet. Az emelkedett költői lélek, az "egethasító fájdalom" átszervezi a vers szerkezetét, megváltoztatja szókincsét és képvilágát. Az új versben a líra korábbi plasztikus szerkezete meglazul, a konturok elmosódnak /pl. Vajda János: Magány, Reviczky Gyula: Magamról, Komjáthy Jenő: A homályból, Siralom, Kiss József: Az ár ellen stb./, nem törekszik a költő az ún. klasszikus költészet világosságára, a verset inkább valamilyen félhomályba burkolja. A szókincsben fontos szerepet kapnak a lelkiállapotok fogalmi, kulcsszóvá emelkedik ezek közül is az álom. Pl. "Az emberek beszélnek fájdalomról, /Rakásra hordva sok bút, bánatot, / És mondja mindenik a magáéról, /Hogy már a földön az a legnagyobb - / Hallgatva némán ennyi bút, keservet, / A magamét én el nem mondhatom. / Keresem a magányt, a véghetetlent, / Csak ottan önthetem ki bánatom." /Vajda János: Magány/. Míg az idézett verset zsufolásig megtöltik a különböző pszichikai fogalmak, Komjáthy Jenő versében valóban az álom válik kulcsszóvá, s úgy kap még nagyobb nyomatékot, hogy a költő a ref-rénbe helyezi: "A durva harc árjába dobva, / Alattam vér és testromok, / Lökösnek engem jobbra-balra / A szívtelen vad harcosok. / Szilaj üvöltés, vészkiáltás / Visszhangja kél az

ormokon: / De mozdulatlan, mély szemekkel / Én egy nagy álmot álmodom! / Álmodva/. Reviczky Gyula versében pedig a lelkiállapot fogalma egy erősebb hangélményt kiváltó ige segítségével kap expresszív töltést: "Vágy, szenvedély bevonja szárnyát; / Dalaim immár csendesek; / Bennük csak néha-néha zendül / Egy álom, egy emlékezet." / Ősz felé/. Itt már árnyékot vet az a legkorszerűbb megoldás is, amikor az elvont fogalom megérzéki-tésével találkozunk.

A századforduló költészete mégis leginkább a képalkotásban igéri a modern líra eljövételét. A képszerűségben is mintegy ösztönös művészi célja a félhomály. Megsokasodnak a jelzők és a metaforák, amelyeknek asszociációs vonzása meglehetősen kiterjedt, nemegyszer az olvasó tudatalatti rétegeire is irányul. Az efféle jelzők és metaforák hangulati szférájában gyakran a gondolat váza is feloldódik. Pl. "Szédítő mélyein az ürnek / Parányi emberértelmünket / Erőltetők, - mi haszna van?! / Minél tovább elévelődtünk, / Annál sötétebb lett körülöttünk, / Ijesztőbb a határtalan!" / Vajda János: A legszebbnek/; vagy: "Ringó rétek hajába kap. / Rengő erdők fejére csap / Mint bósz, gonosz király; / Fönséges, átkos borzalomban / A földnek örjás szíve dobban, / Mert rátapadott Beliál." / Komjáthy Jenő: Viharének/. Ez a képiség a hangulatlíra beköszöntését jelzi, amely már tudatosan száll szembe a hagyományos realizmussal és naturalizmussal.

Ady Endre korai költészetében is nagy szerepe volt az álomnak. Ady is álmodozó lélek volt, versei sejtelmes, törékeny hangulatokat közvetítettek. Nála azonban az álomvilág már nem menekülésvágy, hanem a rideg valóság ellenpontosításának funkcióját teljesíti, s a "magyar ugar" felismeréséből ered. A korai Ady is még elsősorban érzelmi forradalmárként harcol a magyar ugar ellen. Magatartása gögös, arisztokratikus, embereszménye a zseni, a Művész, akit királyi önérzet különít el a feudális parlagon hétköznapjaitól. A vers kivételes hőse rejtélyes országban, álomvilágban bontakoztathatná ki

képességeit. A "szűz borzongások, pompás szavak, / Új nagy látások királyfia" a pipafüstös, urambátyámos környezetben nem dalolhatja ki titokban gazdag nótáit. Ady 1906-08 közötti lírájában az egzotikus, arisztokratikus álomvilágot mitológiai és mesei motivumok szőtték át. Kialakul az "esztétizáló modernség" korszaka, amely jelentős gazdagodást eredményez Ady kifejező készletében. Jellemző ekkor Adynál a dekoratív festőiség, megsokasodnak a versek színei, vizuális élményei, erős a képzőművészet ihletése, valósággal áradnak a festői jelzők. Pl. "Sötét haja szikrákat szórt, / Dió-szeme lángban égett, / Csipője ringott, a büszke / Kreol-arca vakított." /Az anyám és én/; "S égtek lelkemben kis rőzse-dalok: / Füstösek, furcsák, busak, bíborak, / Arról, hogy meghalok." /Párisban járt az Ősz/; "Ónos, csapó esőben ázom / S vörös-kék szőlőlevelekkel / Hajló fejem megkoronázom." /Elillant évek szőlőhegyén/; Piros-fekete glóriával / Feje körül, bevezett / Lelkembe az az aszszony" /Csolnak a Holt tengeren/; "Két szemed két zöld gyémánt-Vóna, / Két kebled két vad opál-rózsa / S ajakad topáz" /A Léda arany-szobra/. Feltűnnek már impresszionista motivumok is a színek örvénylésében, fontos szerepet kap a színesztéziás metafora /"rőzse-dalok: / Füstösek, furcsák, búsak, bíborak"/.

Maradandó nyomot hagyott Ady ábrázolásán a versek ünneplés hangulatának szándékos kialakítása, Király István fogalmával az átfinomító egyénítés is. Nagy távolság keletkezett ekkor Ady lírájában a köznyelv és az irodalmi nyelv között. A választékosság nyelvi merészséget eredményezett, amely elsősorban a szokatlan szóösszetételekben és társításokban nyilvánult meg /pl. öröm-zászló, köd-város, Csönd-herceg, Halál-árok, gyep-trón, férfi-hajnal stb./.. Az átfinomító egyénítés következménye az idegen szavak előretörése és Ady sajátos archaizálása is: a régi és népnyelvi szavaknak ad új és új életet /kázus, hőkölt, venyige, kérdeni, motola stb./.. Ady esztétizáló modernsége fontos funkciót teljesít tehát: "A kulturális barbárság nyers, durva világában, a félféudális Magyarországon /.../ forradalmat je-

lentett ez a magatartás: új fajta morált, új emberséget, új embereszményt hozott, tudatosította az érzékenységet, a lelki nemességet, a belső finomságot" - állapítja meg Király István.⁵

Joggal kapcsolható össze Ady egyénítő törekvésével az a forradalom, amit a költő a verselésben hozott. Már Schöpflin Aladár szolt arról, hogy Adynak nem volt előre kigondolt verssémája. Minden verset mint individuumot látott.⁶ Egyénítő szándéka a hagyományos versformák szétzilálásához vezetett. Igaz, már Ady előtt elindult a folyamat a feszes versformák oldódása felé, mind a magyar, mind a világirodalomban. A verselés forradalmában mégis Ady volt a nagy összegező: újításai mintegy robbanásszerűen következtek be. Legjelentősebb vívmányai: a páratlan sorszámú strófaszerkesztés; a ritmus és a rim mellett a különféle szintaktikai formák /gondolatritmus, paralelizmus, ismétlés, halmozás/ fontos szerepe a verszene kialakításában; rimritkázás és távolítás; de leginkább a különféle ritmusfajták keveredése /egybecsengés, átjátszás, zökentés, aprózás/.⁷

Nem csupán az esztétizáló irányzatokhoz, hanem az avantgardhoz is erős szálak kötötték Adyt. Az irodalomtudomány eddig határozottan elkülönítette egymástól az esztétizáló és az avantgard modernséget. A legmarkánsabban Bori Imre hangsúlyozza Ady költőiségének két nagy korszakát, az illuziókkal teli polgári és a polgári létből való kiábrándulás korszakát. Az avantgard modernség térhódítását a polgári világkép bomlásának tulajdonítja.⁸ Király Istvánnal értünk egyet, amikor helyteleníti az efféle elkülönítést. Véleménye szerint Ady kétféle modernsége között eszmei, világnézeti különbség lényegében nincs: mindkettő a magányos értelmiség individuális kiutkérésére vezethető vissza. A kettő között csupán a fokozatban, intenzitásban mutatkozik eltérés.⁹ Valóban, egyik modernség sem biztosítja a valóság mélyére hatoló újfajta realizmust,

indítékában alig-alig lelhető fel a megtalálás vágya, sokkal inkább az öncélú keresés meddő nyugtalansága.

Ady előtt ott voltak tehát az avantgard, nevezetesen az expresszionizmus, sőt a szürrealizmus lehetőségei, de stilusvíványaik teljes alakot nem ölthettek. Mégis a nyugtalan kutatás számos olyan stilisztikai vívmányt teremtett, amely a költő későbbi korszakaiban is továbbélt és új strukturába illeszkedve a mélyebb gondolatiság adekvát hordozója lett. Így már Adynál megkezdődött az a folyamat, amely az avantgard hatások nyomán két háboru közti liránk új realizmusát, egyetemességét eredményezte. Megsokasodtak a mozgást, változást, cselekvést kifejező nyelvi elemek, leginkább az igék - gyakran még ismétlés technikával is nyomatékosítva: pl. "S lelkemen, szép, pogány lelkemen / Egy csuf rontás ül, pusztít, bitorol még" /Egy csuf rontás/; "Én várom, lesek vén könnyeket / Ejt-vén egy pergamentre" /A befalazott diák/; "Véremmel hívlak, csallak, várlak, / Véremmel gyűlöllek, imádlak." / Óh jaj, csak nézlek, csak nézlek, csak nézlek." /Sírás az élet-fa alatt/; "Bilincses ifjak, friss leányok / Állnak, várnak, tűrnek, figyelnek." /Bus lovag násza/; "Én asszonyom, be jó, ha bántlak: / Mea-kulpázok, megtörök, sírok, / Várlak, kivánlak" /Örök harc és nász/.

A tágasság igényéből születtek azok a metaforák, amelyekben elvont fogalmak elevenednek meg, mintegy tárgyiasodnak, s amelyek talán Ady leginkább előremutató nyelvi vívmányai: pl. mérges bölcsesség, gonosz, hüvös szépségek, gonosz becsület, föld-szagu gondolatok, barna gyász, paraszti átok, babonás emlék, balga bölcsesség stb. A töprengő nyugtalanság nemcsak tulajdonságjelzős, hanem birtokos jelzős szerkezetekkel is összekapcsolja az elvontat a konkrétal: pl. álmok légiója, dalok lelke, daloknak szent hegye stb.

Különösen erős töltésük van azoknak a jelzős szerkezeteknek, amelyekben ellentét, látszólagos képtelenség van a jelző és a jelzett szó között. A ziláltság "tépettség" életérzésé-

ből fakadt képszerű eszközökről van szó, amelyek többnyire ugyancsak pszichikai fogalmakat avattak érzékletessé: pl. boldog szégyen, meztelen ígéret, szomorú merészség, vig bűnbánat, meddő vakmerőség.

Mihelyt van remény a változásra, s megteremtődnek a harc feltételei, a költők nem álmodoznak többé. Ady is megtagadja az álmot, s 1908-tól kibontakozik lirájában a forradalmiság. De ez a forradalmiság ellentmondásokkal terhes, hisz a forradalmi erők apályidőszakában növekedik fel, s egyszerre kell a feudalizmus és a kapitalizmus erőivel szembenéznie. A költő magányossága nem oldódhat fel teljesen, de változáson megy át, a töprengés válik benne uralkodóvá. Mindez ismét stilusfordulathoz vezet. Kialakul a monologikus líra, a vallomásos ábrázolás. A szecessziós diszek leomlanak, vége szakad az egzotizáló, esztétizáló szándéknak. Mig korábban a képek önállósultak, most szigorú függés jön létre köztük.¹⁰ A Magyar fa sorsa c. versben pl. mindvégig sértetlen egységben marad a virágos lombos fa képzetköre: "Lelkemben a magyar fa / Lombjai esnek, hullnak: / Lombosan, virágosan, / Így kell, hogy elpusztuljak. / - / Hejh-hajh, Szilvániából, / Erdők helyéről jöttem: / Lomboztam ima helyett / S keveset könyörögtem. / - / Ontottam a virágot, / Virultam jóban-rosszban: / Mások gyümölcsösödtek, / Én mindig virágoztam. / - / Öreg vagyok s pogányul / Imát még most se mondok: / Hulljatok csak halálig / Magyar virágok s lombok." Ha megjelenik az álom, a kompozíciós készség objektív, un. reális álom-szituációt eredményez: "Fehér falak, szőke gerendák, / Csöndes, bús, falusi házunk, / Ugye, ha mi titokban vagyunk, / Nem komédiázunk? / - / Gyónó, csöndes nagy sugdosásban / Sírjuk ki mély titkainkat / S ha benézünk az éjszakába / Félénk árnyak ingnak, / - / S mennyi mindent tudunk mi gyónni / Álmatlan éjórak sorján. / Csitt, jajgatva fut le a hóvíz / A bádogcsatornán." /Kis, falusi ház/.

Míg az esztétizáló modernség korában a versek színei, vizuális élményei a dekoratív festőiséget szolgálták, most a színek szorosan a vers logikai rendjébe illeszkednek: "Dobban a Föld s piros virágos, / Nagy kedvvel a Napot köszöntjük. / És láng-folyó, szent láng-folyó / Minden utca, ha mi előntjük." /A Hadak utja/.

A versek világa egyszerűsödik, a való világhoz közeledik. A közélet nyelvének elemei kerülnek a versbe: pl. meleg ól, ke-rekes gálya, tüzes fényesség, ember-könnyek sós tengere, fekete páva, kopott kabát stb. Megszűnik az igék uralma, nominális jelleget ölt a stílus. Ennek biztosítása érdekében működésbe kezd a költő szóalkotó fantáziája, s megszületnek Ady jellegzetes szóösszetételei: csók-zene, csók-üzlet, csók-csattatér, tinta-folyam, élet-álom, labanc-horda, pap-céda, verejték-törlés, Nap-özön, ember-virág stb. Az elvont fogalmakat megérzékitő metaforikus szerkezetekből is eltűnnek a képtelen társítások: pl. sós bánat, eleven öröm, szent láz, nyár-álmok, tél-támadás, szin-csoda, jó remény stb.

A modernség próbáin csiszolódott, de lehiggadt nyelvteremtő készség páratlan nyelvi gazdagságot eredményezett. S Ady, aki a századvégi líra talaján indult el, tartalomban és formában egyaránt annyi újat hozott, hogy költészetének forradalma legalább ahhoz mérhető, amit Petőfi lírája jelentett a reformkor költészetéhez képest.

Ady költészetének forradalmi demokratizmusa olyan módon is kifejtette hatását, hogy élesztette líránk ujitó mozgalmait, A háborús évek fojtogató légkörében tulnyomórészt Ady ábrázolásmódjától elszakadva, de általa mégis igen erősen áthatva, vele is ötvöződve széles hullámokban terjedt ki az irodalmi avantgard, mégpedig elsősorban expresszionista változatában.¹¹

Amikor a világot a háborús rohama rázta meg, a konvencionális törvények és esztétikai normák méginkább elavultnak bizonyultak, a fiatal költőnemzedék fuldoklott a századvég esz-

tétizmusától. A kiuttalanná vált "tisza költészet" után a legeredetibb tehetségek új jelszót lobogtattak, az álom, a halálhangulat uralma után az élet kultuszának jelszavát. A vitalizmus jegyében új irodalmi irányzatok születtek. "Ez irányzatok lényege: urrá lenni azon a félelemérzeten, rettegésen, tanácstalanságon, uttalanságon, amellyel az első imperialista háború, s a háborút megelőző évtizedek egyetemes gazdasági, ideológiai-politikai válsága döböntett rá az emberiségre, s amelynek kifejezésére elégteleneknek bizonyultak az impresszionista naturalizmus, újromantika, újklasszicizmus lejáratott formái."¹² Az izmusok örvénylésének időszaka ez, amely ugyan a Nyugat nemzedékét is megejtette már, de meghódítani egészen nem tudta. Nem csupán hazai jelenségről van szó, Európa-szerte új művésztípus, a feltaláló művész típusa jön felszínre, aki ugyszólván napról-napra új találmányokkal gazdagítja az irodalmat. A szellemi életben igazi értéknek csak a merőben új számít. S a művész végképp kilép önmagából, sőt nem is csupán az egyénhez, hanem a tömegekhez kíván szólni. A fiatal irónemzedék tagjai tudomásul veszik, hogy a világon nem egyedül vannak, álmaik helyett a valóságot nyomozzák. Míg a korábbi líra individualista volt, az új-tárgyas kollektivistikus és népszerű kíván lenni.¹³ Az ábrázolás, főként a mozgalom kezdetén, plakátszerüvé, kiáltványszerüvé válik.

Az efféle avantgard irányzatok segítettek végképp szét-törni az illuziókat. Hadat kellett üzeni a természet romantikájának, szét kellett foszlatni a békítő konvenciókat, meg kellett szabadulni az esztétikai kötöttségektől, le kellett rombolni a világ beteges érzelmességét - ez volt nagyjából az avantgard első lépcsőjének harci programja. Kassák Lajos nálunk az új törekvések első apostola, az ő művészete mutatja, hogy az avantgard nem volt ismeretlen a magyar kulturális életben sem. Kassák ekkori lírája tele van cselekvéssel, akcióval, lendülettel. Feltűnő költészetében a mozgásképzetek uralma: pl. "A csönd felharsant", "Egyszerre szétdurrant a csönd", "Az éj-

jel valaki rámvellázta kínját, / de nagy kezével jóságba boronált a csönd. / Az éjjel valaki megöntözött a kétségeivel, / de jóságosan fölgyújtott a hold. / Az éjjel valaki belém zubbogtatta a nevetését / s a reggeli 5 ekkor kiszippantott az utcára egyedül" /Világanyám, 32.1./.

Kassák találmánya nem marad elszigetelt jelenség, a tőle, irodalmunk utjelző egyéniségétől áradó hatás kimutatható a kortársi líra minden jelentős induló képviselőjén. A fiatal Szabó Lőrinc lirájában lépten-nyomon találunk efféle dinamikus, vitalisztikus képsorokat: pl. "Őh szabadulás! - Mámorosan / táncolnak körül a szelek, / rózsák tolongnak szemeimben / s minden / rostomban ujjongás bizsereg" /Háboru után, Válogatott versek. 1934. 26.1./.

Részben uralkodik a fiatal Illyés liráján is: pl. "A legsűrűbb éji óra alatt kel ki / Öklömből az első tűzmadár, égi rianás, a villám!" /Szegény legény, Összes verse 12.1./.

A fiatal József Attilára áradó Kassák-hatás közismert. Nyilvánvaló az efféle képsorból is: "Esik, esik - / a por nedvesen reszket életünkön. / Csattog, dörög-dörömbölnek - hallod? a szívünkön" /Esik, Összes versei, Sz.K. 1955.205.1./.

Kassák ábrázolása, ha nem is az indulás első lépéseinél, de elég korán visszhangra talál Radnótiban is. A hatás egyrészt közvetlenül éri, hisz egy elméleti cikk is tanuskodik Kassák költészetének tanulmányozásáról /Kassák Lajos új verseskönyve: Fujjad csak furulyádat/. De eljuthatott a hatás közvetítők /Illyés Gyula, József Attila/ által is.

Az expresszivisták lírikus sajátossága, hogy mellőzi a versnek minden olyan kötöttségét, amely a közvetlen áradást és lendületet fékezi. Saját világképének, világélményének kifejezésére megfelelő új stílust igyekszik teremteni. Elveti a poétika hagyományos szabályait, lemond a sorok mértékéről, a metrumok egyöntetűségéről, a melódia finomságáról. Kassák pl. a versmesterség kellékeit üres csecsebecséknek itéli. A játékos

színek és lebegések helyett a szavakból, mint "tégglákból" a vers "testiségét" akarja megformálni. Számára nem az a fontos tehát, hogy a vers szép legyen, hanem kifejező legyen: nyelvében, képeiben, dinamikájában expresszív. Az expresszivisták vers jellemzői a dinamikus igésítő stílus, az egy-
szavas felkiáltásszerű mondatok, merész ujszerű szóösszetételek, a vízióvá terebélyesedő versrészletek. Az expresszivisták költő felkiáltásai gyakran tagolatlanok, szándékosan széttöredeztettek. Szétrobbantja a verset, új logika törvényei szerint alkot.¹⁴ Szokás volt ezt az irodalmat anarchikusnak minősíteni. Voltaképpen nem az irodalom, hanem a kor vált káotikussá. Mintha az élet vesztette volna el a rendező logikát. Az irodalom tehát csak a valóság anarchiáját tükrözte. A dezorganizált kor valóságélményét harmonikus formában az új líra nem tudta kifejezni, új kifejezési mód kellett. Fütötte ezt az emberi tehetetlenségből fakadó keserű indulat is, amely a szép szavakat dühös szóáradattal helyettesítette.¹⁵

... csak ezek a buta villamossinnek

ne riasztgatnák mindig a merszem... s ezek a mahomet

téggladögök is megint úgy rálajhárkodtak az idegeimre...

milyen ronda ilyenkor az ucca, pfujj, mintha minden meg lenne dögölve... se mozgás, se szín...

csak csönd.

/Sorok ideges órákban, Világanyám. 40.1./

Kassák verseinek jellemző tünetei a gyakori felkiáltások, ami megfelel a plakátszerűség, a legnagyobb fokú expresszivitás követelményének: "Vigyázz! / Az anyajó föld barlangokat tátog / Vigyázz! / A gépek a savak a robbanószerkek

a gázok / Vigyázz! / Csirátlan kis öregek hemperegnek az ágyakon / Vigyázz! Vigyázz! Vigyázz!" /Világanyám 85. 1. /.

Az akciót, cselekvést, expresszivitást jelentősen szolgálják a hangélmények, a zenei effektusok is. Kassák igéiben gyakran a legrobosztusabb mássalhangzónk, az r uralkodik. A harsány hangélményt még tovább fokozza a mély magánhangzók többsége: felharsant, szétdurrant, rámvellázta, boronált. Szabó Lőrinc idézett versrészletének igéiben /táncolnak, tolongnak/ csupa mély magánhangzót találunk. József Attila idézett versének igéi /reszket, csattog, dörög, dörömböl/ mind hangutánzók. Bennük az r zárhangok társaságában található.

A 'korai avantgard a világ szüntelen mozgósítására, állandó aktivizálására törekszik. Ennek eredménye erős asszociatív feszültségű költészet, a szimultán líra lesz. Legnagyobb világirodalmi mestere Apollinaire, akitől Kassák is tanult, Radnóti-nak is egyik példaképe volt, számos költeményt fordított tőle, többek között a Saint Merry muzsikusa c. híres szimultán versét.

A szimultán líra mestere együtt, egymás mellett akarja elővetíteni mindazt, amit az együtt megnyilvánuló jelenségek tömkelegéből kiválaszt. A külső és belső eseményeket, mivel mindenhez egyformán köze van, egyszerre mutatja be. Ezért föl kell robbantania a szokványos szemlélet határait. A felfokozott együvé sűrités efféle képeket eredményez: "Boglyas faszüzek kontyán állong a sárga toronyóra: dél van" /Kassák: Világanyám/; "Nézd: dércsípte fáink megöszült /fején ül most a szél és lengő / harangu tornyok között csak / megkondulnak a jámbor imák!" /Radnóti: Pogány köszöntő/. Vagyis a szimultánista költő is elemeire bontja a valóságot, de elemeiből nem a szokványos logika törvényei szerint formál egészet, hanem érzelmi beállítottságának, effektusainak megfelelően.¹⁶ Ennek eredményeként a legvégletesebb, az indulat és képzelet ösztönös ugrásait követő asszociáció jöhet létre, s kialakul a dadaista-szürrealista ábrázolás.

A szürrealizmus stilisztikai hatása rendkívül jelentős. Nélküle a líra aligha lenne olyan fesztelenül nagyvonalú és képgazdag. Árama átjárja az egész mai lírát, merész képzet-társítását, szókapcsolását, sajátos jelzőhasználatát. Képei azonban gyakran öntörvényű életet élnek, elszakadnak a tárgytól, amelyet ábrázolniuk kellene.

Az avantgard áramlatok gyorsan terjedtek. Nyilvánvaló, hogy Kassák esztétikai programjának kialakulásában nagy szerepet játszottak olvasmányai. De művészete mégsem jelent pusztán utánczást. Az avantgard költészet "baktériumai" mintegy a levegőben usztak. Ezért akadt Kassákon kívül a korabeli ifjú lírikusok között egycsapásra annyi követője.

A modernség nagy apostolának, Kassáknak fellépése kétségen kívül igen nagy jelentőségű. Olyan új kifejezésmódot teremtett, amely alkalmas burka a küszködő ember keserű kitöréseinek. A szimultanista ábrázolás végülis olyan szuggesztív egységet teremt, amely igazolja és érthetővé teszi, dokumentálja művészi hitelét.¹³

Kétségtelen, hogy dúlt, vulkánikus az egész európai avantgard világa. De kísérté az új kitörések reménye. A forradalmakat a fegyverek ugyan leverték, de a szellem nem akart erről tudomást venni, nem akart belenyugodni. Áthatotta az a meggyőződés, hogy a társadalom megérett a pusztulásra, gyökeres átalakításra szorul. Ez a meggyőződés inspirálja, táplálja az avantgard mozgalmakat.

Az avantgard értelmiségi, művészeti mozgalom tehát, hordozza a hamis tudat, hamis tükrözés sok-sok jelenségét. Benne az igazi értékek mellett sok divatszerű elem is felszínre kerülhetett. Történetében mindvégig küzd egymással "az individuális romboló és a kollektív-építő lázadások két típusa".¹⁸ Az avantgard mindenesetre olyan tényező, amellyel az első világháború után induló költőnek feltétlenül számolnia kell. Fontos része századunk irodalmi fejlődésének. De nem egyedüli

örökség, mert adva van a plebejus-paraszti realizmus vagy naturalizmus, továbbá az intellektuálisabb jellegű realizmus is. A költő tehát több lehetőség között választhat: lehet avantgard "forradalmár", maradhat epigon, de vállalhatja a folytató, hagyományörző szerepét is. Vannak lírikusok, akik a legélesebben szembefordulnak az avantgard apokaliptikus esztétikájával. Közülük Erdélyi József fellépése a legjelentősebb, aki a plebejus-paraszti népiesség megújításával szerez a huszas években elévülhetetlen érdemeket.

A két, háboru közti líránk legjelentősebb alakjai azonban minden huszadik századi ábrázolásmódtól megtermékenyülnek, minden indítást magukba fogadnak, s minden értékes vívmányt szintézisbe hoznak.

A két háboru közti időszaknak kétségtelenül legfontosabb feladata a szocialista realizmus kialakítása. A szocialista irodalomnak az adott valóságot kell tükröznie, a néphez, kommunista eszmeiséghez kell ragaszkodnia, s ugyanakkor korszerű kifejezési formákat kell kialakítania. Kerülnie kell a sablonokat, le kell küzdenie a konzervatív esztétikai rendszerek akadályait. Kétségtelen, hogy a szocialista realizmusnak sokat kellett tanulnia a múlt nagy realistáitól is, így pl. a tárgyiasítást, az életigazságot és történelmi hitelességet, a valóságnak a maga fejlődésében való megjelenítését, s a modern realizmusban gyakran jelentkező olyan elemeket, mint a groteszk, az allegorikus és a hiperbolikus. Kérdés, hogy ilyen megfontolások alapján milyen lehet a viszonya az avantgard irányzatoknak a szocialista művészetekhez.

A szocialista realizmusban megújuló realizmus nem jöhet úgy létre, hogy közvetlenül kapcsolódik a XIX. századi realizmushoz. A baloldali irodalmi avantgard sok értékeset alkotott, ezért az új realizmus nem lehet a XIX. századi realista vívmányok egyszerű másolata, hanem a hagyományok és az avantgard törekvések pozitív vívmányainak szintézise. A dogmatikussá meredő művészetszemlélet /nagyrealista iskola, voluntarista

esztétika/ a szocialista realizmus szükös felfogását eredményezte. Elutasította a kommunista avantgard vivmányait, ezzel szükítette a kommunista mozgalomhoz csatlakozó irók körét.¹⁹

A harmincas évekre kiteljesedő magyar szocialista irodalom - elsősorban József Attila lirája - egy magasabb szférába olvasztotta be a különféle áramlatik sok-sok elemét. Így vált a nyelv modernebbé és hajlékonyabbá, a kép és asszociáció gazdagabbá. A lírát bizonyos lehiggadás, tárgyyszerüségre való törekvés jellemezte, de áthatotta az agitációra irányuló közvetlen szándék is. A szocialista avantgard költői /Majakovszkij, József Attila, Brecht, Aragon/ nem tartották az avantgard iskolát téves kerülöutnak, hanem az átmeneti sallangot elhagyva, de a művészet lelkét jelentő lobogás korai pozitív eredményeit megörizve olvasztották ki klasszikus-sá nemesedő költészetüket egy történetileg szükészszerűen megnyugvó művészi közegben.²⁰ Tul kellett tehát lépni a korai avantgardon, s noha tartalmi teljességénél, művészi magasrendüségénél fogva József Attila költészete kiteljesedett líránk mindedig felül nem mult megvalósulása, ezt a szükészes lépést vele együtt mások is megtették, söt számára az utat mintegy előkészítették. Így pl. Szabó Lőrinc már a Sátán műremekei c. kötetben az avantgard modernség klasszicizálását viszi végbe. A kötet darabjai már nem tekinthetők szabadverseknek. Valódi mintájukat a görög tragédiák kardalaiban, legközelebbi rokonukat a pindaroszi ódában lehet megjelölni. A kötetben sorra fellelhetők a szabályos görög sorfajok, söt számtalan egyénien módosított antik sorfaj is található. Ugyszólván minden versben a ritmus "keményen kikalapált". A költő új műfajt, a 20. század antikapitalista kardalát teremti meg áltál, hogy az expresszionizmust a görög kardalokkal közös nevezőre vonja. Rába György Szabó Lőrinc kísérletét nemzedéki jelenségnek minősíti. Valóban, részben József Attila és Illyés Gyula előtt járva, részben velük egyidőben egyfajta új klasszicizmusban oldotta fel az izmusok eredményeit.²¹

Igy a huszas években indult "avantgard" lírikusok érdes, hangja finomabbá és hajlékonyabbá vált. Hangszerelésük gazdagabb, érzelmi töltésük dúszabb lett. A harmincas években a féltelmetesen nyomasztó korral vívott harcukat nyereséggé változtatják. Lírájuk központjából sohasem tűnnek el a szocialista távlatok. Jellemző ez a huszas évek végén induló Radnóti Miklóstra is. Jelképrendszerében folytonosan nyomára lelünk annak a szocialista eszmének, amellyel ifjúkorában találkozott.

Az avantgard jelentős képviselőinek a 20. századi líra vívmányainak létrejöttében elévülhetetlen érdemük volt. Felfedezésük nyomán a költészet valóságigénye észrevehetően megnövekedett. Módosult a képalkotás, a friss metaforák villódzásával és művészi sűrítésével a líra a teljes és egységes szemlélet bemutatására képes: a távoli és közeli érzékelések összekapcsolásával, az anyagtalan mozzanatok anyagszerűsítésével kiterjeszti a nehezen megragadható valóság-elemek költői ábrázolásának határát.

Századunkban az avantgardon átvezető fejlődés végső állomásaként kialakult a szocialista realizmus. Az avantgard irányzatok valójában nem is önmagukban váltak jelentőssé, hanem abban, hogy mint "katalizátorok" új formákra, új lehetőségekre figyelmeztettek.²² Ugyanigy a magyar avantgard is - rövid története ellenére - nagy feladatot teljesített. Eredményei felszívódtak költészetünk stílusába, költőink szemléletébe. Felfedezéseinek, merész újításainak hatását napjainkban is érzékeljük. Termékenyítő hatással volt Radnóti Miklós költészetére is.

I. Legjellemzőbb hangtani sajátosságok

Ma már alapvető stilisztikai kutatások bizonyítják, hogy a tartalom és a hangalak közötti kapcsolat nem pusztán illúzió. Régtől fogva tudják ezt a műfordítók, akik a hangok csoportosításával, a zeneiséggel is igyekeznek átmenteni mindazt, ami informatív értékű. Kétségtelen, hogy a költészetben ábrázolt jelenségek egy része hangjelenség vagy hangélmény, ezért a stilisztikai kutatás nem nélkülözheti a hangjelenségek vizsgálatát, ha az információk értékek megközelítően teljes felderítéséhez akar eljutni.¹ De a tapasztalat ugyanakkor óvatosságra is int következtetéseinkben. Hiszen az egyes hangokhoz az egyéni élményeknek, hangulatoknak megfelelően más-más képzetek fűződhetnek. Az egyes hangok pusztán statisztikájának még nincs stiláris értéke, mert ez nyelvi sajátosságot tükröz. A stilus szempontjából ugyanakkor feltétlenül figyelembe kell vennünk a hangok különböző sajátos csoportosulását.²

Noha a költő az egyes hangok színezetét nem változtathatja meg, a hangok csoportosításával módosíthatja a sorok, strófák színezetét, hangulatát.³ Számos példát találunk erre Fónagy Iván: A költői nyelv hangtanából c. könyvében a magyar és világirodalomból egyaránt.

Minden stiluselemzésben, de különösen a hangtani sajátosságok vizsgálatában nagy szerepe lehet a szubjektivitásnak. A műelemzésben fontos az elemző személye, de a vizsgálat ideje, körülményei is befolyásolhatják az eredményt. Ma már azonban fejlett egzakt kvantitatív módszerek állnak a stiluskutató rendelkezésére, amelyekkel a szubjektivitás fenyegető önkényessége ellensúlyozható. Az egzakt módszerek segítségét adhatnak a nyelvi forma /a jelen esetben hangtani jelenség/ leírásához, amely nélkülözhetetlen lépése a stiluskutatásnak. Még fontosabb azonban az értékelés, a viszonyítás. Ugyanakkor

a kutató - kielégítő előzmények híján - éppen a viszonyítás kérdésében kerülhet a legnagyobb bizonytalanságba, hiszen a különféle irányzatok stilusnormáinak határterületei meglehetősen összemossódnak. A bizonytalanság feloldásában a funkcionális stilisztika módszere is segíthet, amely szerint fel kell derítenünk a stiluselem adott helyen betöltött szerepét.⁴ A műelemzésben egyre jelentősebb helyet foglal el a funkció fogalma, s a funkcionáltság ujszerű értelmezést nyer: az adott nyelvi elem sokágu korrelációit mutatja. Eszerint többféle funkcióról beszélünk: a vers egészében betöltött szerepről /strukturális funkció/; a versen kívüli asszociációs irányultságról /strukturából kifelé irányuló funkció/; a tartalom nyomtatékosításáról /expresszív funkció/; az ismeretközlő funkcióról. A hangtani elemzésben nyilvánvalóan az expresszív funkció jut vezető szerephez.

A kiragadott, a történeti-társadalmi folyamatból az elemzés céljára kiszakított verset, versrészletet az analízis végén visszahelyezzük eredeti összefüggésébe /Szabolcsi Miklós: Modern módszerek a műelemzésben, Jelenkor, 1971/9./.. Ez a művelet a hangtani elemzések esetén veszélyeket is rejt, ezért különösen ügyelnünk kell arra, hogy a hangnak mint legkisebb nyelvi elemnek a teljes egészhez való viszonyításában a vulgáris értelmezést elkerüljük.

I. A hangalak a költőiség szolgálatában

Ujjgyakorlatok

Vajon miként hatottak az induló Radnótira az öröklött stilussajátosságok? Választ mindenekelőtt az első ujjgyakorlatok vizsgálatával keressük. 16 költemény /köztük 2 ciklus/ tartozik ebbe a csoportba, jobban mondva ennyit derített fel eddig az irodalomtörténet. Nagyobb részük ugyan egyidőben keletkezett az első kötetek verseivel, de a költő mint ujjpróbákat, etüdöket kihagyta belőlük.

A kísérletező évek termésének zenei jellegzetességeit vizsgálva feltűnik, hogy a fiatal költő tulnyomórészt már tisztában van a kor színvonalának megfelelő mesterségbeli fogásokkal. Elsősorban Ady és a francia szimbolisták hatása érezhető, de nem kerülheti el a nyugatosok vonzását sem. Többnyire nem közvetlen hatásról van szó, hanem arról, ahogy a nyugatosok stílusleleményei a Radnótival néhány évvel idősebb költőnemzedék /Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila/ költészetén átszűrődtek. Néhány vers tanúsága szerint - Bori Imre szavaival élve - bizonyos "nyugatos atmoszférában lélekzik a költő".⁵

Ady olvasása nem pusztán a nagybetűs szimbólumok használatára ihlette, elleshette tőle a művészi hangszerelést is - már első írott verse tanúsítja ezt /Duna partján/. A költemény ugyan még korántsem remekmű, ám néhány sora éppen a művészi hangfestés révén hangulatbeli telitalálat. A novemberi csendes est hangulatát adja a tartalom, vele konvergál a veláris hangok halk zenéje:

Este van, novemberi este...

S a feketén villogó Duna vize

Mint egy fáradt vándor teste

Lomhán nyújtózott ki amarra, messze.

De érzéke van a fiatal költőnek ahhoz is, hogy a hangulati ellentétnek a mély más magas magánhangzók sajátos csoportosításával zenei aláfestést adjon "A híd pilléren két színes lámpa ég / A híd alatt komor sötét." Kétségtelen, nem különleges művészi megoldások ezek, mégis figyelemre méltó, hogy a 16 éves költő rá-rátalál arra a harmóniára, amit a nyugatosok költészete reprezentál. Sőt egy-egy strófában a babitsi formai bravurra is képes: az e hangok csoportosításával kellemes monotóniát teremt. A különleges zene azért feltűnő, mert az e hangok főként a rimekben halmozódnak. A korai szerelmes vers bájosan borus hangulatát illusztrálja a monoton zene is, amely a gyermekmondókákra emlékeztet:

Megkaptad Kedves a levelem?
Látod én magamat temetem:
Fehér lapokat írok tele,
Amikor zokognom kellene
Azon, hogy te nem vagy itt velem,
Tépd össze Kedves a levelem.

/Levél, 1927./

Az sz hangokkal képzett sajátos zene a korai versekben oly gyakori, hogy aligha lehet automatikus megoldásnak tekintünk. A vallásos fogalomkör indokolja leginkább gyakoriságát / erre utal a cím is: Az áhitat zsoltáraiból/. A szerelmi vallomást ugyanis a költő mint imát suttogja el. A ciklus 3. versében a csendben, suttogva imádkozó kispap képzete merül fel, s az imát kissé távolabbról hallgatva a sziszegő hangok zenéje uralkodik. Különös megoldás ez, a vallásos és erotikus motívumok keveredését eredményezi:

Hugom is vagy néha, fehér arcú,
vontaranyhaju kedvesem, mikor
szavaink és ajkaink eltévesztik
a szerelmem útját és én ilyenkor
szomorú pap-bátyád vagyok,
aki már túl van az ölelésen
és szelidszájú kishúgát szereti
benned, akit szeret.

/Az áhitat zsoltáraiból, 3. 1928./

A ciklus más versében pedig a szerelmi vallomást át- meg
átszövi a borongós, sőt halotti hangulat:

ujjaidat csókolom sorra
miközben halottan lehulló
cserebogarak tavaszi siró
bucsuimáját mondogatom

/Az áhitat zsoltáraiból, 7. 1929./

A versrészlet hangszerelése feltűnően mélyfekvésű. A
négy sor 37 magánhangzója közül mindössze 8 a magas hang. A
mélyen bugó, gondolkázó zenét támogatják az l hangok is.

A verspróbák korszakára azonban nem csupán a visszafogott,
lágyszó zeneiség a jellemző. A fel-felbukkanó természetelmény már
akkor is ujjongással, az öröm mámorával tölti el a költőt, s
hozzá zenei aláfestést a zárhangok keményebb, harsányabb ze-
néjével ad: "Pattanó virágú bogaras réten / megáradt bennem
egyszer a jóság:"; vagy: "tapsos röpüléssel bujtak meg / ha-
jamnak meleg sátra alatt" /Az áhitat zsoltáraiból, 6. 1929./.
A zene természetesen tovább erősödik, ha a zárhangok össze-
torlódnak: "és tapadó selymes ingjének / szemérmes pántja
pattan" /Beteg lány az ágyon, 1929./.

Nyilvánvalóan Kassák hatására már a zsengek között is
megjelenik néhány agitációs szándéku szabad vers, bennük kü-
lönösen feltűnő a hangutánzó ríktó zenéje: "jaj Uram, ké-
ményedből már sikoltva / dől a rosszszinü" füst és a kazán fa-

lán dobogva tör ki a pihenni vágyás lihegése" /Tájképek, 2. 1928./, vagy: "a hétköznap tragédiái, /amelyek este tiztől bezárva hörögtek" /Sokan láttátok, hogy, 1928./. Ugyanitt a kemény mássalhangzók torlasza különösen hangos kísérezet eredményez: "... a szétszórt köpések patakka folyva / siklottak a talpam alá". A riasztó hangélmény jól szolgálja a költői szándékot, a plakátszerű figyelemfelkeltést.

A Nocturno c. versben, ebben a különös, kísérteties szerenádban pedig vészujjoló zenekíséretet ad a kemény mássalhangzók halmaza. A vers 129 magánhangzójának aránya 79:50 a mély hangok javára, a mássalhangzók sajátos csoportosulása miatt itt mégsem érvényesülhet a halk zene. A rövid versikében ugyanis 31 t /közülük 6 hosszú/ és 19 kemény k társul a magánhangzókhoz:

Szeretkező macskák sívítottak
a háztetőn, a kéményünk alatt,
az ajtónkról ma éjjel leszakadt
és sikoltva tünt el a denevér,
vézfüttyök nyargaltak szélparipán
a padláson ma sipolt a magány,
a szobákban a borzalom lakott,
a sarkokban a sötét lapúlt,
szellem nyitogatta a nagykaput
és elnyujtva remegve az orrát
rekedt kutya ugatta a holdat
és siratott engemet a holtat
akinek mellén ott ül a halál.

/Nocturno, 1928./

A felsorolt példák a művészi hangszerelés figyelemre méltó fejlettségét mutatják. Ugyanakkor feltűnő, hogy a korai verseknek csupán egy harmadában /a 16 versből 6-ban/ találkozunk művészi színvonalu hangfestéssel. A zsenge-korszak zeneisége még korántsem készség, a mesterek olvasásának,

azaz inkább tudatos tanulmányozásának eredménye, felszedett ismeretanyag.

A prozódiai elemek és a rimtechnika vizsgálata is meglehetősen ellentmondó eredményekhez vezet. Ismeretes, hogy a nyugatos költők gyakran diszítették verseiket alliterációval, de nem idegenkedett tőle Ady sem. A fiatal Radnóti jó tanítvány, az alliterációval is próbát tesz, s mi több, nem egyszer finom zenei hatást ér el. A szó belsejéből is visszhangzik a betűrim a következő versrészletben:

Szomorubb vagyok a parti fűznél
és szép szavakkal szeretlek mégis,
pedig te szebb vagy a százszorszépnél
és az egyszerűbbnél is egyszerűbb.

/Az áhitat zsoltáraiból, I. 1928./

A négy soros strófában 10 esetben sziszeg az sz hang, s a különös zene hosszú ideig megülepedik a hallgató tudatában. A versszakban ezen túl még sajátos fokozást is találunk: ahogy a költő egyre nagyobb intenzitással vallja meg szerelmét, az alliteráció is sokszorozódik, végül a szavak belsejében is megjelenik. Így támogatja a különös hangszerelés a szerelmi vallomás intenzitását.

Valóban kedvelt megoldása a fiatal költőnek az sz hanggal képzett alliteráció. Az áhitat zsoltáraiból c. ciklusban lépten-nyomon találkozunk vele: "Mégis csak szavakkal szeretlek / és te ilyenkor jegenyék / áhitatos magasában fészkelisz"; "Egyszerű szavak érnek hozzád / áhitatos jó papi szavak és / az istenek egyszerűsége fehérlik az / ajkaid között és szemeidben / felhősen kéklík az égnél kékebb / virágoknak ártatlan kékje". Noha az alliteráló szavakat itt meglehetősen széthuzza, a sorozat mégsem válik hatástalanná, mert az sz hanggal alliteráló szócsoportot egy második, k hanggal képzett követi. Soltész Katalin Babits költészetében mutat ki hasonló megoldásokat.⁶

A tiszta rimek és asszonáncok vizsgálata ugyanakkor tulajdonképpént kezdetleges, fejletlen megoldásokat mutat. Következetesebb, illetőleg egyáltalán felfedhető rimeléssel mindössze 7 versében találkozunk. Az első strófa rímképlete egyetlen versében sem alkot szorozatosságot. Tiszta rimeik erőtlenekek, többnyire kezdetleges ragrimek - vagy a rímhívóra azonos szófajú rím felel -, s egy vagy két szótagra korlátozódnak:

A kékszínű Életnek partján...

Kékszínű Életek útján...

S alattam a víz mormolása,

Olyan, mint az Élet folyása...

A költői szándékkal a rím itt nem konvergál, amint a három pont mutatja a vers lezáratlan, elgondolkodtató, míg az idézett utolsó strófában két himrím két nőrim követ, ezzel a lezárttság érzetét kelti.

Másutt a tiszta rimek intenzitása még tovább esik, mert rímtelen sorok higitják fel őket. A három szakaszos versben mindössze három rimpár található:

Egy bordóvörös könyv vagy -

Dús, csevegő szirmok lapjaid

Melyek között a szél borzolva lapoz...

Nehéz illatú, nedves szirmaid

Telítve vannak titkos regékkel

Melyeket a múlt a földben hagyott...

Lapoz, lapoz szirmaid közt a szél

- Pompás kötésed most nyílt ép' széjjel

S elmeséli nékem amit olvasott...

/Rózsa, 1926./

A teljes rendszertelenség érvényesül A bolond és a Hold c. költemény rímeiben is: a a x a x a / a b b b x a /

a x x x a a .A periódus egyetlen verse mutat csupán szorosabb rendet a rimelésben, a Levél c. vers. Sőt itt a fentebb ismertetett e hangok sajátos monoton zenéje még tovább növeli a közlés intenzitását: Levelem - temetem, tele-kellene, velem-levelem.

Ahogy a kassági szabadvers hatása erősödik, egyre kevesebbet bibelődik a rimekkel. Megvalósul az enjambement uralma, a rim csak ritkán jelenik meg, s néha az sem szokványos, hanem un. belső rim.

Hagyd ott az ablakot, az aranyos
holdas kalapot és dobd a ruhát
a hallgató, fekete székre
és a meztelenséged add nekem.

/Szerelmi ciklus 1927-28-ból. 10./

Másutt pedig a verssorok puszta ismétléséből származik a rim. Nyomatékosító funkciója ugyan van, de feszültséget nem hordoz, a zeneiség szempontjából érdektelen:

Néha a fiadnak érzem magam,
ki lopva nézi vetkőző anyját
és csodátlátó szeme kicsillan
kamaszévei únt undorából
és beléd szeret
És beléd szeret
a testedet látva

/Szerelmi ciklus 1927-28-ból, 2./

Már a zsengek korszakában észrevehetően oldódik tehát a nyugatos hatás, a szabadvers felé tájékozódik, mert amint Koczkás Sándor megállapítja - csakhamar modernebb költőket olvas: magyarokat, németeket és franciákat egyaránt. Megismerkedik a modern izmusokkal: az expresszionista és szürrealista költőkkel. Mondanivalójának megfelelően formaigénye is megváltozik. Maga számol be erről egyik levelében: "Szakitottam a kötött formával, talán mert ezek a mondani-

valók már nem férnek bele. De ez a szakítás kis bizonytalanságot hozott. Ezt éreztem. Tudom. És azt hiszem nem baj. Mert ezzel a szakítással elszakítottam magam az eddig sem sulyos, de érezhető hatások alól /Ady, Verlaine, Baudelaire/ és akaratlanul előidéztem a "Sturm und Drang-ot" /1928. T.3./.⁷

"Most kürt szava számon a szó..."

A Pogány köszöntő, Ujmódi pásztorok éneke és Lábadozó szél c. kötetek hangszerelése egységes jelleget mutat: tulajdonképpen a harsány akusztikai megoldások jutnak bennük szóhoz. A kötet tanúsága szerint már végbement Radnóti költészetében az a stílusváltás, amely a költőt a szimbolista, impresszionista irányzatoktól a szürrealizmushoz és expresszionizmushoz vezette. A változást minden bizonnyal a társadalmi valóság befolyása indította el, amely már első kötetében is számottevő hatótényező, a huszas évek végén pedig egyre nagyobb az illegális párt hatása.⁸ A munkásosztály jogos küzdelmének felismerésére világosították értelmét gyötrelmes gyermekkorai emlékei is, bár a döntő befolyást szegedi egyetemi éveinek tapasztalatai eredményezték.⁹ A költő egyéniségében kifejlődő akcióhajlam, fiatalos dac egyre kevésbé tudott megfélni a szimbólumok homályában, az impresszionizmus esztétikai normáinak "korlátai" között.¹⁰ Nem szabad természetesen egycsapásra bekövetkezett fordulatra gondolnunk! Amint láttuk, már a zsengek korában is feltűnik egy-egy expresszionista vers, viszont első kötetében még megjelölhetők a nyugatosok hatását jelző motívumok.

A változás tudatosságát és szándékosságát - levelének idézett vallomásán kívül - a kötetcímek is jelzik: Pogány köszöntő, amelyben az ősi életkultuszt, a természetrajongó pogány mámorát szegezi szembe a kor kötöttségével; Ujmódi

pásztorok éneke, amelyben a konkrétabb társadalomkritikát is megkísérli; a Lábadozó szél elnevezéssel pedig mintegy illusztrálja azt az önállósodást, amely eszmei tisztulásában és nyelvi kifejező erejében elkezdődik.

A kötetek hangereje többnyire fortisszimó. Szokatlan intenzitással árad a költő rajongó életszeretete, olykor fittogtatott vitalitása. A természet növényei, állatai megelevenednek, nyüzsgő, áradó forgatagot alkotnak, a jelenségek sajátosan felnagyított étellel telítődnek. Az életjelenségek fokozott ábrázolásában az expresszív felnagyítás eszközei jutnak előtérbe: a természetből ellesett legkisebb hangélmények is gyakran hangos zsongássá vagy harsogó zenévé erősödnek, s a vizuális élmények közvetítésében valósággal táncol az is, aminek lényege a mozdulatlanság. Még nem annyira átélt, hanem inkább eltanult eleme ez Radnóti költészetének, az expresszionista iskola hatását mutatja. Így többnyire disszonáns elemek vegyülnek a versekbe, a zene tulnő aláfestő szerepén. A hangszerelést meglehetősen változatos nyelvi kifejező eszközökkel oldja meg. Fontos szerepet teljesítenek a hangutánzók, ezek között is a legnagyobb intenzitással az r hanggal képzettek zengenek: "Boldog csókjaink öröme harsog a fák közt" /Tavaszi szeretők verse, 1929./; "lelkes földeken csörren, /ütődő szárba szökkenve a búza." /Köszöntsé a napot, 1929./; "Nézd én a fájdalmak kertjéből jöttem / könnyes folyókon hullató ligeteken / és zokogástól rengő réteken át" /Variáció szomorúságra, 1929./

A felnagyított zene közvetítésében nagy szerepet játszanak a kemény mássalhangzókkal képzett hangutánzók és hangulatfestők is: "Két bokor játszott később / mocogva máriást / lapjaik pattogtak / s felhangzott nevetésök" /Estefelé, 1932./. Különösen felerősödhet a zene, ha az energikus mássalhangzók sorozatosságot alkotnak, a tempó is felgyorsul: a t, f, p kemény mássalhangzók rövid szavakban jelennek meg,

s alliterációt alkotnak: "hogy terül a füvön a / fény és pat-
tan a fákon / dallal a hajtás" /Tavaszi szeretők verse, 1929./.

Tulfütöttség hatja át a fiatal Radnóti szerelemélményét is. A kísérőzene itt is hangos, s azáltal ölt méginkább forte hangerőt, hogy a pergő r hang az alliteráló cs affrikátával együtt jelenik meg: "mert valamikor mi együtt csodáltuk / csurranó, csodás ligetek alján / forró színes madarak / daloló fészekrakását" /Az áhitat zsoltárai, 4. 1929./.

A szerelemélmény gyakran buja természetélménnyel társul. A zenei aláfestésben ismét az r és cs hangok együttes zenéje biztosítja a legnagyobb hangerőt. Ám az ábrázolásban már feltűnik a zenei elem reális ábrázoló ereje is. Figyelemre méltó pl. a menekülő madár repülésének zenei illusztrálása:

A fák vörös virágokat lázadnak
éjjel és vidám csavargók ölelnek
most a reccsenő ágú bokrok alatt;
csak a lány sivi^t, karmolva, teste
tavaszi forradalmán, mint
megbűbozott madár, ha hímje elől
csattogva menekül és borzas bögyén
színes vágyai fütyülve kivirúlnak.

/Tavaszi vers, 1930./

Az r és cs hangok akusztikája igen változatosan kap szerepet. Együttes zenéjük fontos szerepet kap az egymást emésztő szerelmi csaták ábrázolásában, amely az Ady-élmény hatására még most is erősen kísért: "Néha harapunk. Fényes fogaink / vértjén csattogva törnek a csók / és apró vércseppek koszorúja / lebőn a homlokunk felé." /Az áhitat zsoltárai, 7. 1929./.

A cs affrikáta fontos szerepet kap a szerelemélmény kozmikus méretű ábrázolásában is: "Ó, imádkozz értem! / mert csillanó reggeleken is kiáltom / hogy érted csillognak a megcsengő / partok és érted a napszemű távol!" /Ó fény, ragyogás, napszemű reggel! 1929./

Erős akusztikája van az s réshangnak is, főként, ha a köl-

tó sorozatban szerepelteti. A még mindig meglehetősen lázas szerelemélmény közvetítéséhez ad így intenzív kísézőzenét: "ha csipkésen kíséri sóhajos / lihegésed és nedves nagy / fogaim szerelmes vacogása" /Az áhitat zsoltárai, 3. 1929./ Sorozatosság nélkül lényegesen csendesedik, halkul a zene. Már a második kötetben megfigyelhető ugyanis a szerelmi élmény elmélyülése, a szerelmes szituációk meghittebb ábrázolása:

Szőke, pogány lány a szeretőm, engem
hisz egyedül és ha papot lát
rettenve suttog: csak fű van és fa;
nap, hold, csillagok és állatok vannak
a tarka mezőkön.

/Pirul a naptól már az őszi bogycó, 1930./

A fiatal Radnóti egyéniségében fellelhető bizonyos testvéries humánus, ugyan ez még korai lirájában csak csiraként jelentkezik, s többnyire a költő közvetlen környezetére redukálódik. Tiltakozó felkiáltásait harsogó zenével kíséri, a harsány hangutánzóknak az s réshang szerepe a legfeltűnőbb:

Vészes sirálysikollyal ha fölsikoltok
nem hallja senki pedig
testvéreim
a milliók
sikoltanak...

/Sirálysikoly, 1928./

A testvéries inditéku panasz expresszív zenéjét a kemény más-salhangzók csoportosításával is biztosítja, amely oly nagyfokú, hogy a megoldásban feltétlenül szándékosságot kell keresnünk:

Testvér, én éjjelenként füstfűrtös, fekete
"tűzfalak tövén aludtam a szegénység és
gyűlölet álmaival..."

/Szegénység és gyűlölet verse, 1928./

Az első sorban a mássalhangzók és magánhangzók aránya 35/13, s csupán 8 a zöngés mássalhangzó; a második sor képlete 31/13. Itt a zöngés hangok száma 9, vagyis az arány ebben a tekintetben is növekedő; a harmadik sor képlete 15/7, s a mássalhangzók között csak egy a zöngétlen hang. A feszültség fokozatosan csökkenő: az első sorban nagyon erős, a másodikban oldódik, a harmadik /nem teljes/ sorban egészen megszűnik.

Ugyanennek a versnek utolsó szakaszában szintén feltűnik a nehézkes, súlyos zene, a kemény k, t zárhangok zenéje. A vánszorgó, nyögdecselő zene kialakításában az e hangok is szerepet kapnak, s együttesen a nehéz keresztet görnyedve cipelő Krisztus képzetét illusztrálják:

Verejtékkeresztektől görnyedő ráncokkal terhes
Golgotha volt a szememalja, ahol az éjek
szénporos Krisztusai feszültek kéken.

A testvéries indítéku humánus - bár kezdetben elvértve és bizonytalanul - közösségi sérelmeket is felvet, sőt bizonyos akcióhajlamot is eredményez. /Ez ugyan ekkor még nem tulságosan eredeti, az avantgard irányzatok hatását mutatja./ A Lábadzó szélben sokasodnak az eszmei elmélyülés jelei: érzékenyen reagál a politikai eseményekre, humanizmusa mélyül, kilép közvetlen környezetéből, hangot kap költészetében a leigázottak nemzetközi összefogásának követelménye és a szenvedélyes háboruellenesség. A hangos kísérezene most sem szakad meg, sőt helyenkint fölerősödik, a költő lázadásának szolgálatába szegődik, reális színezetet ölt, mert a fortissimo akkordokat a tartalom indokolja¹¹: "kedvvel ébredt, ahogy mesék csatái / hajnalán kürthangra harcosok!" /1931. április 19./; vagy méginkább abban a heves érzelemkitörésben, amelyet a tűz képzetére épített. Meghökkenítő dinamikával robban ki a költőből a harag, mert "ragályos" versei miatt perbefogták és zárt tárgyalást rendeltek el. A felhevült lel-

kiállapot konvergens zenei aláfestői a p, t, k zárhangok:

Pattogni s köpn[^]i szerettem volna,
mint tűz, kit szikkadt emberek
ülnek körül fecsegő szalonnák és
várakozó kenyerek gyönyörével.

/1931. december 8. Főtárgyalás/

Az expresszionista költő a maga lelkében dúló vihart gyakran vetíti a tájba. Radnóti költészetében is kedvelt eljárás ez. A feltűnő életerőt, fiatalos kedvet jól illusztrálják a kemény zárhangok és a pergő r :

Talán vihar jön, mert
simul halasodva a borz víz,
széttette a csönd a lábát
az út fölött és harcos
zajokkal készül marakodni.

/Férfinapló, 1931./

A fel-felbukkanó rikitó zenei elemet indokolja a kozmikus életérzés és a fiatalos erőfitogtatás:

Majd fölébredek én is! kedvesem arany
varkocsán sikongat a napfény,
lóbálva nő föl árnyam az égig és
huszonkét szemtelen évem az éjjel
bevacsorázik három csillagot!

/1931. április 19./

Noha a periodus lirájának hangszerelése többnyire harsány, ez a zene mégsem egyhangu, a halkabb, meghittebb zenei atmoszféra megteremtésére is képes a fiatal költő. A megoldásban többnyire a magánhangzók kapnak vezető szerepet, vagy a kellemes hangzásu, halk tónusu zöngés l hang. Finom kísérezetét szolgáltat vele a meghitt szerelmi vallomáshoz: "Szerelmed rámhull kerengve, mint hulló / nagy vadgesztenyelevél" / Az áhitat zsoltárai, 8. 1928./. A mély magánhangzók hurjain pe-

dig igen változatos dallamot szólaltat meg. A komor zene elszántságot, erős elhatározást illusztrál: "... koldulón / hívtalak átokbontó nagy találkozáásra." /"És szólt és beszélt vala Kain Ábellel"; 1928./ Másutt a szomoruság hangulatát fokozza: "Te ez olyan jó - ez a matató / hallgató, szomorú játék," /Békesség, 1929./; méginkább, ha a mély magánhangzók hosszú sorát egyetlen magas hang sem szakítja meg: "... lassan magyaráz / a fődros szomoruság" /1932. január 17./ A mély hangok uralma a jellegzetes erőltetett nagyotmondás zenei aláfestője is lehet: "hasrafeküdt utakon itt a napfény / és nagyokat mé-lázva vakarja farát" /Szél se fúj itt már, 1932./.

A visszafogott, lehalkított zene azonban ebben a korszakban igen ritka. A periódus hangszerelésének elemzése nem igazolja Bori Imre megállapítását, miszerint "a pályaszakasz második felében a bánat kategóriája válik uralkodó motivummá.¹² Ugyanis a mély magánhangzók is az expresszív kifejezés szolgálatába szegődnek, ha energikus mássalhangzók társaságában jelennek meg: "Ha tenyerére galambok ülnek, / akkor ő is burukkoló galamb" /Hont Ferenc, 1932./; vagy méginkább: "Jóllakott ablakokon koppannak szemek" /Jóllakott ablakokon, 1931./ Sőt ez a megoldás arra is alkalmas, hogy vele éppen heves akcióhajlamát illusztrálja: "most harcaim ustora duruzsol / ruhám ujjában és készül a téli csatákra!" /Tavasza jósolok itt, 1932./.

Magas magánhangzókban ritkán alkot jellegzetes zenét. Közülük a legfeltűnőbb az e-é hangok szerepe, nyelvtörő monotonijukkal a törvénykezés rideg szövegét parodizálja: "Nem észleltetett enyhítő körülmény / s két versem nyolc napot nyomott;" /1931. december 8. Főtárgyalás/.

A szorosabb értelemben vett verszenei eszközök közül a legnagyobb szerep jut az alliterációnak. Radnóti szinte minden változatát eljátssza annak a megoldásnak, amit J. Soltész Katalin Babits verseiben kimutat.¹³ Feltűnő, hogy kevés az olyan zöngés mássalhangzóval képzett alliteráció, amely lágy, boron-

gós hangulatot sugalmaz: "Ikreket szült anyám / meg is halt ott nyomban / az öcsémmel együtt / nyugszik nyugalomban." /Mondogatásra való, 1930-körül/. Az alliteráló h hang is alkalmas a szomorú hangulat zenei illusztrálására, noha zöngétlen, hiszen hangereje nagyon elenyésző: "sírásom csorgott szűz arcomon / mely már halovány mint a / hajnali holt hold mely / szégyen a hajnali hajnali égen." /Variáció szomorúságra, 1929./. A lágy dallamot a gyakori l hangok is támogatják.

A periódus minden más alliterációjában energikus mássalhangzók csengnek össze. Közöttük is mintegy uralkodó a fuvó f hang. Zenei hatása annál is inkább erős, mert kettőnél több szóra is kiterjed: "nagy fene faldossa körül életemet most / s életem is apró fenéekkel él!" / Déli vers, 1931-33./; "...távol a fagy már hátrakapkod, / mert olvadó farát félti dühöd-től!" /Történelem, 1931-32./; "... mert bubás / fölleg ül most a fák fölött és holnap / dérral veszekszik már a harmat!" /Szerelmes vers november végén, 1932./; "Aztán borzasra fázott levelek szálltak / fölénk a fára" /1932. január 17. Vasárnap/. Erősödik a zenei hatás, ha a három tagu alliteráció közé más szó nem ékelődik: "Ma vasárnap volt, esni akart a hó / de fagy fogta fönn és nem esett." /1932. január 17./ Hatásosak a sziszegő hangok is, ha szoros szerkezetekben rimelnek: "Most kürt szava számon a szó" /1932. május 5./; vagy: "már nem kószál szárnyas szavakkal / szájunk körül halovány ámen!" /Pogány köszöntő, 1930./. Különösen nyomatékosak a k hanggal képzettek: "és várósta¹jt nagyhasú lányok lesik lassan kifelé kerekedő kölykeiket," /Keseredő, 1931./ Az utóbbiban az alliteráció a szó belsejéből is visszhangzik. - Más, még intenzivebb változatok a négytagu szerkezetek: "Szeretőm meztelen fürdik a Felkán / hátán fürtökben fut a víz," /1932. július 7./; vagy: "az ablakon át fények feszültek a / falra furcsán," /Meditáció, 1929./. - Másutt ugy alkot négyes tagu alliterációt, hogy az két párból áll össze: "...én éjjelenként füstfürtös, fekete / tűzfalak tövén aludtam a szegénység és gyűlölet álmaival..." /Szegénység és gyűlölet verse, 1928./; "...s egyedül

maradsz szeletlen / a széllal feketén föltoronyodva" /Fogaid ne mossá panasszó, 1932./. A kilenctagu, egész versre kiterjedő alliteráció még akkor is nagyon hatásos, ha tagjai közé nagyobb közömbös szakaszok ékelődnek:

A földet fénylő fekvésre
verte a zápor és kilenc lány
paskolja keményre izgatott
mellén a tapadó, vizes inget,
mert rezgve száradó lepkék
visszatérő lelkei közt
döngeti földhöz most ölelni
a gazda fölcsukló, szerelmes
asszonyát, akinek nyiló
ölében ring a füvek fütyökbe
fakadása és csókja előtt már
csillogva áll föl a halott vidék.

/Vihar után, 1930./

Az alliteráció mint a korszak legfőbb verszenei eleme mintegy a rimtelenséget pótolja.¹⁴ Ebben a tekintetben is az expresszivisták tanítványa a költő. A versek tulnyomó többségében megvan ugyan a központozás, a strófák szabályosan szerkesztettek, az expresszionista ihletés mégis kétségtelen, hisz az expresszionizmus nem feltétlenül jelent egyet a hagyományos versszerkezet felbomlasztásával.¹⁵ A diszítés, ékesgetés funkciója viszont alig él, a nyugatos költők formai hagyományai nem érvényesülnek, a belső cicoma kevés. A ritmus halk, külön hatótényezővé ritkán válik, s ekkor mindig valamely meghatározott funkciót teljesít. A ritmus nélküli sorok között néha bujkálnak ugyan időmértékes lábak - többnyire daktilusok - sorozatosságot azonban csak ritkán alkotnak. Pátogó ritmikájukkal a felfokozott vegetációt zeneileg jól aláfestik: "högy térül á füvön á / fény és páttan á fákon / dállál á hájtás!" /Tavaszi szeretők verse, 1929./. Ha alliterációval találkozik, energiája tovább növekedik: "sirásom csorgott

szűz arcomon / mely már halovány mint a / hajnali holt hold
mely / szégyen a hajnali hajnali égen" /Variáció szomorúságra,
1929./ Akusztikájukkal jól illusztrálják a sülő szalonna
zsirjának pattogását: "Pattogni s köpni szerettem volna, /
mint a tűz, kit szikkadt emberek / ülnek körül fecsegő
szalonnák és / várakozó kényérek gyönyörével." /1931. december
8. Főtárgyalás/. A távolkeleti háborút ábrázoló versében
zenei aláfestést ad a dübörgő hadak vonulásának. Egyébként
a korszak egyedüli versrészlete ez, amelyben halvány rim is
érzékelhető:

Átkelt a Wuszung patakon tegnap
a japáni gyälögság
s ágyuk vastag hārmātā készíti
kināi réteken utját.

/1932. február 17./

Az alábbi idézetben pedig a heves költői akcióhajlamhoz jól
idomul az anapestusok lebegve pattogó zenéje, s harcra hívó
kürt hangjának hatását kelti: "Most kürt szava számon a sző /
elvtársaimnak hangos indulása" /1932. május 5./¹⁶

Más időmértékes prozódiai elemek a korszakban nem tűnnek
fel. Még az Októberi vázlat c. versében kialakulnak ugyan jam-
bikus lábak, de erősen ritkázottak és ezért erőtlenek, különö-
sebb funkciójuk nincs.

A hangsúlyos ritmus szerepe ebben a korszakban ugyszól-
ván elenyésző. A népdalihletésű Kis kácsa fürdik c. vers en-
nek alapján építkezik ugyan, de nem a népdalokra jellemző
egyszerűbb formát képviseli: tízes, tizenegyes sorokból áll,
s itt-ott a hangsúly meglehetősen elmosódik, daktilusi lá-
bak is belevegyülnek, tele gagliardákkal. Ez kézenfekvő már
az illető népdal miatt is.

Fekete tóban||kis kácsa|fürdik
s fürdik a|nagy lány||a ruhaáztató,
jó tekénőben s||mindenél|látszik

ahogyan csattogva||mossa ma||gát; már
tudom, utána||száradni kirekszik
a napra||és engem||kiván ő||csörgő
fogakkal két énekes||combja||közé!

/Kis kácsa fürdik, 1930./

Még bizonytalanabb a hangsúlyos ritmika a Szusszanó c. költeményében, s nem is terjed ki az egész versre, hanem csupán első felére:

Szép vagyok? Szép!
Igazán? Gyönyörű!
Te tudod? Tudom én!
Százszorszép vagy! és
hívó kiáltás
szigorú téli
erdőn, mikor
fröccsen a napfény!

A korszak költeményeinek jelentős részében pedig nem csupán a ritmus halk, hanem a központozás is felületessé válik, gyakori elem az enjambement, a lírai szituáció és logikai rend fellazul, a szürrealizmus képzettársítása válik uralkodóvá.¹⁷

"Surránva kell most élned..."

Ugy éltem mostanáig, mint fiatal bika,
aki esett tehének közt unja magát a déli
melegben és erejét hirdetni körberohangat
s játéka mellé nyálából ereszt habos lobogót

. . .

S úgy élek mostan is, mint a bika, de mint
bika, aki megtorpan a tücskös rét közepén
és fölszagol a levegőbe...

fölszagol s nem menekül, mint menekülnek
az őzek;

. . .

Így küzdök én is és így esem el majd,
s okulásul késő koroknak, csontjaim őrzi a táj.

Ars poetikájának is tekinthető a vers, amelyhez a Kortárs utlevelére c. kötetzáró költemény csatlakozik a költői helytállás és lázadás programjának megerősítésével: "Surranva kell most élnék itt, sötét / vadmacskaként, ki néma hittel ugrik / és karmol is szörnyen, tiz feszes körömmel"; majd pedig: "...hogya lázadsz jövendő / fiatal koroknak embere hirdet / ...fiának adja át emlékedet, hogy példakép, erős fa / legyen,..." Az Újhold ajánlásában pedig félreérthetetlenül bejelenti, hogy új, hatékonyabb fegyverzettel, kifejező készlettel lép olvasói elé: "Nézzel és / az is szállani kész. Csőre tör. Hangja kés."¹⁸ Nem annyira a példaként választott költők bűvölete sodorja, mint előző köteteiben, hanem ábrázolása tudatosabbá, egyénibbé, eredetibbé válik.

Kétségtelen, hogy már az Újhold kötetben uralkodik kiforrott költészetének három jellegzetes témája: a kínzó halálsejtelelem a tájban, emberben, látomásban; a köznapi, gyakran politikai valóságból szőtt életkép; a bensőséges szerelem halált ellenpontoszó motivuma. Ám a három féle téma egyensúlya ebben a kötetben még megmarad, s a "küzdő költő" elhatárolásait nem csorbitja. A halálsejtelelem a "Járkálj csak, halálraitélt!" kötetet borítja el minden eddiginél és ezután következőnél nagyobb mértékben, teljesen beszűkítve tematikáját. De ez a halálsejtelelem a versek születése idején indokolt és politikai világérzés, ezért önmagában még nem jelent szemléleti mélypontot még akkor sem, ha az olykor kissé öncélú, kisérdalmias borzongásban jelentkezik. A mélypontot a halálsejtelelem individualista megközelítése, a magányos szembenállás nem pusztán tudomásulvétele, hanem hangsúlyozása jelzi. A ha-

láltudat azonban mégsem "csap át közömbösségbe": "Ó, költő tisztán élj te most, / mint a széljárta havasok lakói .../ S oly keményen is, mint a sok / sebtől vérző, nagy farkasok." - hirdeti a Járkálj csak, halálraitélt!-ben. Sőt a hangulati mélypont nagy művészi-formai fejlődéssel jár együtt, amely akkortájt a Nyugat lirájára, pl. az öregedő Babits költészetére jellemző. S mi több a Járkálj csak, halálraitélt! kötetben a hangulati mélypont és a művészi-formai fejlődés közötti ellentmondás csak látszólagos. A költő elkomorodását értékes emberi tulajdonságok ellensúlyozzák, és ezek a mélyben munkálva a pozitív fejlődést állandóan biztosítják. A legfontosabb ilyen jellemvonás az őszinteség: nem csupán a világgal néz szembe, hanem önmagával is. Gyengeségeinek, félelmeinek nem teremt igazoló ideológiát. /Közömbös marad pl. a filozófiai kérdések iránt./ Legreménytelenebb percében is tudja, hogy mi a gyengeség és mi az erő. Tudja, hogy a költőnek nemcsak tisztának és ártatlannak kell lennie, hanem harcosnak is.

Nemsokára ismét teljes erejében, sőt az eddiginél magasabb szinten és a kiérlelt forma fegyverzetében jelenik meg az aktív humanizmus. A Meredek ut-ban válik Radnóti nagy költővé. A témák ugyan nagyjából a régiek. A minőségi fordulat a versek mélyebb rétegeiben következik be. Más az a magatartás, amely a témákat formálja. Mintegy szintézisét adja az előző köteteknek: egyedül az idill és a lázadás; visszatér szolidaritása a szegényekkel, elnyomottakkal; tudja, ha vannak elnyomottak, azért erő is van, jövő is van; látja a háboru veszélyét és szakadatlan figyelmeztet erre; politikai tisztánlátása képessé teszi az események prófétikus jövendölésére.

Mindezek alapján lehet felmérni és értékelni azt a nagy változást, amely a korszak verseinek hangszerelésében végbemegy. A költői kedélyvilág elkomorulása miatt előtérbe kerül az elégia. A hozzá illő visszafogottabb, busabb, komorabb zenekisérlet megteremtésében nagy szerepet kapnak, s a művészi hangfestés-

ben feltűnően előnyomulnak a mély magánhangzók. Arányuk különösen megnövekedik azokban a versekben, versrészletekben, amelyek a költő panaszát, halálfélelmét, szomorúságát közvetlenül fejezik ki: "Az anyám meghalt, az apám és ikeröcsém is, asszonyom kicsi huga..." /És kegyetlen, 1933./; "s ahogy borul, úgy féltve átkarol, s zokog fiatal feleséged." /Háborus napló, 1935./; "Járkálj csak, halálraitélt! bokrokba szél és macska butt," /Járkálj csak, halálraitélt! 1936./ "Mit érek én, a ritka és nehéz szavak tudósa, hogyha ostobán /bombát szorongat minden kerge kéz." /Őrizz és védj, 1937./ A felsorolt részletekben nem csupán a mély hangok aránya magas /12:9; 12:7; 12:4; 16:13/, hanem sorozatban találhatóak bennük olyan szavak, amelyek kizárólag mély magánhangzóval képzetek. Ez annál is inkább feltűnő, mivel az eddigi mérések szerint nyelvünk kissé magasabb fekvésű, néhány százalékkal az arány a magasabb hangok felé tolódik el. - A következő részletben pedig a komoran döngő a hang alkot sorozatot, s az ng hangkapcsolat zenéjével támogatva a holtat sirató harang kongását illusztrálja: "ha meghalsz, s tested égetni le-bocsájtják. / De mint esti harang / hangjára toronyból a sok fehér galamb, / a hangja száll utánad, s csapdos majd ott alant" /Szerelmes vers az Istenhegyen, 1934./. Itt az a hang magánhangzók közötti aránya 43:17, azaz 39 %. A feltűnően mélyfekvésű zene is mutatja, hogy a költő mintegy aszkétikusan edzi magát a jövő események elviselésére.

Közvetett információ alapján is gyakran találkozunk ezekben a kötetekben a költő halálfélelmével, borús hangulatával, s többnyire a tájrajz tölti be a közvetítő szerepet. A korszak táját nem is annyira a sötét tónusu vizuális élmények teszik komorrá, hanem sokkal inkább a felszaporodó mély magánhangzók tompán kongó zenéje: "Már éjszakára ágyazott a kert / az álmos sok bogár virágba butt" /Este a kertben, 1934./; "fut macskatalpain a tompa fény, / halvány árnyat szül a vas-tag árnyék" /Alkonyi elégia, 1936./. A következő részlet kü-

lönösen mély hangfekvésű, hiszen a magas hangok aránya fel-
tűnően elenyésző /16:5/: "Megáll az uton a / mókusbarna barát /
egy mókus pattan át." /Változó táj, 1935./. Az idézett részle-
tek hangulati hatásában különösen nagy szerep jut az a, á hangok
"kiáltozásának". Főként az á hang képzési energiája és hangere-
je érvényesül fokozottabban.

Radnóti kifejezett realizmusának egyik legmeggyőzőbb pró-
bája az apró természeti jelenségek, halvány színek és halk ne-
szek ábrázolása. Hasonló természetleirással a nyugatosok fő-
ként Tóth Árpád lírájában találkozhatunk.¹⁹ Az élmény közvetí-
tésében ismét fontos szerepet kap a zeneiség, elsősorban a
mély magánhangzók zenéje. A meghitt dallam varázsában jelentős
tényező a gyakori ng hangkapcsolat is: "S a ringató homályban
ringó / virágon dongat még a dongó." /Hajnaltól éjfélig, 1938./.

A magas magánhangzók ebben a korban lényegesen kisebb sze-
repet kapnak tehát a művészi hangfestésben. A megállapítás
azonban csak gyakoriságukra vonatkozik. Egyértelműen hangfestő
szerepben ritkán jelennek meg, de akkor a bennük rejlő hangu-
lati tényezőket maradék nélkül aknázza ki a költő. Az e-é han-
gok egyhangu zenéjével felfokozza a kérés intenzitását, ugyan-
akkor játékosságot is biztosít a versnek: "S én kérek, újra ké-
rek, s nagy kerek, / zsirba mártogatott kenyerekkel / settengek
és a konyha-némberek / szivét lágyítva hangosan nyelek." /Haj-
naltól éjfélig, 1938./ A gyakorta ismétlődő hosszú ő zenéje pe-
dig fel-felszökkenésével a növekedést illusztrálja: "...hogyha
nősz / csak fölfelé nőhetsz, mint fölfelé nő itt / az erdő ..."
/Szerelmes vers az erdőn, 1934./ - Így keres fogódzót a költő
a pajkos életörömben.

Az aszkéta önmarcangolás ellenpólusában a gyengéd és si-
mogató életszeretet is megjelenik. Érzékletesen ábrázolja a lé-
lek legapróbb rezdüléseit. A finom reszketés, az apró mozzana-
tok az ábrázolásban fontos szerepet kapnak, a durva világ ellen-
tétét képezik. A zene halk, többnyire pianisszímó. A mással-
hangzók közül a zöngések szaporodnak meg. Pl. az l hangok gya-

korisága jelentősen hozzájárul a versek lágy, melankólikus hangvételéhez. Efféle puha zenéjével jellemzi Kosztolányi formai bravurját a halott költő emlékét idéző költeményében: "A lélek oly ijedt és lebbenő / akár a hűs, könnyűszárnyu felleg, melyre forró csillagok lehelnek." /Ének a halálról, 1937./. A zilált korban fontos kapaszkodó a szerelem, amely most már elmélyült érzelmekre támaszkodik, ábrázolásában előjönnek a kapcsolat olyan meghitt mozzanatai is, amelyek Radnótiig a magyar költészetben csak József Attilánál ismeretesebbek. A halk kísérezet itt is leginkább a gyakori l hangok táplálják: "Alvó arca körül / csillog és ring a párna, / haja két kósza szála / csiklándja orromat." /Bizalmas ének és varázs, 1936./; "elalszom, fáradt szívem szíve mellett, / s szemre fű a jólismert lehellet." /Ez volna hát..., 1937./. Tréfás zenét varázsol az l és e-é hangok együttes akusztikája a szerelmi vallomáshoz: "A napból méz pereg, / oly rég nem néztelek, / fellebben lebke inged, / penderinted, szerteszáll / kis párná messze fenn és látlak meztelen," /Emlék, 1937./. A hajdani franciaországi utazás kedves élményének felidézéséhez is jól idomul az l hangok lágy zenéje: "A vonaton a lámpa haldokolt, / a lengő ablakra néha rátapadt a hold, szemközt katoná ült, szíven egy szőke lány / világított. A lány mosolygott, könnyü álma volt." /Cartes postales, 1937./ Kissé felerősödik a zene, ha az l hangok környezetében testesebb, főként mély magánhangzók /a, á, o, u/ vannak. Az emeltébb zenekíséret szükséges is a lelkesült, pátosszal telített himnuszokban, amelyek különben is kiemelkednek a korszak elégiái közül: "Dicsérlek zöldelő / Nilus, illatozó! / a mélyből törsz elő / s a naptól lángoló / messze sikra áradsz te áradó!" /Himnusz a Nilushoz, 1936./

Radnóti ekkortájt már számottevő művészi-formai bravurokra képes. Különösen szembetűnően mutatja ezt a változottság, amelyet az l akusztikájával megteremt. Az iramodás kép-

zetét asszociálja a gyakori l hang a következőben: "Gyere le szellő / már hajlik az ág / elfut a béke, s kigyul a világ" /Lomb alatt, 1936./. A mozgalmasságot itt az élesre kikalapált ritmus méginkább felfokozza és ugyanezt az illúziót támogatja a csupa rövid szó is.

Noha még lágy, de mégis valamivel fokozottabb energiát képvisel a nazális zöngés m hang. Képzésekor a zár a levegőt az orrba tereli, az orrüregnek nedves falai sok energiát nyelnek el, nem lökészerű, hanem egyenletes hangerőt ad, sorozatban is halkabb, visszafogottabb zenekiséretet eredményez. A tájélmény közvetítésében zenéje konvergenciát alkot a morgás képzetével: "Összevissza zaj lesz, / még a lomb is mormog." /Változó táj, 1935./. Hosszabb sorozatával fájdalmas tagadást erősít a költő. Huszonkilencedik évi születésnapjára készült költeményének kiragadott részletében az összes hangok 19 %-a m hang. Zenéje mintegy összefüggő monoton folyamatot ad: "...de aznap / nem békitett meg semmisem, / nem maradt meg semmisem vigasznak" /Huszonkilenc év, 1938./.

A h akusztikai skálája szokatlanul széles Radnótinál. Szerepet kap a finom, halk hangszerelésében, szinte erőtlen sóhajtásával a gyenge lehelet áramlásának hanghatását kelti: "s testére hűvöset / lehell a hűs idő." /Piranói emlék, 1937./. Sajátos helyzetben azonban Radnóti felfokozza, felerősíti zenéjét. A következő kiemelt sorban a h hangok aránya 40 %, hanghatása erős, a ríktó természeti jelenség zenei illusztrálására jól megfelel: "és az éleshangú reggel így kiált: / halihó ha-hó ha-hó halihó!" /Hajnal, 1936./. Éles zárhangok környezetében pedig a felfokozott vegetációt illusztrálja: "síkongó hangot ad / s lihegve nő / körül a fű / és peng a sziklakő" /Április II. 1935./.

A szél a költészetben gyakran a harci riadó szimbóluma. Efféle szerepe Radnótinál is vissza-visszatér, zugásának, füttyölésének akusztikai érzékeltetésére az f réshang szolgál.

Sorozatos megjelenése különösen expresszív hatása: "mert takaros csata készül itt, a cifra / szél beszél felőle fennen és a felleg:" /Vihar előtt, 1934./.; vagy: "Fölébredt a fiatal szél s füTTYent / a markolászva végigfut a parton," /Nyári vasárnap, 1933./.. Torlódása esetén alkalmas a szitkozódás zenei aláfestésére: "Férfifene ez a magas egyedüliség" /Férfivers, 1933./.. Másutt a megsokasodó férfiküzdelmek zenei illusztrálója: "S bár mostani férfifiadnak már / asszony a gondja, sok gondja mögött" /Emlékező vers, 1933./..

A költői hivatástudat, s a szilárd helytállás veszélyeket rejteget. Radnóti mélyen átéli, sőt megnöveli a várható ütések. Gyakran idézi a konok sorsot, amely őt magát is elragadja. Örvényt jövendől, s az övénylés legfőbb zenei aláfestője a "gorombán" pergő, nagy erejű r hang: "...porainkból / egyszerre sodor majd forgó tornyot a szél" /Dicséret, 1936./.. Radnóti tájában gyakran tűnnek fel a riadalom és enyészet jelei. A pergő r hang zenéje jól illusztrálja a nyugtalan természetélményt: "gyöngé barackág ropog fölöttem / s terhével lassan a földre rogyan ... kutyám borzol, földmordul s elrohan, / megugró árnyat lát a bokron át." /Istenhegyi kert, 1936./.; "hogy álmára fú a szél, forog; dörmög és / fölriad! s bámul rád, ki ébren üldögélsz / míg szálldos körötted körbe röpke döngés," /Vihar előtt, 1934./.. Másrészt a tájírásba harcos motívumok is kerülnek. Zenei jellemzésükre az r hang ereje ugyancsak alkalmas: "Zápor marsolt át a gyenge erdőn / tükrösre tépte a fák levelét," /Táj változással, 1933./.. A hangutánzás intenzitása növekszik, ha az r hanghoz d és zs társul: "s csak a hőség duruzsol / itt az arany levegőben" /Nyári vasárnap, 1933./.; vagy méginkább: "vad darazsak dudolnak körül haraggal" /Október délután, 1934./..

A tájábrázolásban helyyel-közzel még szerepet kap a korábbi kötetekre jellemző felnagyítás, s benne többnyire az akusztikai élmények dominálnak, zenei tolmácsolásuk a kemény p, t, k zárhangokkal történik: "S pattog a fény a parti csó-

nakok fenekén... hol vakkan ijedten a fény" /Nyári vasárnap, 1933./; "Felforr a tó és tükre pattan" /Cartes postales, 1937./.

A felnagyítás néha kozmikus szinezetet ölt, s a vele járó hang-
élményt a cs affrikáta közvetíti: "A tócsa loccsan és a hold /
a víz alá bukik" /Hajnaltól éjfélig, 1938./.²⁰

A kifejlődő érzékletes ábrázolás á nehezen megragadható jelenségeket is képes a költészet eszközeivel kifejezni. A mulékony pillanatot a c affrikáta akusztikailag is érzékelteti: "Kilenc perccel nyolc óra múlt, / kigyúlt a víz alatt a tűz" /Pontos vers az alkonyatról, 1934./.

A sziszegő réshangok fokozó zenéjével pedig finom, halk zajokat tud érzékelhetővé tenni. Az sz hangok monotóniája a pihenés boldog nyugalmát, a semmittévő elernyedést illusztrálja: "Az ember eszik csak és iszik, / azután számolgat lassan hűszig, elalszik s langy tengerben űszik," /Este a hegyek között. 1937./.

A közvetlen verszenei eszközök közül jelentős szerepet kap ebben a szakaszban is az alliteráció, bár most már korántsem hézagpótló, csupán a különféle rimváltozatok egyike. Számszerű megjelenésében valamelyes csökkenés tapasztalható, alakja azonban még fokozottabb formai bravurt mutat. A legegyszerűbb, csupán két szóra terjedő alliteráció igen ritka. Az alliteráló hang benne is rendszerint többször ismétlődik: "csak szavaid szálas indái karolnak" /Férfivers, 1933./; "Fodrozó füst az akácok sora" /Alkonyi elégia, 1936./; "tömöttre tömd a csürt, adakozó!" /Himnusz a Nilushoz, 1936./; "bokorba bűtt a szél / s aludni készül ott" /Változó táj, 1935./.

A periódus alliterációinak nagyobb többsége három tagu, egy, legfeljebb két versorra terjed, szép, tömött sorozatot alkot, tagjai közé közömbös elemek alig ékelődnek: "A tyúkok hunyt szemén a hártya oly fehér" /Déltől estig, 1935./; "fürge gonddal az idegen fára fölnéz" /Számadás, 1933./; "Fölbredt a fiatal szél s füttyent" /Nyári vasárnap, 1933./; "Ugy emeltek föl a fény felé / akár egy győztes kis vadállatot" /Huszonnyolc év, 1937./; "Finom fe-hér fapor pereg / a versre, amelyhez ép / egy-egy szállongó

sort vetek" /Hajnaltól éjfélig, 1938./. Különösen expresszi-
vek a figura etimológicával képzett alliterációk, bennük a
tartalmi fokozatosságot jól illusztrálja a felerősödő zene:
"híred jövő, fiatal korokon / vonul át égi fényeknél fénye-
sebben" /Kortárs utlevélre, 1934./; vagy: "körötted körbe-
körbe lengett a halál" /Vihar előtt, 1934./. Még előbb a ze-
neiség, ha az alliterációban hangutánzó figura etimológica
rimel: "Ujra füTTYentek; füTTYömbe boldog / madár füTTYe
vág..." /Pipacs, 1933./.

Tömör, zárt szerkezeteket alkotnak, s rendkívül fejlett
formaigényt mutatnak a korszak négytagu alliterációi is.
Ahány alliteráció, annyi féle megoldás. Az egymáshoz közel
eső alliteráló sz-hangok zenéje a szoknya suhogását illusztr-
álja: "asszonyom járkál a szobán szoknyája kis neszével"
/És kegyetlen, 1933./. Az alliteráló hangok zenéjéhez saját-
tos szint ad az e-é hangok sorozata: "Az alvó házból csön-
desen / kijött a feleségem, / egy könnyü felleg úszik ép /
fölötte fenn az égen" /Hajnali kert, 1938./. A négytagu
alliteráció két párból alakul, s egyetlen verssorba tömörül:
"az ablak most csupa rezzelés, / zengő négyszög, tüzes cso-
bogó, / futó fényben lengő lobogó." /Három hunyorítás, 1937./.
- A két szópárból alkotott alliterációval növekvő halálfélel-
méhez alkot borus kísérőzenét. A komor tónust csak fokozza,
hogy az egyik alliteráló pár figura etimológica: "emlékeim
közt fekszem itt hanyatt, / hamar halálra növő növendék"
/Ez volna hát... 1937./. A megnövekedett formaigény a köl-
tői játéokban is szerephez jut, két-két figura etimologicá-
ból áll össze a négy tagu alliteráció: "S a ringató homály-
ban ringó / virágon / dongat még a dongó" /Hajnaltól éjfé-
lig, 1938./.

A korszak termésében néhány öttagu alliterációt is fel-
lelhetünk. Tömörített megjelenésük figyelemre méltó. Külö-
nösen hatásos zenét szolgáltat, ha az öt tag egyetlen vers-
sorra van koncentrálnva, felfokozza a gyötrő költői láto-

mást: "lérges föld fekszik szájamban és szememben / s testem gyökerek verik át." /Háborús napló, 1935-36./. Egy-egy hangutánzó kifejezés azonban a két sorra terjedő szerkezetek hatását is felfokozhatja: "Nyár szusszan újra a levegőre / s a gyöngye füre sziszegő fény száll." /Zápor után, 1934./; vagy: "elalszom; fáradt szívem szive mellett / s szememre fú a jólismert lehellet." /Ez volna hát..., 1937./.

Feltűnő, hogy ennek a korszaknak az alliterációiban is tulnyomórészt energikus mássalhangzók rimelnek. Leggyakoribb rimképző a fuvó f és a sziszegő s. A két hang kiemelkedő szerepe már a zsengek korszakától tart.

Jól nyomon követhető az a fejlődés, amely a rimtechnikában végbemegy. Az Ujhold kötet 22 verse közül még 15 rimtelen, a Járkálj csak, halálraitélt kötetben már csak 2, a Merek utban pedig egyetlen rimtelen verset találunk. Egyre nagyobb szerepet kap a diszités, ékesgetés, sőt a klasszikus szerkesztés is szóhoz jut /1. Első ecloga c. költeményt/. De a költő a rimváltozatokat /tisza rim és asszonánc/, valamint a különféle rimképleteket meglehetősen szabadon használja. Ismétlődésükben következetesség ritkán fedhető fel, a tiszta rimet és asszonáncot többnyire variálja. Számtalan variációját találjuk a különféle rimképleteknek is. A rimképzés funkciója a fontos: a rim nagyjából a logikai és képi elemek aláfestője, a képteremtés kísérő jelensége, csupán néhány versében önálló hatótényező, a játékos vagy groteszk hatás megteremtője. Játékosak pl. a Lapszéli jegyzetek Habakuk prófétához c. vers rimpárjai /a faluk - Habakuk, a parázsharapás/, vagy a Hajnaltól éjfélig c. költemény rimei /sose várd - Eduárd, nagy kerek - kenyerek, némberek - nyelek, aszú - a szú, ringó - dongó/. A rimjátékban tovább él a költő ifjúkori groteszk hajlama is, néhány versében a rimpárok között képtelen asszociációk jönnek létre: a nap - fején kalap /Április I/, fán át - szopja ágát /Április II/, barát - pattan át /Változó táj/.²¹

Ám a rimek ritkán a nyelvöltögető tréfa szülöttei, többnyire inkább a komor, súlyos verstartalom nyomósítására szolgálnak. A tartalom követelménye szerint gyakran találkozunk Ady rimkezelésére emlékeztető ritkázott rimekkel. A Járkálj csak, halálraitélt c. költemény három ötsoros és egy kétsoros strófából áll. Az ötsorosokban csak a második és ötödik sorok rimelnek: a rimhívó második sorra az ötödik felel /macska bűt - pupos lett az út, rettentő világ - merev füvekre ejtik árnyékuk a vadlibák, széljárta havasok - gyermek Jézusok/. Végül a vers kétsoros párosrimű strófával zárul:

S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.

A ritkázott rimkezelés a költő ars poeticáját, próféta szerepet vállaló hitvallását nyomósítja, a kétsoros zárószakasz pedig ezt a vallomást hatásosan lezárja, mintegy megfellebbezhetetlennek nyilvánítja. Természetesen a lényeges gondolatok nyomósításában nem csupán a rimek kapnak szerepet, hanem más versképző elemek is, így pl. az enjambement, amely a sorok összekapcsolásával testesíti, terebélyesíti, tartalmilag gazdagítja a költői kinyilatkoztatást:

Ó, költő tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly bűtelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

S oly keményen is mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.

Az Emlék könnyed hangvétellő, bájosan pikáns költemény. Kötődő erotikus tónusát erősítik a meglehetősen szeszélyesen elhelyezett rimek:

Aj, feszesmellü,
fecskenyelvü régi lány,
te régi költemény,
most életem delén,
kérlek, ne légy goromba,
fuss karomba és kivánj!
A napból méz pereg,
oly rég nem néztelek,
fellebben lebke inged,
penderinted, szerteszáll,
kis pára messze fenn,
és látlak meztelen,-

A Béke borzalom c. költemény kísérteties költői látomás. Kezdetleges rimeivel /a négy rímképző sorvégből három puszta szóismétlés/ jól illusztrálja a vízió tünékeny voltát. A pusztulás most még jóslat csupán, a jövőn annyit töprengő költői képzelet játéka, csak később válik beteljesült valósággá:

Mikor kiléptem a kapun, tíz óra volt,
fénylő keréken pék suhant és énekelt,
gép dongott fenn, a nap sütött, tíz óra volt,
halott néném jutott eszembe s már repült
felettem mind, akit szerettem és nem él,
sötéten szállt egész seregnyi néma holt
s egy árnyék dőlt el hirtelen a házfalon.
Csend lett, a délelőtt megállt, tíz óra volt,
az uccán béke lengett s valami borzalom.

A Himnusz a békéről c. költemény rimeit /a négysoros strófa második és negyedik sora rimel/ egy sorba esnek a lényeghordozó képekkel /ritka éke - könnyüléptü béke, rólad papol - alszik így a bor, régesrégi kép - énekelni még, jó a reggel - meleggel stb./. Nem passzív békevagyat tolmácsol a vers, hanem súlyos bizonyosságot. Sőt ellenállásra buzdít. Azzal is nyomósít a költő, hogy rímkepletet vált: a nyolcadik szakasz-

ban a harmadik és negyedik soralkot párrimet, amelyre ráüt az egy sorból álló utolsó szakasz rime:

...

S fejünk felett surrog és csivog
a fecskefészkektől sötét eresz!
Így lesz-e? Így. Mert egyszer béke lesz.

Ó, tarts ki addig lélek, védekezz!

A három kötet jól mutatja Radnóti ritmusigényének kialakulását is. Az Ujhold kötetben két versben semmiféle ritmus nem uralkodik, kilenc vers ritmusa pedig bizonytalan, megszakadozik a sorozatosság. A Járkálj csak, halálraitélt kötetben nincs ritmus nélküli vers, bizonytalan ritmikájú is csupán kettő akad. A Meredek ut kötetben a ritmus már a legteljesebb fegyelmezettséget mutatja. Megfigyelhető továbbá a hangsúlyos verselés fokozatos előnyomulása is. Az Ujhold-ban hangsúlyos verselésű költemény nincs, a Járkálj csak, halálraitélt-ben négy, a Meredek ut-ban öt tiszta hangsúlyos verselésű költemény található.

A korszak verseiben többnyire a rimes jambus különböző képletei érvényesülnek, de a költő nem mereven kezeli a metrumokat: az információ igényeinek megfelelően azok közé nem csupán emelkedő, hanem ereszkedő verslábak is belopakodnak. Radnóti a babitsi elvet érvényesíti: a sorvégi verslábakat alakítja hibátlanul, amelyek a teljes soroknak jambikus jelleget kölcsönöznek.

Ismeretes, hogy Radnóti utolsó kötetében, a Tajtékos égben a klasszikus versmérték uralkodik. Nem történik ez váratlanul, hiszen betörése már itt bekövetkezik az Első ecloga hexameteres soraival.

Radnóti Miklós lírai életművében a hangzósság már eddigi elemzésünk szerint sem statikus, hanem inkább erősen dinamikus. Egyrészt úgy, hogy az egyes kötetek – méginkább korszakok – folyamatában nagy változás tanui lehetünk. Az első kö-

tetek harsány, fortisszimós hangszerelését a költői kedélyvilág elkomorulásának megfelelően busabb, komorabb zenekiséret váltja fel. Másrészt a hangerőjegyek ugyanazon verstemben belül váltakoznak, dinamikus csomósodásszerű csoportosulást alkotnak. A sűrűsödések és ritkulások, hullámhegyek és hullám völgyek eredményezik az akusztikai elemek informatív szerepét.²² Természetesen az akusztikai sajátosság nem körvonalazza pontosan, hanem csupán csak sejteti, érzékelteti, illusztrálja, nyomatékosítja a képzetek által hordozott információt. Mégis feltétlenül beszélhetünk egy-egy költő jellegzetes zenei karakteréről: Radnóti Miklósnál már a Járkálj csak, halálraitélt! és a Meredek ut kötetek korszakában kialakul az a jellegzetes akusztikai sajátosság, amely minden más költő kortársától határozottan megkülönbözteti. Ebben az időben költészetének ugyyszólván vezérmotívuma lesz a haláltudat, s ennek megszólaltatásában jelentős közvetítő szerepe van a busabb, komorabb hangulatokat nyomatékosító akusztikai élményeknek.

"De haragod füstje még szálljon az égig..."

A Tajtékos ég c. kötet hangszerelése különösen változatos, a költői kedélyhullámzáshoz és színes képvilághoz szolgáltat adekvát kísérezénét. A költő magatartásában a panasz gesztusai a legfeltünőbbek, a bánat és a fájdalom tolmácsolására koncentrálja a költői kifejezőerőt. Mély hurokon, széles akkordokkal szól a fájdalmat illusztráló zene. Fekvése egy árnyalattal helyenkint még mélyebb, motivációja gazdagabb az előző kötetekénél, a tartalmi és formai elemek mintegy koncentrált összjátékát eredményezi. Mélyen bugnak a magánzangzók, a hosszú hangok sorozata miatt a fekvencia lelassul és kiszélesedik: "Hány sūlyos ōszt és hány hālált, / hālálók vad sorát
_ u | u u | u _
értem meg eddig én!" /Ősz és halál, 1939./". Mig a mély és ma-

gas hangok aránya 12:8, a hosszú és rövid hangoké 10:10.

A mély hangok számbeli növekedésével a kísérezene is valamivel komorabb: "Bubánattól ütötten / járkálok most napon-ta / hazámban számüzötten" /Dal, 1939./. Más, még hatásosabb, a költői panaszt méginkább nyomósító változatot úgy teremt a költő, hogy a mély hangok sorozatát hosszabb szakaszon egyetlen magas hang sem szakítja meg: "...háboru van, látod, s utána rom, mocsok / marad csak..." /Csodálkozol barátném..., 1941./; vagy: "Bulgáriából vastag vad ágyuszó gurul" /Razglednicák, 1944./.

A mély hangok zenéjének információs többlete számbeli tulsúlyuk ellenére is számottevő lehet. A mély hangok alkalmazásának talán legérdekesebb variációját adja az a megoldás, amellyel ugyanazokból a hangokból /á, o/ alkot Radnóti öt tagu sorozatot, a sorozatban a sorrendet is pontosan megtartja. A változatlanul ismétlődő akusztikai élmény a folyamatosság, huzamosság hangulatát kelti. A panasz hatásos változata ez is, a hosszú háboru kioltja a költő hitét: "S csak nézelődöm. Itt az árok. / Járok, tünődöm, állok, újra járok / És egyre hosszabb telekre várok." /Talán, 1940./. A hatást még csak fokozza, hogy tulajdonképpen sorvégi és belső rimek csengnek össze.

A magas hangok közül az e - é hangok sajátos akusztikai játéka tűnik fel leginkább. Zenéjüket Radnóti már korábban is kedvelte, mégis meglepő az a gazdag változat, amellyel ezek a hangok most szerepet kapnak a művészi hangfestésben. Változást jelent felhasználásukban továbbá az is, hogy hangulati töltésük ellenkező előjelűvé válik, mivel fájdalmat, panaszt nyomósítanak. Feltétlenül információtöbbletet ad a költői leírásnak az a disszonancia, amely az e-é hangok halmozásából származik. A kialakuló nyelvbénító torlasz a rémület hangulatát közvetíti: "és feltüremlenek mind, rémulten a terek / a lélekzet megáll, az ég is émelyeg." /Második ecloga, 1941./. Arányuk itt feltűnően nagy, valamennyi magán-

hangzóhoz viszonyítva: 17:8.

Persze fel-felébred a költő nosztalgiája az ifjúkor játékos hangulatai iránt is. A hosszabb szövegrészekben összehalmozott e-é hangok bizonyos játékosságot is vegyitenek a súlyos panaszba, különösen, ha a költő rimekkel is növeli a zenei nyomatékot: "Engedj meghalnom, Édes! / És gyujts majd nagy tüzet éhes / lángokkal égess meg! égess! / Engedj meghalnom, Édes!" /Papirszeletek, Engedj, 1941./ . A költői játékhöz aztán a remény motívumai társulhatnak:

Az ablakból egy hegyre látok,
    engem nem lát a hegy;
búvok, tollamból vers szivárog,
    bár minden egyremegy;
s látom de nem tudom mivégre
    e régimódi kegy:
mint hajdan, hold leng most az égre
    s virágot bont a meggy.

/A bujdosó, 1944./

Az e-é-k monotóniája különösen akkor eredményez erősen diszsonáns zenét, ha sorozatukat több szón át más magánhangzó alig törli meg. A következő részlet hangulatteremtő erejével Petőfi "Mely nyelv merne versenyezni véled?" klasszikus szövegrészletére emlékeztet: "lengő levelek szeme nézi merengőn / a tükörrre csapó halakat" /Álomi táj, 1943./ .

A művészi hangfestésben a legnagyobb szerepet ebben a korban is a mássalhangzók igen sokszínű és változatos akusztikája kapja.

A kötet tájversei még sejtelmesebbek és kísértetiesebbek lesznek, a tájrajz is a kor elviselhetetlenségéről mond vallomást. Az expresszionista iskolától sugalmazott harsány dinamizmus tovább csendesedik ugyan, de teljesen nem csitul el, sajátos halk vibrálásban, remegésben folytatódik. A dinamizmust nem csupán az igei állitmányok megelevenítő ereje biztosítja, hanem a verszene is, amellyel a nyugtalan tájélményt

aláfesti. A visszafogott dinamizmusban minden eddigi kötetnél nagyobb szerepet kap az l hangok halk, a lefojtott drámai feszültséget aláfestő akusztikája: "Szállldos az uton a láng / s lebben! fele fény, fele vér! / lebben a széllben az égő / barna levél." /Nyugtalan őszül, 1941./; "Szirom borzong a fán, lehull: / fehérlő illatokkal lalkonyul" /Naptár, 1941./; vagy: "Susogni kezd, ami eddig néma volt, / lassan leszáll, s az lalvó bodza sűrű, / fehérlő illatában ring a hold" /Nyugtalan éj, 1944./. A természet legapróbb rezzeneteiből is tragikus jóslatot hall a költő. A fák között a halál szelét véli fu-vallani, mintha a természet is halálfélelmének rabja lenne: "A lepkét könnyű szél sodorja, száll. / A fák között már fu-vall a halál." /Negyedik ecloga, 1943./. A tartalom és a forma között a kapcsolat igen szoros, a találkozás szerencsés, a két elem kölcsönös hatását lépten nyomon megfigyelhetjük. Mihelyt drámaibb a tartalom, az l hangok zenéjét is drámaibbnak, nyugtalanabbnak érezzük: "Szabad leszek, a föld leloldoz, / s az összetört világ a föld felett / lassan lobog." /Negyedik ecloga, 1943./. A tájrajz természetesen nem mindig eredményez kétsiku, kettőshangzatu képeket, de a táj ekkor is nyugtalan, a zene is vibráló. A libegő hópelyheket az l hangok enyhén hullámzó zenéje is jellemzi: "Ujra lebeg, majd letelepszik a földre, / végül lelolvad a hó; / csordul, utat vág. / Megvillan a nap. Megvillan az ég. Megvillan a nap, hunyorint." /Naptár, 1941./.

Tovább folytatódik, egészen kiteljesedik az előző kötetekben már megkezdett aprólékos, a kedves alakját anatómiai pontossággal elemző szerelemábrázolás. Az együttlét legapróbb jelenségeinek bemutatása is gyengéd kísérezet igényel. Az l hangok halk zenéje adekvált kísérete a bensőséges szerelemélménynek: "Az lalom lullongó sötétje meg-meg-érint / lelszáll, majd visszatér homlokodra, / lalmos szemed búcsúzva még lelémint, / hajad kibomlik, szétterül lobogva." /Tétova óda, 1943./. Az efféle művészi hangfestés jelleg-

zetesen szimbolista eljárás mód. Ahogy a magyar irodalomtörténet akár felcserélhetőnek, természetesen korántsem azonosnak tekinti a szimbolizmust az impresszionizmussal, arra lehet következtetni, hogy Radnóti lirájának egészen az utolsó évekig egyik összetevője az impresszionista szemléletmód, amely többnyire az expresszionizmussal párhuzamosan jelentkezik. Az expresszionista ösztönzés inkább szemantikai szinten és a szókapcsolás egyedi változataiban figyelhető meg, de kétségtelenül a hangfestésben is tanulságosan jelentkezik.

A visszafogott, lehalkított zene kialakulásához jelentősen hozzájárulnak az orrhangu mássalhangzók is. Szerepük az előző kötetekhez képest fokozódik, főként az m gyakorisága feltűnő: "Ó, semmi, de semmise már! ez a zápor / sem mossa le rólam a vágyat utánad." /Zápor, 1941./; vagy: "És mégis álmaimban / gyakorta száz karom van / s mint álombeli isten / szorítlak száz karomban." /Rejtettelek, 1942./. Ha panaszos tartalomhoz kötődik a nazálisok zenéje, hangulatilag a tehetetlen fájdalmat illusztrálja: "Jó messzi jártunk éjjel, dühömben már nevettem, / méhrajként zümmögött a sok vadász felettem," /Második ecloga, 1941./; vagy: "Meséled, még nem is volt egészen három óra, / mikor már felriadtam rémülten és felültem / motyogtam, majd szavaltam, süvöltve, érthetetlen," /Tarkómon jobbkezeddél, 1941./. A visszafogott zenébe azonban itt már belevegyül egy harsány disszonáns elem /süvöltve/.

Ugyanis a költői tanuságtétel vállalásában, a háboru horzalmainak hiteles bemutatásában, a béke után újraépülő világ jóslatában, a gyenge, fáradt szenvedőket ellenállásra, kitarításra intő gesztusokban ismét fontos szerep jut az expresszivitásnak. Korántsem a meghökkentés szándéka vezérli már a költőt, kifejező, sőt helyenkint agitativ nyelvre törekszik. Így jön létre a kötet sajátos nyelve, amelyben gyökeret ereszt az avantgard számos leleménye. Ismét szerepet kapnak a dinamizálás, vitalizálás eszközei, sőt a rítkító színek és hangok is, de mindezek valamely mély érzést vagy gondolatot nyomósítanak.

Szükségképpen fel-felszökken a zenekiséret, kiáltozik a rés-
hangok éles zenéje. A fájdalmas tanuságtétel zenei illusztrálásában talán még a legenyhébb változatot a sziszegő, sustorgó mássalhangzók eredményezik. A következő részletben szinte érezzük, hogy a zene is "szur", akárcsak a tüske: "Mókus sivít már és a büszke / vadgesztyenyén is szur a tüske."

/Augusztus, 1940./. Az sz hangok hosszabb sorozata igen hatásos, ámbar visszafogottabb, lefojtottabb zenekiséretet képez: "Alszik a szív és alszzik a szívben az aggodalom, / alszzik a pókháló közelében a légy a falon; / ...alszzik a pergő búzaszemekben a nyár; / alszzik a holdban a láng, hideg érem az égen; / fölkel az ősz és lopni lopakszzik az éjben." /Éjszaka, 1942./.

Az s hanggal alkotott hangutánzó már lényegesen élesebb zenét ad a szimbolikus tájrajzhoz: "Megjött a fagy, sikolt a ház falán" /November, 1939./. Közvetlen személyes panaszát is az s hang éles zenéjével illusztrálja: "Kikél a lélek / aljából és sikongva vádol. / Az örület." /A félelmetes angyal, 1943./.

De Radnóti nem csupán fájdalmat tolmácsol, hanem szenvedélyesen tiltakozik is. Most az avantgard iskola minden pozitív tapasztalatát felidézi és igénybe veszi a szuggesztív erejü tiltakozáshoz. A zene több versben vagy versrészletben ismét fortisszimóra fokozódik. A legenergikusabb mássalhangzóból, a k hangból alkot sorozatot egyik versének záróakkordjaiban: "Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok éles hangon, tajtékzó kutya zengj" /Száll a tavasz, 1942./. Elszántságra, következetes helytállásra buzdító sorait is a k hangok kemény zenéjével illusztrálja: "Föld alól a föld felé tör, / kúszik s ravasz a gyökér, / karja akár a kötél." /Gyökér, 1944./. Az idézett részletek valóban érdes, kemény zenét adnak, hisz alig van bennük olyan szó, amelyben legalább egy k hang ne lenne.

A zajos, pusztító háboru hiteles leírásához pedig a pergő

r akusztikája biztosít fortisszimós kísérezetét. Különösen akkor hangos a zene, ha az r erős intenzitású zárhangok /p, t/ társaságában jelenik meg: "Égő néppel az utca rohan, majd búgva elájul, / s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték" /Nyolcadik ecloga, 1944./.

A szorongató világban egyedül a szerelem, a meghitt házastársi kapcsolat élményei enyhítik a gondokat. Persze a szerelem élménye sem adhat teljesen gondtalan felejtést, többnyire azt is halálhangulat színezi, mégis gyakran áthatja az áhított együttléteket az ujjongás hangulata is. Ilyenkor a zene is felszökken, a sok zárhang mozgalmassá, hangos kórust eredményez: "Ajtó kaccan egyet, hogy belép, / topogni kezd a sok virágcserep"; vagy: "A vén villanyzsinór is felrikolt" /Együgyü dal a feleségről, 1940./.

Még ebből a legkomorabb kötetből sem hiányzanak az üde hangulatu, játékos versek, amelyeket többnyire a szerelem ihlet. Az r hangok pergésétől játékos a zene is: "surran a villám / s már feleselget / fenn a magasban / döngedelem vad / döngedelemmel" /Bájos, 1944./.

Tovább fejlődik és teljes tökélyre jut a Tajtékos ég kötetben a konkretizálás, érzékletes ábrázolás. A jelenségek megragadásában nagy szerepük van az akusztikai jellegű kifejező eszközöknek, főként a hangutánzóknak, ezekben pedig a kemény mássalhangzók zenéjének: "Csattanva lezudul a zápor a vizre. / Elporlik a csöpp " /Zápor, 1941./.

Jellemző a kötetre továbbá az izgatott érzékelés, amely kifejezésre jut a jelenségek nagyításában, éppen az energikusabb mássalhangzók éles akusztikája következtében. Így erősíti pl. a y réshang az elhullás, elszakadás, lemondás fájdalmát: "Mit irjak még e versben? Ejtsem el talán, / mint vén levelét a vetkőző platán?" /Eső esik. Fölszárad..., 1941./.

Gyakran nehezen megragadható, anyagtalan jelenségeket materializál egy-egy hangutánzó igével, benne egy-egy energikus mássalhangzó zenéjével: "A diót leveleszik, a szobában / már csöppen a csönd a falakról" /Szerelmes vers, 1939./.

Hasonló megoldásokat a Nyugat költőinél is ta-

lélünk, s az effajta ábrázolás miatt tekinti a kiforrott Radnóti stílusát Sötér István "meglehetősen impresszionistának".²³

Sokat kinozza Radnótit a művészsors, a művészhalál, számos versében siratja elhaló művésztársait.²⁴ Felméri a veszteséget, elkészíti az életmű mérlegét. Gyászdalaiban a kísérőzene információs többlete feltűnő. Többek között akusztikai hatásokkal idéz fel egy-egy elhalt művésztársat. Nagy Etel táncosnő emléke úgy éled fel, hogy a hangutánczók a tánc ütemeit rekonstruálják, a magas magánhangzókkal és energikus mássalhangzókkal képzett szó a felszökkenés, a mély magánhangzókkal képzett pedig a leereszkedés ütemét szimbolizálja: "S mi lett belőled, mond? / léleküzte test, / te röppenő és dobbanó" /Ősz és halál, 1939./ . Babitsot pedig úgy idézi, hogy a gyászvers egy-egy részletében a magán és mássalhangzók bravuros összjátékával jellemzi. A zene mezzoforte indul, aztán harangzugássá erősödik, majd halk lebegéssé, vibrálásá csendesedik. De figyelmet érdemlő a sok o-ö hang is, gömbölyűsége a sirhantokat szimbolizálja:

gyászold omló göröngy,
sírj rá a sírra most
jöjj, könnyü testü fátyol
ó takard be,
s akit már régen elhagyott a hang
gyászold meg őt, te konduló harang
lebegő lélek és gömbölyü gyöngy
s gyászolj megint
te csilla szó, te csillag
te lassu pillantásu szó, te hold,
s ti többiek! ti mind!

/Csak csont és bőr és fájdalom, 1941./

Radnóti a Tajtékos ég időszakában birtokában van a versképző elemek teljes készletének. Tollát önálló versein kívül

széleskörű műfordító gyakorlattal is csiszolta: az óklasszikusoktól a legmodernebbekig a verstechnika minden változatát kipróbálta. Öncélú miveskedésre, virtuóz technikára azonban sohasem törekedett. Célja volt, hogy a verszenei eszközök is kifejezők legyenek, meghatározott funkciót teljesítsenek.

A kötet rimtechnikájában elég nagyfoku oldottság tapasztalható. 73 vers közül mintegy 32 versnek van "szabályos", következetes rimelése /ezekben leginkább párosrimet vagy félrimet használ/, 27 vers rimelése változó, 4 versben a rimek erősen ritkázottak, 10 versnek pedig egyáltalán nincs rime. Gyakran történik ugyanazon versen belül is rimváltás. A Federico Garcia Lorca c. kis versike rimeit /szeretők - megöltek ők, nélküled víjja - García!/ tovább élesítik a tartalmi ellentétet, a Nem tudhatom páros rimeit /vad laktanyát - szelid tanyát, sírokat - sírogat/ ugyancsak a vers ellentétpárjait poentirozzák, a Töredék rimeit /az öt soros strófákban az 1., 2., 3. sor rímtelen, csak a 4. és 5. sorok alkotnak páros rimet/ a tanuságtételnek adnak nyomatékot, mert a strófákat hatásosan lezárják.

Ebben a kötetben tovább ritkulnak az alliterációk is, bár kiemelő, nagyító szerepük, expresszivitásuk ennek ellenére figyelemre méltó. Képzésükben feltűnő a fuvó, expresszív f hang gyakorisága, többnyire a költő súlyos panaszához ad zenei nyomatékot: "...sorsom elvégeztetett / fürész sír fejem felett" /Gyökér, 1944./; "fölöttünk fű a förtelmes halál" /Razglednicák, 1944./. A nyugtalan, gyakran szinte drámai természetélmény ábrázolásához alliterációval képez libegő, vibráló kísérezet: "Felhőn vet ágyat már az alkonyat / s a fáradt fákra fátylas fény esőz." /Naptár, 1940./; vagy: "Szálldos az úton a láng / s lebben! feleg fény, feleg vér! / lebben a szélben az égő barna levél." /Nyugtalan őszül, 1941./. Igen intenzív zenei hatást ér el az alliterációval, ha azt páros figura etimológiával képezi: "fényén futkos a fény / csókra tűnő tűnemény." /Virág-

ének, 1942./.. Afféle organikus nyelvi szerkezetből /figura etimologica, szóismétlés, állitmányi szintagma/ fakadó alliterációk már ezek, amelyeket Gáldi László modern költészetünkben kimutat.²⁵

Rendkívül változatos a Tajtékos ég kötet verseinek ritmikája is, ritmikai oldottságánál fogva többnyire az un. "beszélt vers"-hez igazodó. Ismeretes, hogy Radnóti új versformát hódít meg, mégpedig a modern hexameter magyar változatát.²⁶ A kötet 8 verse készült antik méretre /7 hexameter, 1 disztichon/. A versek többsége azonban rimes időmértékes /44 jambus, 7 daktilus, 1 anapesztus/. De figyelemre méltó a hangsúlyos ritmikájú versek elég nagy száma is /8/.

Feltűnő szabadságot mutat a strófaszerkesztés is, hisz mintegy 18-20 vers strófabecsztása változó. Gyakran sajátos verslezárást alkalmaz: a versvégen 1-2-3 soros töredék strófát alkot, hogy a lényeges gondolatot még egyszer kiemelje, nyomósítsa /Második ecloga, Száll a tavasz, Ötödik ecloga, Nem tudhatom.../.

Több versében igen gondosan hangolja össze a ritmust az érzelmi-gondolati tartalommal Nemcsak József Attilánál, hanem Radnóti Miklósnál is nyugodtan beszélhetünk a ritmus szubjektívizációjáról.²⁷ Az antik versforma sajátos felhasználása bizonyítja talán leginkább Radnóti hajlékony verstechnikáját. A korszerű témát súlyosan zengővé, mintegy nehézetüvé avatja a hexameter lüktetése. Pl. a Száll a tavasz c. költemény záróstrófájának kitörése még nyomatékosabbá válik a hexameter kemény daktilusainak pattogásától. A daktilusok közé spondeusi lábakat alig ékel. A záróakkord első soraiban pedig csupa daktilus található, az utolsó láb kivételével, amelynek a klasszikus szabály szerint trocheusnak kell lennie: "Néma gyökér kiabálj, levelek kiabáljatok éles..." A hexameter arsisa pontosan emeli ki a lényegyet a Hetedik ecloga következő soraiban: "és csak az ész, csak az ész az tudja a drót feszülését." A daktilusok úgy kattognak, kelepelnek,

mint a géppuskák. A hosszú lábak hangsúlyfokozó, lényegkiemelő szerepével tudja csak igazán súlyossá avatni a költemény utolsó sorának szerelmi vallomását: "nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár."²⁸

A Tajtékos ég versei a sűrített, tömött ábrázolás következtében a 20. századi modern líra jellegzetességeit mutatják. Az Éjszaka c. költemény mindössze nyolc sorában a ház, a kert, a mező világát és a kozmosz végtelen távlatait tudja befogadni. A mozgalmasságnak, a gyorsan villanó metaforáknak kitűnő zenei aláfestést ad a daktilusok pattogó zenéje: "alszik a holdban a láng, hideg érem az égen; / fölkel az ősz és lopni lopakszik az éjben." Az Álomi táj c. költemény csupa akció, csupa mozgás, csupa élet, finoman lebegő érzékletes ábrázolás. Az árnyak játékát, sejtelmes táncát a lebegő anapesztyusok játékaival illusztrálja:

Ha a hold feje vérzik az égen
gyűrűző köröket ver a tóba a fény;
átkelnek az árnyak a sárga vidéken
s felkúsznak a domb peremén.
S míg táncra libegnek az erdőn
toppantva riadtszívü fészkek alatt
lengő levelek szeme nézi merengőn
a tükörrre csapó halakat.

A költői tanúságtétel szerepének vállalásában, a háború borzalmainak bemutatásában, a béke után újraépülő világ jóslatában most is nagy szerepe van az akusztikai élmények expresszív kivetítésének. Amíg azonban az ifjúkor éveinek expresszív eszközeit gyakran a meghökkentés szándéka inspirálta, a Tajtékos ég c. kötet időszakában a zeneiség minden elemét mélyen átéli, teremtő művészetének műhelyében átformálja, gondolataihoz és érzelmeihez idomítja. Így alakul ki a kötet sajátos nyelve, amely az ifjúkor verspróbáinak eredményeivel színezett realista költői nyelv. Szerepet kapnak ebben az avantgard költő eszkö-

zei, a rikitó színek és hangok is, de mindezek pontosan a helyükre találhatnak, valamilyen mélyebb érzést vagy gondolatot nyomósítanak: pl. "A vén villanyzsinór is felrikolt", mert dicséri a kedvessel együtt töltött drága percek örömét. A háboru csapásainak láttán "Körül néz és felsikolt az év."

A Tajtékos ég c. kötetet a benne megszólaló tartalmi és érzelmi mondanivaló, valamint a teljes tökélyre érlelt versképző elemek egyaránt irodalmunk legszebb verses kötetei közé emelik. Radnóti Miklóst az egzisztenciális veszélyeztetettség költészetének folytonos tökéletesítésére ösztökélte. Efféle törekvésének szándékosságáról és tudatosságáról vallomást is tett: "annyit érek én, amennyit ér a szó versemben..." /Tétova óda, 1943./; "Mi lesz most azzal, aki míg csak él / amíg csak élhet formában beszél" /Ó régi börtönök, 1944./.

A Tajtékos ég-ben előtérbe kerülnek és megsokasodnak a hagyományos formai eszközök, közöttük a versek akusztikai rétegét kialakító versképző elemek is. Igen sok versben a ritmus jelentős hatótényező, sőt néhányban éppen ez ragadja meg mindenekelőtt az olvasó figyelmét /Dal, Hasonlatok, Bájoló/. Feltűnő a klasszikus metrum gyakorisága, ezen belül is a hexameter az uralkodó. Érces pattogásával mintha látszólagos divergenciát alkotna a versek elégikus, borongós hangulatával. Láttuk korábban a klasszikus versmérték sajátos felhasználását, a költői célnak megfelelő módosítását: a zárt, kemény ritmus a súlyos gondolati-érzelmi információnak ad hangsúlyt, s a versek elégikus, csendes panaszát gyakran drámai erejűvé transzponálja. Az efféle ritmusátalakítás nem egyedülálló jelenség Radnótinál. Az antik mérték valóságos nemzedéki felújító kísérletének, avagy fordítva "a formabontó modernség klasszicizálásá"-nak lehetünk tanui a két háboru közti időszakban. Elodázhatatlan költői feladat ugyanis a megtartva tullépés az avantgard kísérleteken. Radnóti realista korszaka tanúsítja, hogy sikerrel tudta megoldani a továbbfejlődés követelményét.²⁰

2. A köznyelvi normától eltérő hanghasználat

A zsengek korszakában írott, kötetben meg nem jelent versek között csupán három ízben találunk figyelemre méltó eltérést a köznyelvi normától. Noha a költészet nagy szabadságot biztosít a normatív kötöttségek feloldására, a fiatal költő alig él a szabadsággal, s a felbukkanó eltérések funkciója sem egészen egyértelmű. Valószínűleg költőibb, választékosabb hatásra törekszik, amikor a rövid magánhangzót hosszuval cseréli: "Milyen hatalmas élés, kiélése / minden beléölt apró életnek," /C. Neumann Söhne, 1927./. Ugyancsak a költői játék indokolhatja a magánhangzó betoldását: "az óra nyögi kinn az éjfelet..." /Szerelmi ciklus 1927-28-ból/. A mássalhangzó kettőzésével pedig az expresszivitás fokozására törekedhet. Erre következtethetünk a képsor romantikus elemeiből: "amikor dallos szemeidben / kinyílnak a ködтарajos rónák" /Az áhitat zsoltáiraiból, 1928./.

Radnóti első költői korszakának /Pogány köszöntő, Ujmódi pásztorok éneke, Lábađozó szél/ hangállományában a nemzeti nyelv normája már számos esetben feloldódik, s a különbség rendszerint jól felismerhető funkciót teljesít. A fiatal költő ekkor került először szorosabb kapcsolatba a faluval, a vidéki tájjal. Ismeretes, hogy a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagjaként a Szeged környéki falvakat járta, figyelte, tanulmányozta a parasztok életét, ismeretterjesztő előadásokat tartott. A barangolások költői eredménye a tájélmény, falusi életkép-élmény ábrázolása. A falu életének elemei empirikus élményei alapján kerülnek verseibe, s oldódik az a mitizált, átvitalizált tájábrázolás, amely az első kötet tájverseit jellemezte. Belopakodik verseibe a Szeged-környéki vidék látványa /Tápé, öreg este, Októberi vázlat, Zaj, estefelé/, a biblikus és kozmikus elemek mellett életszerű mozzanatok is feltűnnek, az elvontságok között - ha szórványosan is - konkrét mozza-

natok jelentkeznek. Nincs szó itt természetesen Illyés Gyula- vagy Sinka István-arányu népiességről, arra sem volt fölvezetve, hogy a parasztsorssal József Attila módján birkózzék. De azt tagadnunk kell, hogy a falu életének elemeihez sem érzelmi, sem tapasztalati viszonyok nem fűzik.³⁰ A falujárások élményei nem tűnnek el nyomtalanul, hanem beleivódnak a későbbi nagy tájversekbe /Pontos vers az alkonyatról, Hőség, Zápor után, Veresmart stb./. A korszak hangtani eltéréseinek többsége is a népiesség hangulatát kelti, mintegy ily módon is vállalja a költő ennek szándékosságát.

A népies hangvétel céljából használ a köznyelvi ejtéstől eltérő zártabb magánhangzó helyett nyiltabbat: "...éjjelenként / csókos nyelvem alkonyi / pirossát rácsókolom némán a tenyeredre" /Az áhitat zsoltárai 2., 1928./; "Testvér, én éjjelenként füstfürtös, fekete / tüzfalak tövén aludtam..." /Szegénység és gyűlölet verse, 1928./. A zártabb hang felcserélése nyiltabbra más esetben az ünnepélyesség, költőiség feladatát teljesíti: "Védőmmel álltam, s beszélt köröttem / néhány barát..." /1931. december 8./.

Másutt a népies hatás érdekében ennek fordítottja megy végbe, a nyiltabb magánhangzót zártabbal cseréli fel: "most harcaim ustora duruzsol / ruhám ujjában..." /Tavasza jóslók itt, 1932./; "Lányok és fiuk hangja ül / a fákon is és a magosságból lecsavarog..." /Ismétlő vers, 1932./. A népies hatást szolgálja továbbá a köznyelvi ajakkerekítés nélküli hang helyett álló ajakkerekítéses: "A szeretőm harcaim társa és / ösmeri életemet; ösmérte fecskéim is eresz szakálla alatt." /1932. május 5./. Ugyanílyen szándékból alkalmaz a köznyelvi rövid magánhangzó helyett hosszút: "fronti golyó gennyesedett a béle falán" /1932. február 17./. Végül ennek a korszaknak igen érdekes jelensége a népies hatás érdekében végbemenő palatalizáció; "s régi falvaiban sokszor fulladt / halálra a fürdetlen poronty leányanyja / barna térgyei

közt..." /Elégia egy csavargó halálára, 1930./; vagy: "Nézz körül, kammogva jönnek / a környező héthegyek és / elédtergyelve áldoznak..." /Három részlet egy nagyobb lírai kompozícióból, 1931./.

A nyomósítás szándékával hosszú mássalhangzót használ a köznyelvi rövid helyett: "csókos nyelvem alkonyi pirossát rácsókolom / némán a tenyeredre" /Az áhitat zsoltárai, 1928./; "holdat lehellek a / szemed fölé" /Szerelmes vers Boldogasszony napján, 1930./; "Neked lélegzik ő; leheldd föl őt te is." /1932. október 6./; vagy "Szerető lehell most meleget / szerető tenyerébe" /Két groteszk, 1931./.

Az Ujhold, Járkálj csak, halálraitélt, Meredek ut kötetekben halványul ugyan a népies hangvétel, teljesen azonban nem szakad meg. Néhány esetben a népies hatás kedvéért használ rövid magánhangzó helyett hosszú: "lassan a szobába / bévonul a tájról az illő téli komolyság" /Januári jelenés, 1933./; "csörög az örök koszorúk levele / s ebből néked is jut majd" /Elégia, 1934./; vagy: "haja két kósza szála / csiklándja orromat." /Bizalmas ének és varázs, 1936./. Az utóbbi kifejezés különösen erősebb népies hangvételt tükröz: nem csupán a magánhangzó hosszúsága, hanem a szó rövidülése miatt is különbözik a köznyelvitől.

Más helyzetekben archaizáló szándékból történik a rövid magánhangzó felcserélése hosszúra. Ez a törekvés már ebben a korszakban jelentkezik, s a Tajtékos ég c. kötetben kiteljesedik: "Öcsémet halva szülte-é, /vagy élt őt percet nem tudom," /Huszonnyolc év, 1937./; "Hát te hogy élsz? visszhang jöhet-é szavadra e korban?" /Első ecloga, 1938./.

Az előző korszak sajátos népies hangulatu zártabbá válása még itt is megtalálható: "Milyen volt gyermekkorom / s milyen magos az ifjuság!" /Huszonnyolc év, 1937./. Népies hangulata van továbbá a következő illabializációnak: "Sűrű szagok csuszkálnak szét elébb" /Julius, 1935./

Noha a korábbi lázas expresszionizmus most elcsitul,

lehiggad, az expresszív kifejező szándék fellelhető. Témánk vonatkozásában kétféle megnyilvánulásával találkozunk: egyrészt a mássalhangzó kettőzésével, másrészt a magánhangzó kivételével, elizióval. A lehel igét és származékait csaknem minden esetben a köznyelvitől eltérő hosszú mássalhangzóval írja: "Bennünk reked még a szerelmes / lehellet is," /Betyárrok verse, 1931-33./; "szárnyas lehellet, / lélekkel szálldosó" /Himnusz, 1935./; "És holnap már lehet, / hogy utólszor tétováz ajkadon elillanó lehelleted" /Decemberi reggel, 1936./. A következőkben a mássalhangzó kettőzésének fontos szerepe van a jambikus lejtés töretlenségének biztosításában is. A kettős funkció egybeesése a közlésnek nagyobb nyomatékot biztosít: "Körmöm lehellem és már irom is: szeretni foglak tul a siron is!" /Este a hegyek között, 1937./; vagy "Napfény lehellget rája, / megég apró ruhája / s pucéran füstölög." /Keserédes, 1936./.

Különben ebben a periódusban találkozunk először a lehel ige helyesírási norma szerinti alakjával. A kivétel még inkább tanúsítja az expresszív kifejezés szándékosságát: "A lélek oly ijedt és lebbenő, / akár a hűs könnyűszárnyu felleg, / melyre forró csillagok lehelnek." /Ének a halálról, 1937./.

A hangerő különösen fokozódik, ha energikusabb mássalhangzók kettőződésével tér el a helyesírási normától: "...Igy készül az új csend / és a csendből odafent sziszegve eső / hatnapos esső, mely elmossa a makkot" /Október, délután, 1934./. A legmarkánsabb hangnak, a k-nak kettőzésével pedig talán költészetének legenergikusabb kifejezését teremti meg. A mássalhangzó nyújtásával a ritmusba is erőteljesen beavatkozik, a jambus arsisának igen erős nyomatékot ad: "nesz támad itt, toll villan ott, / s kakaska kukkorékol." /Hajnali kert, 1938./.

Az elizió, mint az expresszivitás eszköze oly gyakori ebben a költői periódusban, hogy Radnóti eljárása szinte a

reformkor szórövidítő törekvéseire emlékeztet: ³⁹ "haragja pörg, mint guta este" /Tél, 1931-33./; "a polcokon s fiókjaim lukán / lidércként imbolyg a házkutatás riadalma" /Tört elégia, 1933./; "s mosolyg a szálldosó sötét," /Pontos vers az alkonyatról, 1934./; "lassu szívemben ilyenkor lágyan / szenderg a folyton készülő halál," /Alkonyi elégia, 1936./; "Madárfi erre eltátja csőrét / hunyorg feléje a nevető rét" /Április I. 1935./; "A gyermekek turkáló ujjain / még vigan perg a friss homok," /Cartes Postales, 1937./.

Ugyanakkor példát találunk az ellenkező törekvésre, a magánhangzó betoldására, a mássalhangzótorlódás feloldására is. Minden bizonnyal a ritmus biztosítása a költői cél: "Ül és nézi magát a viz sikos tükörében" /Nyári vasárnap, 1933./. Az Ujhold kötetben ugyanis megszakad a szabadversek sorozata, a formaigény, a hibátlan ritmus és rim fontos szerepet kap, s biztosításának érdekében a költő akár a köznyelvi normától is elszakad. Erre a hangzóbetoldáson kívül más megoldások is bizonyosságot adnak: a jambikus lejtés és rimjáték biztosítására nyiltabb magánhangzó helyett zártabb áll: "Mint hajónak ormán viharban / villám fényinél / kiált az ór, ha partot látni vél" /Háborus napló, 1935-36./. Ugyancsak ritmusképző szerepe van a magánhangzó rövidülésének a következőkben: "Buzát nevelő te! / futosó gyerekek piritója" /Nyári vasárnap, 1933./; "álunkba lobban nyári ágaik / zöldfényü, könnyü buboréka" /Este a hegyek között, 1937./. A szóvégi magánhangzónak az ékezés elhagyásával történő, ritmikai célzatu rövidítése már a Nyugat nemzedékének gyakorlatában is szokásos.

A Tajtékos ég-ben a hanghasználat már eléggé ritkán tér el a köznyelvi normától. Teljesen mégsem tűnnek el nyomai annak a költői játéknak, kísérletezésnek, amelyet a korábbi kötetekben megfigyelhettünk. Így nyoma marad egy-egy népies kifejezés formájában a népiességnek is, amelyet hangzónyújtással ér el: "Egy kácsa ölyvvel álmodott, s most felriad." /Nyugtalan éj, 1943./. A népies kifejezésnek szerepe van a

rimképzésben is. Általában megfigyelhetjük, hogy Radnóti költészetének kiteljesedett szakaszában csak meghatározott funkció szolgálatában tér el a köznyelvi normától. Sőt az eltérő hangalakkal rendszerint többszörös funkciót teljesít. A Tajtékos ég a háboru borzalmainak hü krónikája. A krónika hangulatának kialakítása érdekében archaizál többek között úgy, hogy a rövid magánhangzót hosszuval cseréli fel /A megváltozott alak itt egyúttal ritmusképző is./: "Ebédre várok-é vagy /talán meg is halok?" /Téli napsütés, 1942./; "tanulnám dal-lamuk és / yélük zengenék" /Zsivajgó pálmafán, 1944./; "Bolland, ki földre rogyván fölkél és újra lépked," /Erőltetett menet, 1944./; "a hontalan vagy láncon élő / kiálthat-é az életért?" /Csütörtök, 1939./. A hangzónyújtás még nagyobb nyomatékot kap, ha a köznyelvitől eltérő kifejezés a rimképzésben is részt vesz:

Költő volt és Hispániába ment,
kőd szállt szemére ott, a bánaté
s ki költő és szabad szeretne lenni,
egy fényes kés előtt kiálthat-é?

/Csütörtök, 1939./

vagy:

Hogy nyávogott! Mégegyszer hallom-é?
Akkor tanultam meg, hogy hajdanán milyen
ricsajban uszhatott a hold alatt Noé.

/Páris, 1943./

Még inkább mutatja az eljárás szándékosságát, hogy számos hasonló megoldással találkozhatunk fordításai között is: "Ó jaj, hogy eltűnt minden, hogy hullt le évre év! / Éltem valóban én, vagy álmodtam itt elébb?" /Ó jaj, hogy eltűnt minden, Walter von der Vogelweide/; "s hogy Parricidát itt lelé / a víz tajtékkal zárta bé" /A régi híd, Conrad Ferdinand Mayer/.

A ritmus épsége érdekében - a helyesírási szabályzattól

eltekintve - a szóvégi hosszú magánhangzó több esetben megrövidül. A hibátlan jambust biztosítja így a következőben: "már régen nem követ a bársonyorrú őz" /Dal, 1939./. A klasszikus mérték, a hexameter különösen nem tűr sérelmet. Épségét szintén a szóvégi magánhangzó megrövidítésével biztosítja: "Tán-cosmedrű fehérnevetésű patak fut a hegyről" /Októbervégi hexameterek, 1942./. Sőt a daktilusok épsége nemegyszer a szóbelseji hosszú magánhangzó rövidülését is megköveteli "Borzas a felleg, az ég tükörét már / fodrozza a szél, a kék tovaszáll./ Felsikító betűt ír alacsony repüléssel, / s készül a fecskemadár." /Nyugtalan őszül, 1941./; "Jársz az avarban az erdei sár sűrű illata közt, vagy / illat vagy magad is?" /Ötödik ecloga, 1943./; vagy:

... elnehezedtek a tündér-
léptű leányok a háboru hallgatag évei közben,
hanguk hallja szívem, kezem őrzi kezük szoritását,
/A la recherche..., 1944./

A nyugateurópai versformában most már nem csupán a ritmus, hanem a rim épségére is ügyel. Ennek érdekében áll nyiltabb magánhangzó a zártabb helyett:

a fű között sötétül;
a kis gidák kövérülő
lány teste még világít
s elválík a sötéttül.

/Kecskék, 1942./

Az expresszív mássalhangzó-kettőzések a Tajtékos ég c. kötetben sem ritkák. A lehel ige és származékai most is kettőzött mássalhangzóval jelennek meg: "Lélekzetem gyorsan tűnő / ködöt lehell az ablakon;" /Ha rámfigyelsz..., 1942./; "Még csönd van, csönd, de már a vihar lehell" /Negyedik ecloga, 1943./; "Valami furcsa illat s hideg / lehellet ért fülön... Vetkezz tovább!" /A félelmetes angyal, 1943./. A következő példák kettőzéseinek a ritmusképzésben is szerepe van: "gyer-

tyák lángja és a friss / lehellet táncol most helyetted s ér-
ted is." /Ősz és halál, 1939./; "...hűvös az égi lehellet"
/Nyugtalan őszi, 1941./; "s mint a lehellet futja be tükre-
it, árad az álmos / bánat a kék ragyogásban..." /Októbervégi
hexameterek, 1942./. Fordításaiban a ritmus igénye szerint
kétféle alakban található a lehel ige: kettőzött mássalhang-
zóval és a helyesírási norma szerint: pl. "Légből szövött ru-
hát leheli / reád a mult," /A régi hid, Conrad Ferdinand
Mayer/; "Most jött a Halál komor angyala, várt / s arcukba
lehelt feketén, s tovaszállt;" /Sénakherib pusztulása, Byron/.

Más szóalakban még feltünőbb, még expresszivebb a mással-
hangzó kettőződése. A normától eltérő hangalak minden esetben
szerepet kap a ritmusképzésben is: "Te csittitottál drága s
én ülve-alva türtem" /Tarkómon jobb kezeddel, 1941./; "Még
süt a nap, de oly érett már, csak lassu okosság / tartja az
égen, hogy le ne hulljon: félti aranyát" /Októbervégi hexa-
meterek, 1942./; "Ó hadd leljem meg végre honnomat!" /Negye-
dik ecloga, 1943./.

Néhány markáns hatása, mássalhangzó torlódást eredménye-
ző szórövidüléssel a Tajtékos ég-ben is találkozunk. Minden
esetben megnyilvánul ritmusképző funkciójuk is: "ki annyi
éve bolyg hazátlan / tovább bolyonghat-é?" /Csütörtök, 1939./;
"s a hunyó láthatárnak / könyörg a napraforgó;" /A mécsvi-
rág kinyilik, 1943./; "És aki jobbra nyöszörg, aki balra he-
ver, hazatér-e?" /Hetedik ecloga, 1944./. Fordításaiban az
efféle eltérések különösen gyakoriak. Sőt az eredeti mű rit-
musához való alkalmazkodás még rikitóbb hangtorlaszt is
eredményez az elizióban: "igy szólt Zeusz leánya: "Jöjj, be-
szélj, / könyörgj az istenekhez most velem!" /Égi ut, Conrad
Ferdinand Mayer/.

A köznyelvi normától eltérő hanghasználat ismét tanusít-
ja Radnóti Miklós tudatos formaigényét. Ebben a kategóriában
is szinte minden jelentős versképző hagyományt szintetizál.
Fontos szerepet kapnak az efféle hanghatásokban a népies ten-

denciák, nem különben a biblikus és archaikus motívumok. Szórövidítéseiben pedig ugyyszólván a nyelvújítás és reformkor szóteremtő fantáziája kel új életre. Hagyományainkat azonban úgy használja fel, hogy előbbre tud jutni elődeinél. A művészi áthasonítás folyamata ugyanis nyomról-nyomra végigkísérhető, minden normatív megoldástól való eltérés jelentős funkcionális feladatokat teljesít.

II. Szókincs

A szókincs szerepe a költői információban

Ma már nyugodtan mondhatjuk, ha költői nyelv van is, külön költői szókincs nincs. Szabolcsi Miklós kimutatta, hogy József Attila Eszmélet c. költeményének szókincese "a legegyszerűbb, legközvetlenebb jellegű, legköznapibb jellegű, szavakból áll - a szavakat egymás mellé sorolva szinte az az érzésünk, az Eszmélet akartan egyszerű, köznapi, közvetlen."¹ Alig van ugyanis olyan szó, amely költőivé ne válhatnék, ha a költői információban kap szerepet. A szavak prózai vagy költői értékét, minőségét ugyanis alkalmi használatuk, összefüggésük dönti el. Gáldi László szerint: "A költői nyelv értéke semmi esetre sem múlhat a használt szóegyedek számán vagy ritka szavak gyakoriságán; mindennél fontosabb a szóhasználat belső indokoltsága, szükségszerűsége."²

A költő szókincsének vizsgálata mégis rendkívül fontos, a leggyakrabban használt szavakból a "költő lelkét" ismerhetjük meg, azon túl izgató kérdés annak felderítése is, hogy milyen a költő nyelvének viszonya a többi nyelvrétegekhez, változatokhoz.³ Ugyanis a költő szókészlete már önmagában is rendkívül sok tanulságot nyújt a mindennapok küzdelmeiről, a költő érdeklődéséről, műveltségéről. A szavak különféle érzéki, hangulati benyomást is tesznek. Más érzéki, hangulati hatása van a nyelvjárási szónak, mint az elavult vagy elavulóban levőnek; ismét más benyomást kelt a szárazon tudományos szó vagy elvont kifejezés. Barta János fejtegetése ugyancsak a szókincs vizsgálatának hasznosságát hangsúlyozza: "...a költői alkotás a nyelv művészete, jórészt a szó művészete; az uralkodó esztétikai élménysíknak tükröződnie kell a versek nyelvi alakján is, sőt a nyelvnek magának is meg kell tennie a magáét, hogy ezt az élménysíkot elővarázsolja".⁴

Már a szavak egymás mellé helyezése is jellemző lehet a költő stílusára. Egy-egy szó a költői műben nem áll egymagában, társaival, környezetével együtt közvetíti a költő különféle élményeit, titka lehet a költői hatásnak. A stíluskutató mégsem kerülheti el a költő szóképzésének rétegek szerinti elkülönítését, sőt bizonyos mérésekre is kényszerül, hogy tárgyi bizonyítékok segítségével derítse fel az adott költő nyelvének viszonyát a köznyelvhez, illetőleg a kortárs költők nyelvéhez. A költői szóképzés felmérése különféle szempontu lehet: felderítheti tehát a költő szóképzésének rétegét, kulcsszavait, az egyes szófajok gyakoriságát térben és időben egyaránt.⁵ Mi Radnóti költői nyelvének egyes rétegeit különítjük el, megvizsgáljuk, hogy szóképzésében milyen mértékben vannak jelen archaikus, tájnyelvi, idegen, konkrét, elvont, irodalmi stb. elemek. Megállapítjuk, hogy mennyiben érintkezik korának, kortársainak nyelvszemléletével, szóképzése milyen mértékben tartalmaz előremutató elemeket.⁶

Archaizmusok

Az archaizáló ábrázolásnak meglehetősen gazdag hagyománya van a szépirodalmi stílusban. Alapját Kazinczy 1790-91-ben megvalósult nagyobb igényű tudatos régiesítő törekvései rakták le.⁷ A reformkorszak multat idéző költeményiben, drámáiban és regényeiben hirtelen megnőtt a szerepe, s a XIX. század irodalmában mindvégig nagyon jelentős maradt. Különösen közismertek Arany János művészi archaizmusai.

Irodalmi nyelvünk megújulása következtében a régies nyelvhasználat a századfordulón ugyan némileg háttérbe szorult, de a beszélt nyelvtől való mind nagyobb eltávolodása megnövelte az alkalmazott archaikus elemek stílárius funkcióját, sajátos hatáskeltő szerepét. A nagy nyugatosok különösen avatott művészei voltak a költői archaizálásnak. Az őket kö-

vető irónemzedék sorában már ritkán akad olyan archaizálást kedvelő egyéniség, mint Radnóti Miklós.

1. Ha Radnóti összegyűjtött archaizmusait csoportosítjuk, azonnal feltűnik a régies ragozású igék jelentős száma.

a/ Különösen a v-törü igék fordulnak elő gyakran ódon alakjukban. Legkorábban az Újhold c. kötetben /1935/ találkozzunk velük kedvelt tájverseiben: "...a bujdosó nap, / búvik magas füvek között, / pihen a lejtős földeken," /Pontos vers az alkonyatról, 1934./. A vers már a kiforrott költő jellegzetes tájverse, szerkezetileg két félre tagolódik: szinte pajkos életörömöt sugárzó természetleirással indul, aztán a természeti képek jelképesekké válnak, s megvalósul bennük a tájélmény és a politikai élmény szoros kapcsolata. A búvik ige jól beleillik az első szerkezeti egység játékos természetleirásába. - Még inkább szembetűnő költői játékot fokozó szerepe az Újhold kötet másik versében, mivel a költő mindvégig megőrzi a pajkos életöröm hangulatát: "Már éjszakára ágyazott a kert, / az álmos sok bogár virágba butt / s a hetyke tulipán álldigálva / ágyán elaludt" /Este a kertben, 1934./. Az archaizmus hatását akusztikai élmény is fokozza: segítségével alkotja a versszak egyetlen rimpárját.

A természet az említett versekben még menedék, a kibontakozó fasizmus riasztó légkörében bánatot, aggodalmat feledtető. De a táj is egyre jobban megtelik rémülettel, s a költő félelmének hordozója lesz. A "Járkálj csak, halálraitélt!" kötet címadó verse mutatja ezt talán leginkább. Itt riasztó természeti képbe illeszkedik a régies igealak, s hatását ismét zenei effektusokkal is felerősíti: hosszú magánhangzójával, a hosszú tt keménységével jól érzékelteti a véget érni nem akaró őszi viharok zord hangulatát /vö.: Lator László: Radnóti Miklós költői fejlődése. It. 1954:269./. Rendkívül tudatos felhasználását az is mutatja, hogy az archaikus ige itt is szerepet kap a rímképzésben és ritmusképzésben, a köl-

tő vele alkotja az öt soros strófa egyik rimpárját, s jó hatással illeszti bele a nyugtalanul vibráló jambikus ritmus lüktetésébe:

Járkálj csak, halálraitélt!
bokrokba szél és macska bútt,
a sötét fák sora eldőlt
előtted. A rémülettől
fehér és púpos lett az út.

/Járkálj csak, halálraitélt! 1936./

Ugyanezzel az igealakokkal még egyszer találkozunk egy nem sokkal később készült költeményében. A költő mintegy a gondtalan, vidám multat, valamint a vészterhes jelent állítja elénk a vers egy-egy szakaszában, míg az utolsó szakaszban a teljes pusztulást ígérő jövőt idézi. Igénk az első szakasz gondtalan, játékos derűt sugalló természeti képébe kerül: "Tegnap hűs eső szitált, s a térdelő / bokrokból biborban bútt elő / és lassan vonult a réten át / két föl pattant ajku szerető;" /Tegnap és ma, 1936./. A költői játékot a három tagu alliteráció is tanúsítja. A második versszakban, amely a jelen riasztó élményeitől terhes, egy másik régiesen használt v-tövü igénket találjuk. Választékosságával, ódon zamatával a versszak komor hangütését fokozza: "és ma bős águk, tapadó kezekkel, / gőzölgő katonák jöttek reggel, / homlokukat rohamsisak óttá," /u.o./. A régies ige jelenidejű alakjára versfordításainak egyikében is rátalálunk. Remy Belleau Április c. költeményét, a francia reneszánsz kiváló formaművészeinek egyik színes természetleírását fordítja. Fordításának trocheusi szökdelésével kitűnően adja vissza az eredeti vers tavaszias báját, játékoságát, s ebben a játékos képsorban éppen egy trocheusi lábba szabott alakjával, nyomósított hanghatásával hatásos rimet alkot az archaikus igealak:

Április, te évek éke
fák reménye,
bolyhos bimbók szoptatója;
fényed jár a fák fölött
ág között -
s búvó zsengeinket ójjja.

A vi-viv v-töví ige archaikus alakja ez idő tájt irt egyik versében szintén feltűnik. Federico Garcia Lorcának, a mártírhalt költőnek emlékét éleszti a hat soros kis költeménnyel, s hogy érdemét növelje, régi korok hős csatáinak hangulatát kelti: "Harcát a nép most nélküled víjja, / hej, Federico García!" /Federico Garcia Lorca, 1937./. Az archaizáló jelleg annál is inkább nyilvánvaló mivel ugyanott Spanyolország nevét is régiesen - Hispania - használja. A megoldás tudatossága ennél messzebbre is mutat. A víjja alakkal ugyanis a költő rimpárt alkot: víjja - García. Noha köznyelvi megfelelője /vívja/is beleillenek a rimpárba, mégis sokkal szintelenebb volna. Igealakunk éles akusztikájával a vers zárórimét kiemeli, jellegzetesebbé teszi. Tolnai Gábor mutatott rá, hogy Radnóti Garcia Lorcat, költői példaképét a költeményben dacosan, hetykén idézi /1. "Hej, Federico García!" Vázlatok és tanulmányok, Bp. 1955. 134./. A dacos felkiáltást akusztikailag is alátámasztja az archaikus alakkal kiélezett rimhatás. Az olvasó képzeletét élénk aktivitásra is készíti. Szinte magunk előtt látjuk a bátor szabadságharcosok kardjának villanását.

Radnóti vérbeli lírikus, aki teljesen sohasem tud, de nem is akar lírikus attitűdjéből kizökkenni. Innen van, hogy elbeszélő költeményt nem irt, az Ikek hava c. regénye is megtelt lírai hangulattal. Ha valamilyen eseményt mond el, a lírikus modorában foglalja versbe. Kialakítja erre a maga sajátos műfaját, a krónika hangulatu költeményt. A sajátos műfaj jellegzetes kifejezésmódot követel: a párbeszédet és

az archaizálást. A költői visszaemlékezésben igen fontos hangulatteremtő szerep jut egy-egy archaikus elemnek. Egyik versében rég lefolyt beszélgetést idéz, más archaikus elemek mellett a fú-fúv v-tövü ige régies ragozásban kerül elénk: "Matróz lehetnél - szólt - szélfúta, tiszta sziv," /Trisztánnal ültem, 1939./.

Az archaikus használatu v-tövü igékhez a megvizsgált funkciókon /költői játék, zord hangulat, régiesítés, expresszivebb rim- és ritmusképzés/ kívül még valamelyes népies hangulat is tapad. /Ugyanis jól tudjuk, hogy néhány v-tövü igénk régies ragozását némely nyelvjárásunk mindmáig megőrizte./ A Radnóti-irodalom már határozottan rámutatott arra, hogy költőnk első korszakában - amely a Lábadozó szél című kötettel zárul - a XX. század modern lírikusainak hatása uralkodik. Ekkor élményben és lírai szituációban, valamint költői magatartásban csupán halvány eredetiség látszik, csak tapogatózik a társadalmi valóság irányába, verseiben jórészt elvontan fogalmaz.⁸ Az elvontság azonban egyre oldódik, személyes megfigyelései reális táj- és életképeket eredményeznek. Képei világosabbakká válnak, keresi a zárt formák szigorú fegyelmét, hogy tisztábban és gazdagabban tolmácsolhassa szorongásait. Ekkor kerülnek verseibe a felsorolt archaizmusok. Szerepük 1934-ben kezdődik és 1939-ig tart. Radnóti ekkor már a legnagyobb művészi gonddal alkotott, s így érthető, hogy nagyfokú tudatossággal biztosított verseiben szerepet a számbevett v-tövü igék archaikus alakjaiban.

b/ Elégé gyakori alak Radnóti nyelvében az elbeszélő mult is. Szerepe ugyan valamivel későbbben kezdődik, mint az előbbieké, de még utolsó alkotó évére is kiterjed. Legelőször az Egy eszkimó a halálra gondol című versében találkozunk vele /1935/. Benne felméri az eszkimó kegyetlen sorsának minden kinját. A hat szakaszos vers a negyedik s trófa kivételével a jelennel foglalkozik, csupán az utóbbiban elemzi a lírai hős

multját. Az elbeszélő mult ebbe a negyedik strófába illeszkedik: "kövér halak kerülték horgom, / hálóm a szél könnyen lengeté." s vele a költő sokkal jobban érzékelteti a szánandó nyomoruság tartósságát, mintha köznyelvi multat használna. Ezen kívül van benne valami könnyedséget sugalló hangulat is, a zenei aláfestés jól adja vissza a szélnek a hálóval üzött játékát. Egy rövidke versében franciaországi utazásának emlékét idézi, s e keretben egy régi szobrot szólaltat meg. Az évszázados kőszent szájában az elbeszélő multas alak ódon hangulata finom művészi érzékről tanuskodik:

S hang szól magasból: testben éltem én,
de mégsem test szerint vitézkedém!

/Chartres, 1937./.

Noha itt az elbeszélő multtal a strófa párrimét és jambikus lejtését is biztosítja, mégsem mondható, hogy feltétlenül a rim és ritmus kényszere sugallja használatát. A XIX. század elején, amikor még a kétféle mult között nincs jelentésbeli különbség, az elbeszélő mult olyan nyelvi eszköz, amely a rim és a ritmus igénye szerint változatható.⁹ A XX. század költői nyelvében már mint sajátos művészi hatáskeltő eszköz jelenik meg, mivel használata csak a szépirodalom területére húzódik vissza. Így van ez már az érett Adynál s a Nyugat más költőinél is, ők már feltétlenül archaizáló szándékból használják.¹⁰ Radnóti idézett költeményében is elsősorban ódon hangulatot kelt, persze hangulatfelidéző hatását rimbéli és ritmusbéli szerepe felerősíti. A korábban már idézett Trisztánnal ültem c. költeményében is jelen van az elbeszélő mult, a krónika hangulatának felidézésében fontos funkciója van: "nézett rám megvetőn s kezét fölemelé."

Radnóti negyvenes években írott költeményei naplószerű hűséggel számolnak be a fasizmus haláltáncáról. De nem csupán a jelent vizsgálja, hanem előre is tekint: a háboru eljövendő borzalmaival jósolja, s döbbenetes erejű ábrázolásá-

val figyelmeztet az elkövetkező, de még elkerülhető veszélyekre. Ismét új színekkel gazdagodik költészete. A Tajtékos ég c. kötet verseiben, amint láttuk, szembetűnő a klasszikus metrum térhódítása, még jelentősebbé válik az archaikum, egy ősbibliai szemléletmód jellegét mutató képszöveg: antikizálás és biblikus képteremtés. Így alakítja ki a szorongások éveiben próféciás, zsoltáros nyelvét, s ebben fontos hangulatteremtő szerep jut az elbeszélő multnak is:¹¹

Oly korban éltem én e földön,
mikor gyermeknek átok volt az anyja,
s az asszony boldog volt, ha elvetélt,
az élő irigylé a férges siri holtat,
/Töredék, 1944./

A vers bibliai, zsoltáros ihletését záró képe is elárulja: "mert átkot itt úgy sem mondhatna más, - a rettentő szavak tudósa, Ésaías."

Radnóti még ebben a vad korban sem feledkezett meg arról, hogy nem elég a rossz világot pusztán megfigyelni: éleszteni kell a felszabadulás reményét, s harcra, ellenállásra kell buzdítani. Bátor gondolatait bibliai keretben mondja el, s élete utolsó napjaiban megalkotja legharcosabb versét, a Nyolcadik eclogát. Benne kemény prófétai düh lobog. Az ószövetségi biblia szigorú prófétájával, Náhummal alkot párbeszédet, s a bibliai képsorba nagy művészettel szövi be a fasizmus rémtetteit. A vers számos biblikus eleme között az elbeszélő mult is hatásosan sugározza a zsoltárok hangulatát: "Hogy mi a célja az Urnak, kérdém? lásd az az ország". A létező elbeszélő multja méginkább zsoltáros hangulatu: "zengtem az isteni szót, a harag teli zsákja valék én!" Erősen biblikus hatásu az egyes szám 3. személyű alak: "tűz elemészt majd mindent. S úgy is lőn." Vagy: "...ismét / úgy lőn minden, ahogy te megírtad..."

Egyik műfordításában is megtaláljuk az elbeszélő mul-

tat, Conrad Ferdinand Meyer multba forduló, történeti levegőt árasztó svájci német romantikus költő versének tolmácsolásában: "Telemachosnak hívták a fiút, / vizsgálgatá az éji láthatárt." /Éji ut/.

Radnóti elbeszélő multas igehasználata a felkutatott alakok számszerűségénél fogva is figyelemre méltó. Művészi felhasználásukat pedig legnagyobb archaizáló költőink megoldásaival is összevethetjük. Csupán csak a rimhatás vagy a metrum kényszeréből egyetlen ilyen igealakot sem alkalmaz, hanem emellett, illetőleg ezen kívül fontos archaizáló, biblikus hangulatkeltő funkciót ruház rá.

c/ A régi nyelv összetett mult idejű alakjával verseiben nem találkozunk, csupán egy ízben prózájában – mégpedig tanulmányában –, ahol mondatának választékos hatást kölcsönöz: "...mint az első fejezetben kifejtettük volt" /Kaffka Margit művészi fejlődése. Tanulmányok, cikkek 14./.

d/ A néhány szenvedő ige használati köre jóval kiterjedtebb Radnótinál: második kötetében már feltűnik, s még az utolsóban is szerepel. Legelőször egy gróteszk életképébe illeszti, amely még erősen mutatja az izmusok hatását. A költő ekkor szándékoltnan keresi a különöset, profán képet rajzol egyik művésztársáról. A versbe idézetként kerül a szenvedő igét tartalmazó dalszöveg: "A rosszak keréketürettek / a parton s a jókat elmosta / dagálykor az ár" /Olasz festő, 1930./.

A Lábadozó szél című kötetben már tudatosan teremt néhány hiteles, reális helyzetképet. Második kötetének megjelenése után bíróság elé állították. A tárgyalás élményét a törvénykezés hivatalos szövegéhez alkalmazkodva mondja el, s így teremt a helyzethez illő hangulatot: "Elöttem Müller, a nyomdász / állt a mérleg előtt, / megméretett / s hat hónapot kapott."; vagy: "Nem észleltetett enyhítő körülmény /

s két versem nyolc napot nyomott," /Férfinapló, 1931. december 8./. Erre a hangulatra utal különben az alcim is: Főtárgyalás.

Érdekes, hogy csak tizenkét évvel később, 1943-ban kerül újra költeményeibe a szenvedő ige. A reá váró végzetes tragédia előtt most már nem a bíróság, hanem önmaga készíti el költészetének, életművének mérlegét. A versbe, mint egy bírósági végzés szövegébe illeszkedik most is a szenvedő ige: "hiába táncol és csal a forró emberész, / s minden megméretik, ha egyszer már nem él." /Mint észrevétlenül, 1943./. - S végül a Hetedik ecloga ódon zamatu, klasszikus veretű nyelvében a belőle képzett melléknévi igenévre találunk. Itt biblikus hangulatot sugároz, s fokozottabban sejteti a meggyötört politikai foglyok kinját: "megettört testünket az álom, a szép szabadító / oldja fel..." /Hetedik ecloga, 1944./. Hangulatteremtő hatásán túl metrumbeli szerepe is figyelmet érdemel, ugyanis vele a költő a hexameter hibátlan lüktetését is biztosítja.

2. Az archaikus igehasználattal mellett az -é kérdőszócska archaizáló szerepe a leggyakoribb Radnótinál. Elég későn, csak a Meredek ut című kötet első versében tűnik fel először /1937/, s ettől kezdve szinte minden évben megtaláljuk egy-egy költeményében. Archaizáló jellegén kívül majdnem minden esetben szerepe van a rimelésben és a jambikus lejtés biztosításában is. Többszörös funkcióját jól láthatjuk a következő részletekben: "öcsémet halva szülte-é, / vagy élt öt percet, nem tudom, / de ott a vér és jajgatás között / úgy emeltek föl a fény felé", vagy: "A két halál megérte-é? - kiáltottam a kép felé" /Huszonnyolc év, 1937./. - Archaizáló hangulattal, rimbeli szerep nélkül van jelen az -é kérdőszócska a Trisztán-nal ültem című költeményben: "Jó, jó, tudom. De tudod-é? - A Csütörtök c. versben a mártirköltők sorsát elemzi, s példájukból merít erőt vállalt küzdelmeihez. A töprengésre kész-

tető kérdések az -é kérdőszócska segítségével kapnak súlyt, sőt e kérdések a vers középpontjába kerülnek, ellenvetést nem tűrő válaszadásra készítetnek. Elhelyezésüket is variálja a költő, a fellelhető alak közül kettőt a sor végére, kettőt pedig a sor elejére állít:

New Yorkban egy kis szállodában
hurkot kötött nyakára T,
ki annyi éve bolyg hazátlan
tovább bolyonghat-é?

...

Költő volt és Hispániába ment,
kőd szállt szemére ott, a bánaté;
s ki költő és szabad szeretne lenni,
egy fényes kés előtt kiálthat-é?

Kiálthat-é a végtelen előtt,
ha véges útja véget ért;
a hontalan vagy láncon élő
kiálthat-é az életért.

/Csütörtök, 1939./

A Párizsban töltött boldog napok emlékét akkor örökíti meg, amikor már kedves városát is feldulja a háboru vihara. Noha az emlék mindössze egyéves, az eseménydus időszak miatt mégis távolinak tűnik, ahogy a költő mondja: "Könnyű és ezüst." A távlatot jól érzékelteti az archaikus elemmel, amely itt ismét szerepet kap a ritmus- és rimképzésben is: "s harmattal rívó hajnalok szaladnak / a néma nap felé. / Ha kérdeném, a táj vajjon felelne-é" /Emlékeimben, 1940./.

Radnóti vonzalma az antik költészet hagyományai iránt költészetének utolsó korszakában válik igazán erőssé. Ihlető forrásért leginkább Vergiliushoz fordul, s átveszi tőle a jellegzetes pásztori költemények formáját, a vergi-

liusi idillt. Ebben a keretben juttatja szóhoz a maga korának aktuális problémáit. Az Első eclogában azzal is jelzi példaképe iránti rajongását, hogy a költemény mottóját, amely egyébként Radnóti korára is ráillik, Vergiliustól veszi. /Magyar fordítása: "Ott, ahol a szabad és nem szabad egyremegyen már, Oly nagy a háborúság és annyi az emberi gazság"/. A vers antik hangulatát nem csupán a hexameteres forma, hanem az -é kérdőszócska is biztosítja. A kettő ugyanis összefügg, hiszen az -é hosszúsága a hexameter daktilusának hibátlan megszólalását is biztosíthatja: "Hát te hogy élsz? visszhang jöhet-é szavaidra e korban?" /Első ecloga, 1938./. Ugyancsak az archaizálás és ritmusképzés kettős feladatát teljesíti a Nyolcadik eclogában: "szép öregember, szárny emel-é..."; "Hogy melyik-é? Náhum vagyok,".

Feltűnő, hogy az archaizmusok közül az -é kérdőszócska fordul elő a legtöbbször fordításaiban is. Szerepet talál a Vergilius köréhez tartozó Propertius költeményének tolmácsolásában. Archaizáló hatása mellett itt gunyos hangulatot is áraszt: "Cynthia, mondd, igaz-é, hogy céda vagy / és az egész nagy Róma fecseg rólad, ismeri életedet?" /Propertius: Cynthia hűtlenségéről/. Érdekes, hogy Apollinaire-től fordított egyik költeményében is megtaláljuk, sőt sorozatot alkot. Ő Radnótinak példaképe volt szürrealista kalandjában, s úgy látszik, példát nyújthatott az archaizálásra is, hiszen emellett, hogy a francia költői nyelvet megújította, tisztelte a hagyományokat is. A szóban lévő fordítás a krónika jellegét mutatja: "És mind e sok panaszra e bűnbánatra mind Emlékszel-é"; "Emlékszel-é a pályaudvarokra..."; "A határokra s a tájak panaszos nyájaira emlékszel-é?"; "Emlékszel-é a napra..."; "Épp akkor búcsuzott a nyár emlékszel-é" /Guillaume Apollinaire: Az utas/.

3. Az igekötőt régies alakban Radnóti ritkán használja, de szerepe - valahányszor megjelenik - igen jelentős. A

Nyolcadik ecloga ismeretes próféciás hangulatát ez az archaikus elem is jelentősen erősíti: "...eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány, / rabbi, ki bétöltötte a törvényt" Ebben az idézetben egyébként a mutató névmásnak ez a formája is erősen zsoltáros hangulatu: "amaz ifju tanítvány".

A harmincas évek közepétől Radnótinak kedvelt költői barátja, bizonyos mértékig küzdőtársa, a művészi gondosságu alkotásban példaképe, "élő Mérték"-e volt Babits Mihály. Halálakor versben gyászolja, elévülhetetlen emléket állítván neki. Babits költészetének legszembetűnőbb jellegzetességeit idézi fel az öt részes költeményben, a vers minden egyes szerkezeti egysége más-más hangulatu. Az első rész Babits Balázsolás c. költeményének biblikus reminiszcenciáit szólaltatja meg, pl. "Ime, / Balázs, kihez könyörgött, vedd karodba." A második rész játékos alliterációival a formaművész Babitsot állítja elénk, pl. "akit már régen elhagyott a hang, / - gyászold meg őt, te kolduló harang, / lebegő lélek és gömbölyü gyöngy, / s gyászoldj megint te csilla szó, te csillag", stb. Így a költeményben a gyász, a temetési szertartás komor hangulatu játékos elemekkel találkozik. Az utolsó, pusztán egy strófából álló szerkezeti egységben különösen szépen ötvözi a kétféle hangulatot. Az ide helyezett régies igekötő az alliteráló játékos elemekkel együtt erősen biblikus hatása: "Halott keze nem fogja már a tollat, / béhunyt szeme nem lát több éjszakát, / Örök világosság, kibomló égi láng / röppen felé a földi füstön át" /Csak csont és bőr és fájdalom, 1941./.

Egyébként az archaikus elemek szerepe itt jóval több a biblikus hangulat felidézésénél. Segítségükkel Babitsot jellemzi Radnóti, hisz Babits módszerével archaizál.

4. A határozói igenevek -ván, -vén képzős alakjai
Radnóti korában már eltűntek a köznyelvből, enyhén régies jelenségeknek számítottak. Egész költészetében mindössze néhány ilyen igenévvel találkozunk, ezek használata is utolsó

éveire szorítkozik. Alkalmazását a biblikus hangulat indokolja a következő részletben: "s dalolnak összegyűlvén, akár az angyalok". /Csodálkozol barátném..., 1941./. Az archaizálás itt is messzebbre mutat. Radnótit minden bizonnyal Berzsenyi Levél-töredék barátnémhoz c. költeménye ihlette, erre mutat a cimben is fellelhető barátném régies alak. /Berzsenyi kedvelt költője Radnótinak, költészetével egy tanulmányában is foglalkozik. Archaizáló, klasszikus metrumot kedvelő költészete nyilvánvalóan hatással van rá./ Az archaikum a játékos hangvételt tanúsítja, amelynek ellenében ott áll a költő súlyos panasza. Ez a kettőshangzat teszi a költeményt Radnóti egyik legszebb versévé. - A Hetedik ecloga zsoltáros hangvételét evvel a régies határozói igenévvél is erősíti: "ugy irom itt a homályban a verset, mint ahogy élek, / vaksin, hernyóként araszolgatván a papíron;" De szüksége van egy hosszú szótaggal megnyújtott alakjára a ritmusképzés szempontjából is: vele a daktilus arsisát alakítja ki. Finom művészi megoldásról tanuskodik, hogy a sor kellemes hangzását a régies határozói igenév biztosítja. Ugyanis a köznyelvi alak az a hangok kissé kellemetlen torlódását eredményezné: araszolgatva a papíron. - Szerelmi líránk egyik gyöngyszeme az a költemény, amelyet már a foglytáborból irt feleségéhez. Benne mintegy összegezi mindazokat a költői megoldásokat, amelyekkel valaha is kísérletezett. Megjelennek az ifjúkor ríktó, expresszív elemei is, de itt a súlyos tartalomhoz igazodnak, az ötödféles jambusok szabályos lüktetéséből, s a nagy gonddal teremtett párrimek feleseléséből eredő játékosággal, valamint a régies határozói igenévből sugalmazott enyhén zsoltáros hangulattal sajátos elegyet alkotnak. A kifejező eszközök fejlett rendszerével tolmácsolja a költő megsebzett lelkének panaszát és őszinte szerelmi vallomását: "A mélyben néma, hallgató világok, / üvölt a csöndfülemben s felkiáltok" "...hát hallgatók, míg zsong körém felállván / sok hűvös érintésű büszke páfrány." /Levél a hitveshez, 1944./. - A vers zsoltáros ihletésére utal a hasonlat is:

"ki biztos voltál, sulyos, mint a zsoltár". - Egyetlen fordításában, La Fontaine egyik játékos tanítómeséjének közvetítésében használ még archaikus határozói igenevet. Játékos könyvedséget sugalmaz vele: "Egy hegy vajudott és olyant, / olyan fájdalmasat sikoltott, / hogy mindenki felérőhant, / hívén méhében várost hordott / s Párisnál is nagyobbat szülhetett: s a hegység szült egy egeret. / Látom e mesén merengvén: képzelgés..." /Jean de La Fontaine: A vajudó hegység/.

5. Erősen archaikus, biblikus hangulatu a mai költői nyelvben az ime régies alaku mondatszó: "Ime, Balázs, kihez könyörgött..." /Csak csont és bőr és fájdalom/. Fordításai-ban a még régiesebb imé alakkal találkozunk. A mitológiai hangulatu költeményekhez jól idomul az ódon mondatszó: "Imé a föld tiétek! így kiáltott / Zeusz az embereknek..."; "Imé, hát én, csak én maradtam árva." /Friedrich Schiller: A föld szétoztása/. Ugyanis a következőben is: "Szép ha a charisokat odaküldöd a dús palotákhoz./ S meztéláb térnek viszsza szegények imé." /Eduard Mörike: Theokritos/.

6. Radnóti legkorábbi archaizmusai között tűnik fel az immár határozósó. Mindössze háromszor található meg költészetében, nagyon távoli időközökben, hisz harmadszor életének utolsó évében jelenik meg. Apjára emlékezve a sajátos hangulatu archaizmus jól érzékelteti korai halálát: "de szó-kén kerültél a lepedőbe te akkor / s férfifiad rád úgy emlékezik immár, / mint társára a harcos..." /Emlékező vers, 1933./. Juhász Gyulára való visszaemlékezésében ugyanigy sugároz komor, ódon hangulatot: "immár a rémes sír ölében fekszel, / esőtől nedves deszkaszál takar." /Elégia Juhász Gyula halálára, 1937./. A Hetedik ecloga zsoltáros ihletését ez a ritmikailag kiemelt régies határozósó is elárulja: "nem tudok én meghalni se, élni se nélküled immár."

7. Külön figyelmet érdemelnek végül Radnóti archaikus jellegű tulajdonnevei.

a/ Mindenekelőtt néhány földrajzi nevet kell számba vennünk. Az egyik az Ádria, amelyet következetesen régiesen ír. Legelőször egy eléggé korai /1933/ versében, a Montenegrói elégiában jelenik meg. A költemény két szerkezeti egységre tagolódik. Az első rész egy montenegrói parasztcsalád küzdelmes életét írja le, a második részben a nyomor tartósságát érzékelteti. Az archaizmus hatásosan illeszkedik bele a régmúlt hangulatába: "s a mélyben az Ádria / öblén esti helyet keresve forognak a bárkák;". Archaizáló szándékra mutat a következő részlet is: "Nikiták árnyai jönnek át a sötét levegőn..." Nem sokkal később még egyszer feltűnik az ódon zamatu földrajzi név, s a felevenített régi emlékek ad archaikus hangulatot: "Úgy állok partodon fiatal év, / mint egyszer hajón az Ádrián." /Szilveszter és újév között, 1935./.

Zsolnai Béla már rámutatott arra, hogy a Hispania régies országnév "mindenképpen izgalomban tartja" Radnótit /1. Spanyolhon, MNy. 54:321./ . Talán azért is ragaszkodik hozzá, mert stilizált, "költőiesített" nyelve nem tűrhette a prózai és zeneietlen hangalaku "Spanyolországot". Következétesen alkalmazta ezt az "archaizálva-választékos" spanyol országnevet, amelynek klasszikus hangulatába némi magyaros, népies hangulat is vegyül. Klasszikus korok hős háboruinak levegőjét idézi vele, mintegy jelezve ily módon is, hogy csak hozzájuk mérhető a spanyol népnek a szagadságáért folytatott küzdelme. Ugyanakkor a verseknek nagyfoku emelkedettséget is ad, továbbá a régies forma jól illeszkedik az időmértékes verslábakba:

csupán véres folyóid futnak
tajtékosan, Hispania!

/Hispania, Hispania, 1937./

Mert szeretett Hispania

s versed mondták a szeretők, -

/Federico Garcia Lorca, 1937./

Költő volt és Hispaniába ment,

köd szállt szemére ott, a bánaté;

/Csütörtök, 1939./

... verseket írtak a rég elesettek,

szívükön Ukrajna, Hispania, Flandria földje.

/A la recherche, 1944./

b/ Valamennyi régies elem közül a legkorábban tűnnek fel a bibliai nevek. Már első kötetének néhány versében megtaláljuk őket. Felhasználásuk ekkor még nem árul el különösebb költői célt. Nem tud, nem is akar velük biblikus, archaikus hangulatot árasztani. Ritmusbeli, rimbeli szerepük sincs, hisz a korai versek még kötetlen szabad versek. Talán még a biblikus nevekkel is tovább fokozza a korai versek szeretlenül expresszív jellegét. Pl.: "és támadok fel Krisztusként / vérszínpiros rossz hajnalokon / a bűnre és a vágyra" /Sirálysikoly, 1928./; "Verejtékkeresztectől görnyedő ráncokkal terhes / Golgotha volt a szememalja, ahol az éjek / szénporos Krisztusai feszültek kéken." /Szegénység és gyűlölet verse, 1928./. A következő idézetből pedig éppen a bibliai név miatt József Attila fiatal korára emlékeztető hetykeség árad: "Huszonkét éves vagyok. Így / nézhetett ki ősszel Krisztus is / ennyi idősen" /Arckép, 1930./. 1930 után a bibliai nevek hosszú időre eltűnnek verseiből, s csak jóval később, 1936 után jelennek meg ismét. Ekkor már tisztázottak Radnóti szándékai és módszerei, érthető, hogy minden esetben könnyen indokolható művészi feladatot teljesítenek. A következő részletben költői hitvallását szemlélteti a hasonlatba illesztett bibliai névvel:

Ó, költő tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.

/Járkálj csak, halálraitélt! 1936./

Játékos rimhatásával a vers tragikomikus hatását erősíti a következőben: "Városok / lángoltak, / robbantak / a faluk! / légy velem / szigorú / Habakuk!" /Lapszéli jegyzet Habakuk prófétához, 1939./. - Flóriánnak, a tűz védőszentjének nevét a háború pusztító tűzének jelképeként építi versébe: "a futóárok nyul tanyája ma / s már holnap átszánt rajta Flórián". /Veresmart, 1943./. - Amint láttuk, a Csak csont és bőr és fájdalom című versébe Babits Balázsolás című költeményének reminiscenciájaként kerül a bibliai név: "Balázs, kihez könyörgött, vedd karodba." A Nyolcadik ecloga zsoltáros hangulatát a már érintett archaikus elemeken kívül a bibliai nevek /Náhum, Elkós városa, Ninive, Kármel, Básán, Libánon, Izaiás/egész sorával gazdagítja.

Radnóti Miklós archaikus elemeinek eloszlása nem egyenletes, költői érésének megfelelően növekvő tendenciát mutat. Költészetének első korszakában az archaikus elemek száma elenyésző /6/, a második korszakban már számottevő /19/, a harmadik korszakban pedig elég jelentősen megnövekedik /37/. Ugyanis viszonylag kevés számú archaikus elemmel is nagy hatást tud elérni a költő, ha az előforduló archaizmusok kevesebb költemény között oszlanak meg. Radnóti költészetében ebben a vonatkozásban is fejlődő tendenciát látunk. Az első korszakban az archaizmusok és az archaizmusokat tartalmazó versek aránya 6:5; a második korszakban 19:44; míg a harmadikban 37:12. Radnóti Miklós archaizáló ábrázolása a Tajtékos ég c. kötetben teljesebben ki tehát igazán, sőt a kötet néhány költeménye különösen kiemelkedik archaizáló jellege miatt

/pl. a Csütörtök c. versben 5, a Nyolcadik eclogában 15 archaizmus található/.

De az ábrázolásban nem is az archaikus elemek számszerű előfordulása a leglényegesebb. Az írói archaizálást vizsgáló szakirodalmunk ugyanis kimutatta, hogy az archaizmusok csak akkor tudják betölteni szerepüket, ha fontos tényezőivé válnak annak a nyelvnek, amely a mű egységes világát teremti meg.¹² Miként nyomban sérelmet szenved az esztétikum szférája, ha az archaikus nyelvi elem nem illeszkedik bele a mű egységes hangulatába, még inkább végzetes a költő, főként a lírikus tévesztése. Hiszen egy-egy lírai vers mint jelentést hordozó, részeire alig bontható egységes produktum egy bizonyos lírai állapotot testesít meg, s e művészi egységben minden egyes költői forma a költői szuggesztivitás eszköze. Radnóti mindezt jól tudta, hiszen szinte fellépésétől kezdve tudatosan birkózott a nyelvi anyaggal. Valóban, igen nagy felelősséggel gazdálkodott az archaikus nyelvi elemekkel, általában csak jól megfontoltan, jelentős funkciók teljesítésének szándékával kerülnek verseibe. Így sorolhatjuk Radnótit az antik hagyományokat tisztelő, legjelentősebb archaizáló költőink közé. Mélyen átéli, s egyuttal felujítja a költői ábrázolás hagyományos archaizáló elemeit.

Archaikus elemek Radnóti Miklós költészetében				
	Az archaikus elemek száma	Az archaikus elemeket tartalmazó versek száma	A korszak összes verssora	Az archaikus elemek verssorokhoz viszonyított százalékos aránya
1928	2	2		
1929	0	0		
1930	2	2		
1931	2	1		
1928-31	6	5	1470	0,4 %
1932	0	0		
1933	4	2		
1934	2	2		
1935	2	2		
1936	4	3		
1937	7	5		
1932-37	19	14	1642	1,15 %
1938	1	1		
1939	8	2		
1940	1	1		
1941	5	2		
1942	0	0		
1943	1	1		
1944	21	5		
1938-44	37	12	1736	2,13 %

Neologizmusok

Radnóti indulásától kezdve tudatos költő, egyéni hangra, a maga személyes érzékenységen átszűrte ujszerű kifejezésre törekszik. Gyakran ujit, ha a rendelkezésre álló költői szókincset nem találja eléggé kifejezőnek. Korai költészetének ujitásait az expresszív kifejezés szándéka inspirálja, későbbi néhány ujitása a nagyobb választékosság és a nyelvi harmónia megteremtésének szándékából ered.

Számottevő információ értékű jelentésbeli neologizmust alig találunk Radnótinál. Részben azért teremt új szót, hogy a kellemetlen jelentéstartalmat hordozó kifejezést finomabbal, de egyuttal hangulatában, akusztikájában kifejezőbbel váltsa fel: "...láttam kazalon / Jánost és Julát is játszani este / szeliden, mikor a legény billéjét / már újra bekötötte..." /Három részlet egy nagyobb lírai kompozícióból, 1931./. Valóban a megtalált kifejezés jobban illik a fiatalok szerelmi játékához. - Radnóti korában a lemezjátszó még gramafon néven ismeretes általánosan. Maga a költő is így használja egyik korábbi versében /"Hallod, a fal mögül a szomszédban / valahol gramofon zenél", Szerelmi ciklus 1927-28-ból, 10./, később az idegen szót szintelennek találja, helyette hangulatosabbat és szemléletesebbet alakít: "A hangraforgó zeng a fű között, / s hördül, liheg, akár egy üldözött," /Majális, 1944./. A hangulati hatás itt tragikus a hasonlattal méginkább nyomatékosítva.

b/ Radnóti neologizmusainak jelentősebb része a köznyelvi szó kisebb vagy nagyobb megváltoztatásával jött létre s egy részüknél a változtatás hangtani jellegű. A cammog hangulatfestő ige kezdő mássalhangzóját kemény, energikus hanggal cseréli fel, s így alkot új szót. Jelentése megmarad, de expresszivitása jelentősen módosul, mivel az

uj kezdő k hang a környező szavak mássalhangzójával alliterál, s a nagy tömeg nehézkes mozgásának hangulatát tolmácsolja: "Nézz körül, kammogva jönnek / a környező héthegyek..." /Három részlet egy nagyobb lírai kompozícióból, 1931./ - A zargatták ige r hangját j hangra cseréli, s ezzel növeli hangulatát. A szó a kiejtésben kissé megnyulik, s jobban felidézi az elefántok nehézkes mozgását: "...mert szerelmes elefántok zajgatták őket," /Ének a négerről, aki a városba ment, 1932./ - A zuhanó-zuttyanó változattal ugyancsak számottevően erősítheti az expresszivitást: "Tüskésre ijedt majom hangja / süvöltött a zuttyanó ágon." /u.o./. Hasonló célu szóalkotások még: csusz-szan-csisszen: "Ó, fend a hóhoz a léced! csisszen az..." /Téli vasárnap, 1934./; koccan - kaccan: "Az ajtó kaccan egyet, hogy belép," /Együgyű dal a feleségről, 1940./

Az expresszionista és szürrealista költő gyakran alkalmazza az igéből képzett cselekvésneveket, s a melléknévből képzett tulajdonságneveket. Efféle hajlandóság a fiatal Radnótinál is fellelhető. Korai verseiben feltűnően van jelen az expresszionizmus és aktivizmus furcsa komplikációja, amely vitalizált, aktivizált elvontságot eredményez. A költő részben az expresszizmizmus és szürrealizmus meglévő kelléktárából merít, részben pedig a meglévők mintájára maga alkot cselekvés- és tulajdonságneveket. Ezek a neologizmusok növelik korai verseinek amugyis meglévő elvontságát: "...hegyesfülü majmok / zsákjatomése ez itt most..." /Szerelmes keseredő, 1931./; "...nézd, napvirradás / ez, mert szerelemre születél" /Boldog hajnali vers, 1930./ - A melléknévből képzett tulajdonságnév még inkább fokozza az elvontságot: "...és hajsoltam magam / kárhozottan a hiábavalóság éjjeli utján..." /"És szólt és beszélt vala..." 1928./ - Az ilyen ujitások a meghökkentő asszociációk folytán az alapszó értelmét árnyalják, hangulatát motiválják anélkül, hogy a jelentését pontosan meghatároznák.

Más ujitásaival viszont éppen a szemléletességet segíti elő, mivel általuk pontosabb lesz az információ. Erre valók

pl. a főnévből képzett mértéket jelölő ujszerű melléknevek:
"Meghalt. Belőle fujásnyi por maradt" /1932. január 17./;
- Néhány igéből képzett melléknévvel ugyanigy a közlés szemléletességét szolgálja: "borzongós meggyet / oltó cseresznyét asztalunkra!" /1932. július 7./.

A versbe illeszkedő elvontságok lassítják, fékezik a stílust, töprengésre készítenek. Ellenkező hatást, mozgalmasságot, dinamizmust eredményeznek azok az ujitások, amelyek névszót igésítenek. A Petőfire emlékeztető /1. Hegyen ülök c. versét/ romantikus képbe illeszkedik pl. az így alkotott ujszerű szó: "Napjaim tetején ülök, onnan / lóg le a lábom, hajamon / hófelhő kalapoz..." /Férfinapló, 1931./; vagy: "Most a híjjas akácot kalapozza / haloványan a holdfény s nem csillagzik / az ég!" /Tápé, öreg este, 1930./.

Radnóti leggyakoribb ujitása a szóösszetétel körébe tartozik. Ilyen neologizmusaival jól alkalmazkodik a magyar nyelv szelleméhez, amely szívesen forrasztja egybe és ruházza fel új jelentéssel a beszédben gyakran együtt használt szavakat. Egyes furcsa összetételeivel mintegy az álom és mese szférájába illő kifejezéseket teremt: "álmhegyeim sorra beszakadnak," /Az áhitat zsoltárai, 1929./; mutasd meg magad, mert / üvegpartokon állunk és / átlátszók vagyunk." /Ó fény, ragyogás, napszemű reggel, 1929./.

A szóösszetételben jelentős sűrítő, tömörítő erő jöhet létre. Radnóti is gyakran terjedelmesebb szintagmák jelentéstartalmát foglalja össze egy-egy összetételben: "kármadár / ijedten billen félre a fán" /Három részlet egy nagyobb lírai kompozícióból, 1931./; "kedvetlen nézték trombitásfaru véneiket" /Ének a négerről, aki a városba ment, 1932./.

Ujszerű összetételeinek erős expresszivitása többnyire onnan ered, hogy a köznapi beszédben egymással nem kapcsolható fogalmakat illeszt össze. Az új szó nem magos egyedüliség;" /Férfitvers, 1933./.

Másutt viszont az új összetétellel mintha a képzelet játéka engedne: "mélység és

magosság mezején legelésző / nagy fénycsöcsü állat / patto-
gószavu tűz te!" /Tűzhimnusz, 1933./; vagy: "...csomókban hull
már a napfény / s aranymedveként nyalja a tüzes pocsoltyákat."
/Hőség, 1933./. Egy-egy ujitó leleménye pedig valósággal sok-
szorozója lehet a közléstartalomnak: "Virágszülőként kezdtem
én el, de fegyverek / között neveltek engem gyilkosok..."
/Írás közben, 1935./.

Fellelhető Radnóti költészetében néhány megszokottól el-
térő igehasználattól eredő szóujítás is. Pl. a leskelődik
gyakorító igét az -ödik képző elhagyásával megrövidíti, s he-
lyette a sokkal költőibb és kifejezőbb, de a nyelvszokásban
nem élő alakot nyeri: "Karolva óv, s karolva óvod, míg körül /
leskel rád a világ" /Szerelmes vers az Istenhegyen, 1934./.

Az igekötő és ige szokatlan kapcsolata is jelentős sti-
lusértéket rejthet magában, többnyire alkalmas eljárása lehet
a nagyfoku költői tömörítésnek. Efféle szókötésre Radnóti köl-
tészetében is találunk példát. Az alábbi új szó nem csupán
befejezettséget hordoz, hanem a vihar kitörésének intenzitá-
sát, hangulatát is közvetíti: "Két felhő az égen összecsikor-
dult / s fekete gyöngykoszorúként csapódott / a Tiszára zá-
por!" /Táj, 1932./.

c/ Radnóti ujitásai nagyobb részben úgy jönnek létre,
hogy a már ismert szavakat változtatás nélkül, de ujszerű
kapcsolatban használja. Így a megszokott, elszürkült, eset-
leg elcsépelet szót, szókapcsolatot új jelentéssel árnyalja,
gazdagítja. Különösen ujszerű jelzős szerkezeteiben kapnak
az elszürkült szavak jelentősebb hangulati és jelentésbeli
felfrissülést. Pl. a címer szó átvitt értelmű jelentést ka-
pott a következő szókapcsolatban: "Nézd! ahol hevertünk el-
dőlt a szár, / szigorú táblán szerelmi címer." /Köszöntsd a
napot, 1929./. Az öl főnév is új árnyalattal, jelentéskör-
rel gazdagodik a szokatlan kapcsolatban: "csak a házak tár-
ják lámpás ölüket / a szélnek..." /Szerelmes vers Boldog-

asszony napján, 1930./.. A kóc főnév pedig az ujszerű szerkezetben a sötétedés jelentését ölti magára: "s a fákra esti kóc ült." /Estefelé, 1932./.. Számos birtokos szerkezete is ujszerű szókapcsolattal növeli meg egy-egy szó jelentéskörét. Pl. "Felhős kávék fölött olvassák elhasaló napok ormán!" /1932. július 7./; "Ha élnél, néked is már a halál zászlaja, ősz haj / lengene a fejed ormán" /Emlékező vers, 1933./..

Mivel a stilisztikai kutatást a neologizmusok keletkezésének okain kívül azoknak sorsa is érdekli,¹³ Radnóti neologizmusainak utóéletére is feleletet kell keresnünk. A felsorolt újítások nagyjából a hapax legomenon-ok körébe tartoznak. Mint általában a költői újítások, valamely stiláris cél érdekében, az alkalmosság jegyében születtek, néhány kivétellel /pl. kalapoz, orom/ még Radnóti nyelvében is csupán egyszer fordulnak elő. Bizonyos újításai /pl. hangraforgó, leskel/ viszont alkalmasak közkeletű felhasználásra.

Radnóti szóújításainak egy része /apányi, borzongós, oltó, csillagzik, kármadár, fénycsöcsü, leskel/ népies hangulatokat vagy archaikus izeket elevenít fel. Mihelyt azonban valamely újítás az értelmi-logikai közlés számára fontosává válik, elhomályosul népi vagy archaikus jellege. Költőnk szóújításainál többnyire nyilvánvaló az értelmi-logikai hangsúlyozottság. Szóújító kísérlete ismét a korszerűség irányába esik, mert mentes marad mindennemű provincializmustól.

Idegen szavak

A századfordulón, de főként a XX. század elején költőink nyelvében megsokasodtak az idegen szavak. Főként Ady és a Nyugat költőinek verseiben nő meg jelentőségük olyannyira, hogy néha már valamelyes "kulturfinomkodást" érzékeltetnek. Elég, ha Ady vagy Babits verses kötetének tartalomjegyzékét

olvassuk. Adynál efféle verscímekre akadunk: A kimérák Istenéhez, Papp Viktor valceréhez, Uj magyar bukolika, Vén faun dala, Vizió a lápon, A Gare de l' Esten, Egy ócska konflisban, A megszépítő fátuma stb. Babits versei között is sok az idegen hangzásu: A lírikus epilógja, Beteg klapancia, Fortissimo, Gretna Green, Introibo, Paysages intimes, Pro domo stb. A nyugatosok közül az idegen elemek használatában Babitsé ugyan a vezető szerep, de Tóth Árpád, Juhász Gyula is alig maradnak mögötte.

A régebbi stilisztikák - a nyelv tisztaságára való hivatkozással üldözték az idegen szavak szépirodalmi felhasználását, mert az idegen szót nyelvi környezetéből kiszakítva szemlélték. Nem vették figyelembe, hogy adandó alkalmakkor tartalmi, érzelmi és hangulati funkciót tölthetnek be, környezetfelidéző szerepüknél fogva fontos feladatuk lehet az információban. Ilyen esetekben felhasználásuk nemcsak megengedett, hanem kívánatos is.¹⁴ Ady és a nyugatos költők fellépése után költőink nyelvében általában meglehetősen elterjedtek az idegen szavak.

Radnóti gazdag élményvilága ugyyszólván lehetetlenné teszi az idegen nevek és fogalmak használatának elkerülését: pl. a franciaországi utazások vagy a németek őrízetében eltöltött rabság tapasztalatai hitelesen alig juthattak volna szóhoz költészetében idegen nevei, fogalmai nélkül.

Idegen szavainak nagy része közismert, sőt ma már népszerűvé honosodott kifejezés, hiszen magyar megfelelővel nem helyettesíthető. Számos idegen szó pedig tudatos kiválasztás alapján épül agitativ célzatu költeményébe. A latin szó irónikus, szatirikus hangsúlyával a burkolt társadalomkritika funkcióját teljesíti: "De azért hazafelé jönnek szekéren / és papírral ápolt glóriákkal sötéten / a gazdák..." /Tápé, öreg este, 1930./ . A német eredetű szó expresszivitását magyar megfelelője meg sem közelíthetné: "drukkoló szeretőm szemei / kerekedtek az utcán." /1931. december 8./ .

Más fogalmak a mozgalom szótárából valók, kézenfekvő, hogy agitativ célzatu versekbe illeszkednek: "ó tavaszra már zöldkontyu / csemetefákat is csemeteszellők agitálnak" /Tavaszra jószolok itt, 1932./. Ismét más idegen szó pedig az előbeszéd fesztelenségének hangulatát kelti:

FigyeljeteK a szeretőmre! nagy
kék szeme van s jó lány: szemeteslovakat
traktál az utcán kockacukorral.

/1932. május 5./

Csupán néhány olyan idegen szót találunk Radnóti verseiben, amelyet csak a művelt olvasóközönség, illetőleg bizonyos szakemberek ismerhetnek: pl. "elfutottak mellettem a pénznek ordító transzparenssei" /Sokan láttátok, hogy..., 1928./. Az áhitat hangulatát sugalmazó latin szó irónikusan hat szerelmi tárgyú versében: "...imára kulcsolt / szívvvel és kezekkel ültem, - ave, / ave" - a gyertya is tövig ég majd, / de a kedves keze mégis szép, / hosszú, keskeny, úgy szeretem" /Meditáció, 1929./. - Viszont a prózai kötetlenséggel ömlő szabadsoru versben még a hivatalos nyelv szakkifejezése is szerepet kaphat az exaltált felháborodás közvetítésében: "igen ezek a képek rekvizitumok régi verseimből" /Most fölfújom..., 1932-1933./.

Európai utazásainak élményeiből több szép vers született. Ezekbe a költő gyakran sző idegen neveket, amelyek a környezetfestés funkcióját teljesítik. A párizsi emlékek hitelét növeli az utcák és terek idegen neveinek felsorolásával:

A Boulevard St Michel s a Rue
Cujas sarkán egy kissé lejt a járda.

...

A Rue Monsieur le Prince sarkán lakott a pék.

Az állomásnevek intenzívebben idézik fel a metrón meg-

tett utak emlékét:

Hol vagytok ó felzengő állomások:

CHATELET - CITÉ- ST MICHEL - ODÉON !

s DENFERT - ROCHEREAU, -

/Páris, 1943./

A környezethez alkalmazkodik akkor is, amidőn Razglednicák-nak nevezi a Zugobica fölötti haláltáborban írt levélkeretes verseket. Ugyancsak a német katonák felügyelete alatt álló munkaszolgálatos tábor környezetének megfelelően kerülnek a versbe a német szavak:

zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a Lager
őrei s posta se jön, köd száll le csupán barakkunkra.

/Hetedik ecloga, 1944./

Ugyanebben a hangulatkörben marad a német vezényszó versbe foglalásával: "Der springt noch auf - hangzott fölöttem."
/Razglednicák, 1944./.

Verseinek latin nyelvű elemeivel pedig régi korok ódon hangulatát idézi. Akárcsak a középkori krónikákat hajdan, ő is vallásos tartalmu latin formulával kezdi a verset:

"In Nomine Domini Nostri Jhesu Christi"

igy kezdte régen és most nem ér rá naplót írni.

/Kolumbusz, 1943./

Erre a korhangulatra utal a versbe szótt latin köszöntés is:

S "föld! föld" - üvölt a hang.

És péntek volt, két óra és sötét a hajnal,

"Laudetur" - mormolták s álltak levett kalappal.

/U.o./

Radnóti is, miként a nyugatos költők, kedvvel illeszt verseinek címeibe közkeletű idegen szavakat: "Variáció szomorúságra", "Meditáció", "Két groteszk", "Nocturno". Ugyanígy az irodalomelméleti fogalmakat is: "Kerekedő mitosz",

"Októbervégi hexameterek", "Első ecloga".

Nyelvi leleményére vall, hogy egész idegen nyelvü idézeteket is felhasznál, ha szimbolikus jelentésükkel, hangulatukkal jelentős szerepük lehet a költői információban. Ronsard-t, a 16. századi francia költőt idézi, s midőn a háboru réme fenyeget, a békés emberek otthona veszélybe kerül, Ronsard versének egy sora motoszkál emlékezetében. A motivum a versben többször visszatér, sulyt ad a riadalmat rejtegető tájábrázolásnak:

Il faut laisser, maison, et vergers et jardins, -
egyik utolsó versét e sorral kezdte Ronsard,
/Il faut laisser..., 1938./

Babits halálakor lírai nekrológot ír, s az alkalom hangulatának jól megfelel a temetési szertantásból vett idézet:

Balázs, kihez könyörgött, vedd karodba!
Ó, requiem aeternam dona ei... Domine!

/Csak csont és bőr és fájdalom, 1941./

"A la recherche" c. versével Marcel Proust: "Az eltűnt idő nyomában" c. regényét idézi /A la recherche du Temps Perdu/. 1944-ben a szerbiai fogolytáborban verssel emlékezik a béke éveire. "A "Régi szelid esték ti is emlékké nemesedtek" - verskezdet indokolja Marcel Proust idézését.

Természetesen fordításai sem mentesek az idegen fogalmaktól. Mindezek azonban kivétel nélkül közkeletű kifejezések, nélkülözhetetlenek a szöveghű fordításban: modernbb, prédikátor, história, szatir, terrasz, prospektus, katalógus, plakát, pilóta, paróka, antik stb.

Prózai szövegei közül a "Kaffka Margit művészi fejlődése" c. dolgozatában találjuk a legtöbb idegen szót. Főként az irodalomtudomány szakkifejezései ezek, az értekezés stílusába jól illeszkednek: pl. "A film pars pro toto elve érvényesül..."; "A kifejezés gazdagítására minden eszközt fel-

használ. Így az interpunkciót is."; "És megteremtik az új transcendens világot." - Talán a revelál-t alkalmazza kissé modorosan, nagy előszeretettel: "E folyton és mindenben jelenlevő asszonyöntudat állandó lázadást revelál"; vagy: "E kiteljesedést reveláló állomáson a lélek megáll rohanásában..." /Tanulmányok, cikkek, Magvető Könyvkiadó, Bp. 1956./.

Áttekintésünk eredményét összegezve megállapíthatjuk, hogy Radnóti Miklós nyelvének idegen szavai, noha mennyiségüket tekintve nem számottevőek, stilusértékük figyelemre méltó. Első verseskötetében még csupa közismert, meghonosodott idegen szót használ. A Meredek út és Tajtékos ég c. kötetekben válik csak igazán jelentőssé az idegen szavak stilusértéke. Ekkor az idegen szó és szövegrész korhangulatot, környezetrajzot felidéző szerepe nagy súlyt kap a rettenet tolmácsolásában. Radnóti idegen szavainak eszerint kortörténeti és stilustörténeti szempontból egyaránt kiemelkedő jelentősége van. Főként stilustörténeti szerepüket kell kiemelnünk, mivel általuk is az árnyaltabb, egyetemesebb érvényű költői nyelv felé közeledik az ábrázolás.

A szókészlet elvont fogalmai

Az elvont fogalmak tömeges alkalmazása következménye a XX. század első harmadában kialakuló urbánus jellegű irodalomnak. Nem kivétel az induló proletárköltészet sem. A dekadens befeléfordulás és az avantgard irányok térhódítása egyaránt együttjár az elvont fogalmak elszaporodásával. Radnóti Miklós költészete is feltűnően gazdag elvont fogalmakban. Előfordulásuk azonban korántsem egyenletes, a költői fejlődés egyes periódusaiban rendkívül eltérően épülnek verseibe, sőt bizonyos eltérések tapasztalhatók kötetenként is.

A Pogány köszöntő c. kötetben az elvont pszichikai fo-

galmak özönét találjuk. A hozzájuk tapadt sajátos jelzőkkel néha irreális képeket alkotnak. A jelző mintha nem is a jelzett fogalomhoz kíváncsnék, az asszociációs ugrások feltűnőek: "...mulatók kínálták jegesdézsába hűtött mámorukat." /Sokan láttátok, hogy..., 1928./. A meglepő szintagmákban néha a költőelődök és költőtársak hatása is felfedhető: a "Hűs néha forró kezednek / csúcsos ujjai zenés tornyai / karcsú életemnek" /Az áhitat zsoltárai, 3. 1929./ sorok jelzős szerkezete József Attilára emlékeztet; "Az áhitat zsoltárai, zsoltáros látás, tudós csók kétségtelenül Ady-hatás. Jól is illenek a kiteljesedő pásztoridillhez, s mint Adynál, itt is érezzük az Énekek éneke hangulatát. Másutt viszont egészen reális környezetben jelenik meg az elvont pszichikai fogalom, ilyen pl. a sóhajos lihegés. Gyakran bukkanunk azonban szokatlan szóösszetételekre, amelyek kétségkívül már egyéni lelemények; "álmhegyeim sorra beszakadnak,"; "ködfalak nyílnak méla szemünkben"; "földanya átkos erejét hordozza tested." /Az áhitat zsoltárai, 1928./. Az álmhegyeim csupán egyszeri előfordulás, de a ködfal már mitikus távlatot nyit. Érezzük, hogy a fiatal költő túlfűtött érzéseihez és hangulataihoz keresi a korszerű kifejezési formát. A formateremtő inspiráló élményben nagy szerepe van a szürrealizmusnak és expresszionizmusnak. S ha az elvont fogalmak kissé szokatlannak is a versben, az egész kép tartalma kifejezi a társadalmi feszültséget, azt, hogy a költő mennyire együttérez a proletársorssal:

A gyűlölet szerető, gömbölyű szavai forgatták
az áttételek lomha kerekét, amikor telthúsu
fehér álmok szorultak a szijak közé!

/Szegénység és gyűlölet verse, 1928./

A költő nemegyszer poláris értelmű pszichikai fogalmakat /kedv - bánat/ is egyazon mondatba zsufol, s a kép emiatt ^{kap}gro-

teszk tónust: "kedve leng ijedten, mint nyáron, sárló / tehének feje körül a méla bánat!" /Advent, kései ember, 1929./. A sárló tehén szintagma méginkább felerősíti a groteszk hatást.

A kötet néhány versében az asszociációs folyamat francia mintákra emlékeztet, s az elvont fogalmakkal alkotott képek a szürrealizmus mechanizmusát mutatják: pl. "pedig testvéreim / tegnap a májusi igazság járt az / uccátokon..." /Májusi igazság, 1928./. De itt-ott érvényesül a korszak konvencionális megoldása is: pl. "Szép bánat feszül a homlokom alatt..." /Szerelmes vers Boldogasszony napján, 1930./. Még az első kötetben olyan példára is akadunk, amelyben az elvont fogalom fogalmi köre teljesen rendeződik: "az anyák gondja kiköltözött / az ereszekre..." /Téli vers, 1929./.

Az Ujmódi pásztorok éneke és a Lábadozó szél c. kötetekben ritkulnak az elvont fogalmak, főként egy-egy versen belüli zsufoltságuk oldódik. Jól megfigyelhető, hogy általában harmónikusabban illeszkednek a versek kompozíciójába. A költő hirádása az osztályharc körülményeiről egyértelműbb s a kifejező eszközök megválasztásában is a szocialista költő ábrázolásmódja érvényesül.¹⁵ Radnóti ekkor feltűnően figyel az üldözöttek lelki sérüléseire, hirádásaiban ezért nélkülözhetetlenek az elvont pszichikai fogalmak: "...már tilalomfák görbülnek / a földig országló gondjaink alatt." /Hajnali elégia, 1930./. Egyre jobban megtalálja elvont fogalmaihoz azokat a jelzőket, amelyek materializálják, mintegy "beszédesebbé" teszi a pszichikai jelenségeket: "apró öröm kuporgott bennünk..."; "lassan magyaráz / a fodros szomorúság" /Férfinapló, 1932. január 17./. Másutt az elvont fogalom az irónia eszköze, a költő energikusabb bírálatának közvetítője: "üdvöket kapunk és glóriát / kucsma helyett a fejünk tetejére:" /Kedvetlen férfiak verse, 1931./. Az efféle megoldások már a későbbi nagy költő hirnökei.

A szépen, tudatosan komponált szintagmák azonban még nem kizárólagosak. A spontán élményt helyyel-közzel irreálisan felnagyítja: "fénylett zsírosan a távoli bánat" /Elégia egy csavargó halálára, 1930./; vagy úgy törekszik felfokozott expresszív hatásokra, hogy a pszichikai fogalom és jelzője között a megszokottnál merőben eltérő, valósággal képtelen asszociációt teremt: "Kedvesed fiatal csókjaitól / dalol föl benned a lázadó jóság" /Kedd és szerda között, 1930./. Hasonló hatást vált ki az afféle megoldás is, midőn a mondat alanya ~~et~~ névszói állitmánnyal és annak tárgyával illeszkedik meghökkenítő képzettársítással:

Mert mit keresel: hegyesfülü majmok
zsákjatomése ez itt most, akik
szelidke üdvöket plántálnak
hazudós szóval...

/Szerelmes keseredő, 1931./

A Járkálj csak, halálraitélt! és a Meredek ut c. kötetek fájdalmas, szorongásos lírája sajátos szókinccset kíván. A versekben az átlagosnál jóval nagyobb számban tűnnek fel az elvont pszichikai fogalmak: borzalom, gond, szomorúság, magány, riadalom, egyedüliség, bánat, tünődés, félelem, idegesség, fájdalom, rémület. A szókinccs megváltozásának történelmi-társadalmi háttere a fasizmus előnyomulásával függ össze. A versek élményi alapja hitelesíti a szorongást jelző pszichikai fogalmakat. Változik az ábrázolás is. Az asszociációs folyamat megfontoltabb, higgadtabb költői magatartásról tanuskodik. Többször - még néhány verssoron belül is - az elvont pszichikai fogalmak egész sora jelenik meg, a költői vallomás mégsem meghökkenítő, mert a jelentéskör mindig pontosan körülhatárolt. Az avantgard költészet iskolájának hatására azonban friss, tartalmas szókapcsolatok jönnek létre, a szorongás érzését felfokozottan közvetítik, mert a fasizmus térnyerésével rettegtető időszak köszönt a

költőre:

És mindennap újszülött borzalommal élek
s oly nyugtalanul. Szeretőm karolásához is
gond íze járul s egyre vadabb bennem
a szomorúság.

/Tört elégia, 1933./

A pszichikai fogalmak közül a korszak verseiben a gond tűnik fel a leggyakrabban. Unottá mégsem válik, mert a vershelyzet és asszociáció újabb és újabb variánsokat eredményez. A fogalom rendszerint parabolikus felnagyítást kap. Jelzővel, vagy igei állitmánnyal történik a felfokozás, s többnyire materializálással is együttjár. Jelzős megoldások pl.: "védd meg és símogasd ének, / szálas gondjai közt." /Bizalmas ének és varázs, 1936./; "a tél hideg s kevés a rongya, / medvényi gond áll most mögöttem, / meleg bőrök és csizmák lomha gondja." /Egy eszkimó a halálra gondol, 1935./. - Az utóbbiban a jelzős szerkezetek a környezetfestés szerepét is betöltik. - Az igei állitmány anyagszerűsítő, szubjektivizáló szerepe még gyakoribb. Korjelenség ez, amint az Akadémia József Attila ülészaka kimutatta: az izmusok hatására a 20. század magyar költészetében kifejlődött a lelkiállapotok mozgásképzetekkel való ábrázolása.¹⁶ Így válik érzékelhetőbbé a gond fogalma a következőkben: "akkor is gond olvad alattam /s gondokkal alszik a fáradt értelem." /u.o./; "hat érdes reggel gondja ring / s kiuszik ablakunkon." /Decemberi reggel, 1936./; "Ó most sikos a lomha gond is, füttyentve kicsuszik melegéből" /Téli vasárnap, 1934./. - Efféle megoldással megy végbe a kötetek számos más pszichikai fogalmának szubjektivizálása, mintegy jelezvén, hogy indokát a versek háttérében rejtőző személyes sérelem és szorongás adja. A költő egyes szám első személyben van jelen a versekben: "...fiókjaim lukán / lidércként imbolyg a házkutatás riadalma" /Tört elégia, 1933./; "Immár a félelem sokszor szíven érint." /Háborus napló, 1935-36./; "ujjamig sza-

lad az idegesség" /Három hunyorítás, 1937./; "...hófehér enyészet / dédelget, ringat..." /Huszonkilenc év, 1938./.

Az utolsó költői korszakban, a Tajtékos ég c. kötetben tovább szélesedik az elvont pszichikai fogalmak köre. A háboru testközelbe jutott, a személyes fenyegetettség fokozódott, a szorongató élmények megsokasodtak, a vershelyzet sokszorosán tragikusabb: "a hullószirmű törpe körtefák / hirdetik, hogy úgyszincs irgalom." /Koranyár, 1939./; "Ó suhogó, fekete-szárnyu háború / szomszédból szálló rémület!" /Hispánia, Hispánia, 1937./; "s a végső szó után meséld el, / hogy bordán roppantott a rémület" /Ha rámfigyelsz..., 1942./. Az ábrázolás is szikárabb, az elvont fogalmak megszabadulnak diszeiktől, nincsenek már dus jelzőtorlaszok, az elvontságok a maguk meztelen valóságában jelennek meg, s nyilegyenesen hatolnak értelmünkbe: pl. "...A semmisségbe lép, / ki most mozdulni mer."; vagy: "A valóság, mint megrepedt cserép, / nem tart már formát és csak arra vár, / hogy szétdobhassa rossz szilánkjait." /Ó, régi börtönök, 1944./. Ha fel is tűnik közöttük egy-egy jelző, az nem diszitó elem már, nem is a hangulatkeltés funkcióját teljesíti, hanem inkább az értelemhez szól:

S a föld bölcs rendje visszatér, amit
ó csillagok szakállas fénye áztat;
állatok, s kalászok rendje ez, nehéz
s mégis szelíd szolgálati szabályzat.

/Veresmart, 1941./

A mélyben néma, hallgató világok,

/Levél a hitveshez, 1944./

Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet

/Hetedik ecloga, 1944./

Feltűnik továbbá a szavakkal való takarékoság szándéka, amely többek között úgy jelentkezik, hogy egy-egy jelzőt több elvont fogalomra vonatkoztat:

Nem bírta hát tovább a roncsolt szív s tudó
a multat és a bomlott éveken
virrasztó gondokat, hitet, csalódást.

▲ /Nem bírta hát..., 1944./

Másutt pedig a puritán takarékoság az elvont fogalmak egész sorát fűzi a mondat egyetlen állítmányához. Ez a megoldás igen tartalmas költői tömörítést eredményez:

Rád gondolok barátném s szerelem, szerelem,
egy tigrisléptü álmos szeszély játszik velem

/Csodálkozol barátném..., 1941./

A jelzők tobzódó halmozásától most már mindenképpen tartózkodik, pl. egy-egy elvontságot jelzők helyett újabb absztrakt fogalmakkal magyaráz:

De látod ez a szerelem,
ez a lidércláng, ez az ármány
a karcsu képzelet

/Papirszeletek, Virág, 1943./

Másutt az elvont fogalmak tömondatokba illeszkednek, a disztelenségükkel utalnak Babits költői érdemeire:

Nagysága példa. És magosság.
És szédület. Szívet dobogtató.

/Csak csont és bőr és fájdalom,
1941./

Ha mindezek után az elvont fogalmak gyakoriságát mennyiségi méréssel ellenőrizzük, a kialakuló eredmény a funkcionális elemzés értékrendjét támogatja. Kötetenként 100-100 sort megvizsgálva az elvont fogalmak mennyiségi változása a következő képet mutatja:

Kötetcim	Az elvont fogalom száma
Pogány köszöntő	8
Ujmódi pásztorok éneke	3
Lábadozó szél	4
Ujhold	9
Járkálj csak, halálraitélt!	7
Meredek ut	6
Tajtékos ég	13

A mennyiségi mutató önmagában nem jelzi tehát az elvont fogalmak stilusrontó hatását. A megjelenítés módszere a legfontosabb értékmérő: noha a Tajtékos ég című kötet a leggazdagabb elvont fogalmakban, költészetének elvontsága ekkor mégis teljesen feloldódik, mert az ábrázolást a tartalmi mondanivalóból fakadó belső indokoltság irányítja. A Tajtékos ég versei végképp megszabadulnak az afféle jelzők szövevényétől, amelyek az irreális felé torzítják a mondanivalót. Az elvont fogalmak többnyire egyszerű szerkezetek részei. Stilusának ilyen irányú tökéletesedése ezért jelentős eredménye költészetünknek, mert a XX. század lirájában meglehetősen elszaporodott az elvont fogalmak indokolatlan halmozása.¹⁷ Radnóti úgy talált rá a realizmus utjára, hogy előre lépett, mert értékesítette a XX. század modern költészetének eredményeit.

Vulgáris elemek a költői szókincsben

A formabontó stilustörekvések a művészet lázadását jelentették a konvenciók ellen. Elvetették az ábrándot, a melankóliát, a beteges érzelmességet. Szakitottak a hagyomá-

nyos formákkal.¹⁸ Az új irányzatok követői elégedetlenségüket, ítéletüket gyakran leplezetlenül fejezték ki, s ehhez kialakították sajátos szókincsüket. Lázadó gesztusaik megtürték a profán kifejezéseket, sőt helyenkint a drasztikumtól sem riadtak vissza. Hová tünt a XIX. század finomkodó ízlése, amely Petőfi "póriás" kifejezéseit is utszélinek minősítette?

Radnóti Miklós költészetében nagyobb számban drasztikumot ugyan nem találunk, megjelenésük, szaporodásuk és ritkulásuk, versbeli helyzetük mégis érdemleges tájékoztatást ad a költői ábrázolás változásairól. A fiatal költő - akár csak a fiatal József Attila - elégedetlenségének, lázadó kitéréseinek kivetítésére néhány versében feltűnően alkalmaz drasztikus szókészletet: "szétszórt köpések patakká folyva / siklottak a talpam alá," /Sokan láttátok, hogy 1928./; "Zá-
pult, kis költők írják meg / újra verseimet s alattam / nő -
vekednek borus kukacokká! / még kukacokká sem! mert csak /
annyik ők, mint legyeknek piszka szentkép karimáján," /Ret-
tentő dühös arckép, 1931./; "Ördögtojta világ ez," /Déli vers,
1931-1933./; "szeretöm tanítom köpni a világra" /Mondogatás-
ra való, 1930./. Jellemző, hogy a felsorolt példák kivétel
nélkül kötetben meg nem jelent versekből valók. Mintha arra
vallana ez, hogy a fiatal költőt inspirálja ugyan a példaké-
pek "nyelvi bátorsága", a drasztikumhoz mégis fenntartással
nyul.

1932-től éppen ebben a magatartásban látszik változás.
Igaz, most már ritkán jelenik meg egy-egy durva szó, de az
belekerül a kötetekben közreadott versekbe is. A spontán ki-
törés kiváltó oka közösségi és egyéni sérelem egyaránt lehet.
Heves kitérésre ösztökéli pl. a távolkeleti háború: "Fehér
köpenyed köpjön és piruljon el! /mert sárga emberek fennen
öldösik egymást" /1932. február 17./. De kiváltja a dühkitö-
rést egyéni sérelme is, midőn "ragályos" versei miatt bírósá-
g elé kell állnia: "Pattogni s köpni szerettem volna";

"Köpködtem volna, mint a tűz," /1931. december 8./. A legtöbbször azonban a megalkuvó, a hatalomhoz dörgölődő költészet a kiváltó oka egy-egy drasztikum megjelenésének: "Ha ezt követed, élhetsz valahogy: / bólinthatsz meleg ételek fölött / és az esti csöndben leköpheted magad!" /Kortárs utlevelére, 1934./. "Meggyógyultál és nyakig ülsz te megint a mocsokban / és amit írsz újra / nagy pofonért kiabál." /Az urdor virágaiból, 1941./; "Csússz, mássz lábam alatt, nézd! el se taposlak, - utállak!" /Egy verselőre, 1942./.

A Tajtékos ég c. kötet a háboru eseményeinek krónikája. Az elvadult szenvedélyeknek és következményeinek leplezetlen leírásában okkal kap szerepet egy-egy durva szó is: "...riadozva aludt körülöttünk a század a mocskos / éj fedezéke alatt," /A la recherche..., 1944./; vagy: "az emberek mind véreset vizelnek, / a század bűzös, vad csomókban áll." /Razglednicák, 1944./. A durva szóval mindennél jobban érzékeltetheti, hogy a háboruban miként enyészik minden érték, de leginkább az ember:

s fortyan a bomba nagy ágya, kiröppen a súlyos ereszték
s mint legelőkön a marhalepény, úgy megszugorodva
széthevernek a holtak a város terein...

/Nyolcadik ecloga, 1944./

Áttekintésünk mutatja, hogy ma aligha lehetséges olyan szó, amely költőivé ne válhatnék, ha lényeges szerepe lehet a költői információban. Mivel Radnóti Miklós kora undorító, mocskoló kor volt, tapasztalatainak, élményeinek kifejezésekor a drasztikum is szorosan hozzátartozott a lényeges közölnivaló hiteles megjelenítéséhez. A szavak prózai vagy költői értékét alkalmi használatuk dönti tehát el: még a durva szónak is bűvös ereje lehet, ha tévedhetetlenül fel tudja idézni a bemutatandó körülmények hangulatát.¹⁹

A köznyelvi és a tudományos szókincs szerepe a
költői nyelvben

a/ Radnóti első kötetében a legtöbb versének színtere a táj: "De ez a táj nem valami konkrét, felismerhető vidék - hisz leíró részlet alig van a verseiben-, hanem az általános természet egy része."²⁰ Az elvont fogalmazás - amint láttuk - fokozatosan oldódik, a táj is meghatározott formát ölt, a versek háttérének konkrét megjelölésében jelentős szerep jut a földrajzi neveknek. Szókincsének ezek az elemei jelzik legelőbb, hogy Radnóti nem csupán olvasmányélményei alapján ítéli meg az élet jelenségeit, hanem személyes tapasztalatgyűjtésből is. Legkedvesebb folyója a Tisza, amelyhez valószínűleg egyetemi éveinek sok-sok élménye fűzte. Éppen ehhez a folyóhoz kötődnek azok a tájélmények, amelyek már a második kötetben hirt adnak a költői ábrázolás elmélyüléséről. Hamisítatlan, konkrét Tiszaparti hangulatot tud megragadni, a fény-árnyék jelenségek tündértáncát megjeleníteni már egyik korai versében is: "ökörnyál kötött ki újra már szigorú / bokrainkon, de a Tiszán még mesélnek / dévajos játékról titkosan az árnyak / és csöndesen elmulat a táj." /Októberi vázlat, 1930./ . Az efféle élethű természeti képek ekkor azonban biztató foltok csupán, a vitalitás tüze még lázasan lobog, többnyire szertelen expresszionista képek tolongnak, s nemegyszer a kozmoszba rángatják képzeletünket. De még ebben a képözönben is meg-megjelenik a tiszaparti élmény hiteles leírása, jeléül annak, hogy egy-egy strófa utolsó sorában lehiggad, megpihen a felszökkenő költői fantázia: "...Éjjel van. Kacag / a hajnali csillag a Tiszaparton / újra már elaludtak a rózsák!" /Két groteszk Péntek éji groteszk, 1930./; vagy: "s rozsdás földjeink csodás gyermekei / tovább fürödtek a Tisza felé / hajoló, halas patakokban!" /Télre le-

ső dal, 1930./.

A Lábadozó szél c. kötet versei azt jelzik, hogy kitágul Radnóti érdeklődése: minden esemény felkelti figyelmét, ami a nagyvilágban történik. Mindenekelőtt a haladó mozgalmak üldözötteinek sorsára figyel. A Tisza habjait szemlélve John Love néger költő brutális meggyilkolásán töpreng: "John Love, testvérem! / A Tiszán láttalak forogni a híd alatt ma." /1932. április 29./.

Másutt a konkretizálás, a pontos leírás szüksége teszi nélkülözhetetlenné a folyónevet: "Igy jössz a Tisza mellől s Kőbánya után / a város fölött szőke fény..." /1932. október 6./.

A friss élmény üdén, közvetlenül ragyog fel itt-ott ennek a kötetnek néhány versében. Az élmény ekkor is a Tisza-parti látomásból születik: "Két felhő az égen összezsikordult / s fekete gyöngykoszorúként csapódott a Tiszára zápor!" /Táj, 1932./.

Az efféle elszigetelt valóság-hü képek aztán fokozatosan terebélyesednek, s az Újhold c. kötetben a természet mélyebb, realisabb bemutatása már átszövi az egész verset, kialakul a természeti jelenségek legapróbb mozzanatait is versbe foglaló tájábrázolás. A versteremtő élmény az első leghitelesebb tájversben is a Tiszához kötődik: "Az este jó s a Tisza csak / locsog a nagy tutajjal itt... / így öregszik az alkonyat, / estének is mondhatni már, / feketén pillant a Tiszán / s beleheli a partokat" /Pontos vers az alkonyatról, 1934./.

- Juhász Gyula halálára készített bucsuversében pedig a Tisza az állandóság, a változatlanság jelképe. Az állandóság motivumával érzékelteti a nagy költő kilátástalan küzdelmét: "Tavasza van és a fényes mély Tisza / tovább folyik, s árad tovább a fénytelen / nyomor tanyáidon;" /Elégia Juhász Gyula halálára, 1937./.

A Tisza menti tájrajz nagy szerepe nyilvánvalóan mutatja Juhász Gyula költészetének hatását. A Juhász Gyula-élmény nem szűnik meg a korai korszakban, hanem végigkíséri Radnóti költészetét. Pl. a Levél a hitveshez c. vers: "sze-

med kékjét csodáltam épp az égen" sora Juhász Gyula: Milyen volt c. versének képzetkörét idézi fel.

Hazai vonatkozású földrajzi névvel a Tiszán kívül alig találkozunk Radnóti verseiben. De ha megjelennek más földrajzi nevek, a verset azok is hiteles motivumokkal gazdagítják, konkrét eseménnyel telítik még a korai expresszionista költeményeket is: "és hogy ázott leánnyal dalolva jöttem / a hegyről, csomósan elpanaszolták: a Vág / kimosta éjjel s most viszi a füzet / a partról és rajta a sok bogárt" /Eső, 1930./; vagy: "Már a Maros füzes partjai / közt jön el hozzám most a messzi / vidék! csikók csomós lábakkal / futnak az anyjuk után..." /Zaj estefelé, 1930./. Midőn pedig a fiatal költő a nagyvilágban keresi a maga helyét a vallomáshoz, a feladatvállalás egyértelmű kinyilatkoztatásához nélkülözhetetleneknek találja a földrajzi neveket:

A város fölött szeretőd kontya világol
s te jössz felé Tiszától a Duna mellé.
Néped közt jöttél s ha igaz
amit az erdélyi lap írt rólad egyszer,
/Hogy Angyalföld és a Lágymányos
proletárjainak költője vagy te/
akkor hazaértél!...

/1932. október 6./

Ahogy Petőfi költészetéből szinte megtanulhatjuk Magyarországot egész földrajzát,²¹ Radnóti verseit olvasva képzeletünk világrészeket kalandozhat be. A történelem hiteles krónikása ő, 1932-től kezdve ugyyszólván minden világtörténelmi eseményre verssel reagál, a pontos leírás történelmi hűségét a versbe illesztett földrajzi nevek erősítik: "Távolkeleten testvéreinkre szálltak / vastag darazsak pörkölő puskacsövekből!" /1932. július 7./; "Sanghaj, vagy Guernica szívemhez éppen oly közel, / mint rettegő kezed," /Aludj, 1937./; "ezért ropogós gyarmatot zabál az anyaország! / Elefántcsontpartokat,

vagy Indiát, / vagy ha akarod Madagaszkárt!" /Acélkórus, 1932./.

Egyik versében Farkas László emigráns költőnk korai halálát gyászolja. A versben szükségszerűen jelöli meg a tragédia színhelyét, Bécset: "huszonegy hónapot ült és tüdőbajt kapott, / meghalt a Wiedener Spítálban; Szatmárról az anyját szerette volna / Bécsbe látni, s kezét homlokán." /1932. január 17./ - Több versében a franciaországi tanulmányutak emlékei kapnak helyet. Az apró hangulatképek vitathatatlan hitelességet kapnak azáltal, hogy a verscimeket földrajzi nevek alkotják: Chartresből Páris felé, Versailles, Jardin du Luxembourg, Gui de Montebello. Amikor 1940 tavaszán a német seregek előzönik Franciaországot, s a drága Párizst, kedves emlékeinek városát is elfoglalják, érthető, hogy ismét versbe kívánkoznak a korábbi élmények. A fájdalom intenzitását úgy fokozza, hogy az emlékek és a háboru képeiből ellentétrendszert képez, s a kontraszthatású képek egyazon földrajzi nevekhez kötődnek: "Egy éve már. Senlis felé az úton, / langy, esős alkonyat volt s furcsa módon / egy pillanatra boldog voltam újra... s Ermenonville felől a fiataalka / nyíres futott elénk, akár egy balga / fehérszoknyás kislány... s estére várt ránk a drága Páris. / Elzúgott arra már a gyors halál is / azóta és megszédte tarka csokrát." /Emlékeimben, 1940./.

Földrajzi neveinek másik számottevő köre a spanyol szabadságharchoz kapcsolódik, amelynek történelmi eseménye többször visszatérő motívumok verseiben. Aggódik a pusztuló értékek, s a vérző szabadságharcosok miatt. Az események leírását szemléletesebbé teszi egy-egy földrajzi név: "Hallom, igaz, hogy a vad Pirenéusok ormán izzó / ágyucsövek feleselnek vérbefagyott tetemek közt... Nem menekült. Két éve megölték már Granadában. Garcia Lorca halott." /Első ecloga, 1938./.

Az archaizmusok elemzésénél láttuk, hogy Spanyolország nevét következetesen régiesen használja. Így kerül abba a versbe is, amelyben a párizsi szolidaritási tüntetésről

számol be: "csupán véres folyóid futnak tajtékosan, Hispania" /Hispania, Hispania, 1937./.

A háboru kiterjedésével bővül földrajzi neveinek köre. Korholja a "gyáva" Európát, amely nem tud ellenállni a háborúnak: "...és holnap újra retteg / s pincékbe bú előttem a gyáva Európa..." /Második ecloga, 1941./ . Felméri azt a veszteséget, amely elesett költőbarátai miatt éri: "...az eltűnt / drága barátok, verseket írtak a rég elesettek, / szívükön Ukrajna, Hispania, Flandria földje" /Á la recherche..., 1944./ . Végül maga is koncentrációs táborokban raboskodik. Élményeiről úgy ad számot, hogy a leírásba a megfelelő földrajzi név is belekerül: "...hol vannak a harcra tiportak? / hangjuk hallja szívem, kezem őrzi kezük szorítását, / művük idézgetem és torzóik árnya kibomlik, / s mérem /néma fogoly/, - jajjal teli Szerbia ormán" /U.o./.

A háboru nem csupán a frontokon, hanem a hátorszában is szedi áldozatait. Ugy is, hogy az üldözött, "hontalan" hazafiak az önként választott halálba menekülnek. Radnóti költészetete ezt a veszteséget is számon tartja. A krónika a földrajzi névvel válik igazán pontossá:

New Yorkban egy kis szállodában
hurkot kötött nyakára T,
ki annyi éve bolyg hazátlan,
tovább bolyonghat-é?

Prágában J M ölte meg magát,
honában hontalan maradt,
P R sem ír egy éve már,
talán halott egy holt gyökér alatt.

/Csütörtök, 1939./

Nem csupán a háborus téma, hanem a természetélmény is indoka lehet a földrajzi nevek versbe illesztésének. A következőben nyilvánvalóan a színélmény magyarázza a szokatlan kor-

centrációt: "Ó hány szeptembert értem eddig, ésszel! / a fák alatt sok csilla, barna ékszer: / vadgesztenyék; Mind Afrikát idézik, / a perzselőt! a hús esők előtt" /Naptár, Szeptember, 1940./ . Másutt Empedoklész példájával biztatja önmagát. Ezért illeszkedik a versbe az Empedoklész-legendá színhelye, a fortyogó Etna: "Ne hagyj el, hadd haljak merész / és tiszta, szép halált, / akár az Etna kráterébe hulló / mosolygó Empedoklész!" /Talán, 1940./ . A hajósnek, Trisztánnak elbeszélése a tengerjárás nagy távlatait jelző földrajzi nevekkel válik igazán szemléletessé:

"ott arra távol, - még tovább,
a Kettős Zátonyok felé
szigetek ringatóznak, fényes bóbiták.
S közöttük Borneo, mint egy sötét virág!

/Trisztánnal ültem..., 1939./

b/ A földrajzi neveken túl a személynevek fordulnak elő nagyobb számban Radnóti verseiben. Már a Lábadozó szél c. kötetben feltűnik az a költői törekvés, hogy számot ad konkrét politikai eseményekről.²² Halhatatlanná avatja azokat, akik sorstársai a küzdelemben: "Elöttem Müller, a nyomdász / állt a márleg előtt, / megméretett / s hat hónapot kapott" /1931. december 8./ . De méginkább figyelemmel kíséri a küzdő költőtársak sorsát, s egy-egy versében meggyászolja a mártírsorsra jutottakat: "...ahogy kardlap suhan a dobogó / uccán, amikor torkokon duzzad / a jaj még, mely később sikosan ugrik / az égre: Farkas Laci meghalt." /1932. január 17./ . Számot ad legközvetlenebb példaképének, József Attilának tragédiájáról is: "Igaz is hová futhat a költő? / Nem menekült el a drága Attila se..." /Első ecloga, 1938./ . Korábban már láttuk, hogy megörökítette John Love és Garcia Lorca nevét.

Korai szerelmi lírájában Radnóti még "szeretőm"-nek, "asszonyom"-nak nevezte szerelmi partnerét. 1934-től kezdve

szerelmi költészetének lázas, tulfütött erotikuma fokozatosan lehiggad és az ábrázolás is konkrétabbá válik. Ettől kezdve ugyanis szerelmi versei már későbbi feleségéhez, Gyarmati Fannihoz szólnak, akinek neve is következetesen megjelenik: "Mellettem alszik a tölgy alatt Fanni," /Október, dálután, 1934./; vagy: "s a hó kezd mindenhol a hóra / zuhanni és Fanni kicsit ijedten néz rám." /Hazafelé, 1935./. Közös utazásukat megörökítő költeményeiben pedig feleségén kívül legközelebbi barátaiknak is emléket állít: "Az égen mintha fényesség suhanna... / Gyula ült szemközt és szelid Zsuzsanna, / mellettem Fanni," /Emlékeimben, 1940./.

A költői helytálláshoz többször úgy merít erőt, hogy a nagy felfedezők emlékét idézi. Így készült ars poetica-szerű verseinek hatása növekedik a történelem küzdő hőseinek megnevezése által: "és úgy kiáltok majd, ahogy az éji / fényben kiált a sarkok Nansene," /Este a hegyek között, 1937./. Kolumbuszra pedig két versében is emlékezik. Mindkettő feltaláló vállalkozásának kockázatát hangsúlyozza: "Kolumbusz szétvetett lábakkal áll s az éjben / négy lázadó kuporg az árbo-cok tövében," /Kolumbusz, 1943./; vagy:

Mikor Kolumbusz a zsvajgó parta lépett
s követték társai, az ittas tengerészek,
szagos szél támadt és lábához hullt egy fészek,
s egy zöld majom szaladt feléje s rázta öklét:
érezte már, hogyan kezdődik az öröklét.

/Ifjuság, 1943./

Az elszigeteltség, egyedüliség fájdalmát pedig Robinson emlékének idézésével közvetíti: "már évek óta élek így, / vad bozótban, ártatlan Robinson," /Huszonkilenc év, 1938./.

c/ 1935-től, a spanyol polgárháboru kezdetétől bevonulnak Radnóti költészetébe a háboru fogalmai. Verseiből csaknem össze lehetne állítani a második világháboru fogalomkörét. Ezek a fogalmak nyomatékokat adnak a rettevésnek és halálféle-

lemnek: pl. "gáz, gép, bomba készül ellenem" /Háborus napló, 1935-36./; "s halott arcokra sávokat / a hulló bombák árnya von." /Decemberi reggel, 1936./; "aknák lebegnek mindenütt, virraszt az érzékeny halál" /Lángok lobognak, 1939./; "és ma bős ágyuk, tapadó kerekekkel, gőzölgő katonák jöttek reggel," /Tegnap és ma, 1936./; "a szél forgatta még a puska-porszagot." /Gyerekkor, 1944./; "Tarkólövés" /Razglednicák, 1944./.

d/ Művészete lehiggadásával, érdeklődési körének bővülésével megjelennek és feltűnően megnövekednek verseiben az irodalomtudomány és irodalomtörténet terminusai. Nem nélkülözheti ezeket pl. akkor, amikor elemzi az izmusoktól való tudatos elszakadását: "az írástudók most whitmani és kaszáki pózról beszélnek majd / s nem lesz igazuk:" /Most föl-fújom..., 1931-33./. Művésztársainak érdemeit is ezeknek a fogalmaknak a segítségével összegezheti: "Drámatörténet épül benne, ujszempontu és ötkötetes," /Hont Ferenc, 1932./. Babits életművének értékeit összegező soraiban sem nélkülözheti az irodalomtudomány terminusait:

Ki nézi most tollat fogó kezünket,
ha betegen, fáradtan, de mégis...
ki lesz az élő Mérték most nekünk?
Hogy összetöri már a fájdalom,
nézd e költeményt is.

...

költőnek is, ki félve lép még,
most már a Mű a mérték.

/Csak csont és bőr és fájdalom, 1941./

Mégis az irodalomtudomány fogal^{m)}ainak stilusértéke akkor a leggazdagabb, amidőn látszólag tőlünk idegen funkciót teljesítenek. A verstan fogalmaival pl. idegességét, nyugtalanságát

érzékelteni:

Csöndes szobámba rémült mókus pattan
és itt két hatodfeles jambust szalad.

/Háborus napló, 1935-36./

Szüksége van az irodalomelmélet fogalmaira akkor is, ha a fasiszta rendszert kiszolgáló költőt ostromozza:

Írj jó verseket és Szentendy lerángat a sárba
cikkeket ír névvel s névtelenül - levelet.

Ír napilapokba, folyóiratokba s ha nem hagyod abba:
rendőrségre szalad s ott melegen beajánl.

/Egy verselőre, 1942./

Radnóti ismeri a költői helytállás veszélyeit, s ha ezekre rámutat, az irodalomelmélet fogalmai maguktól értetődően illeszkednek a versbe: "...fegyver s szerszám a toll, / s ugyancsak nyaktörő az, ha méltón peng a lant," /Mint észrevétlenül, 1943./. A veszélyek vállalása is a versbe szőtt irodalmi fogalmak segítségével válik igazán költői érvényüvé:

Drága barátom, hogy dideregtem e vers hidegétől,
hogy rettegtem a szót, ma is elmenekültem előle.
Félsorokat róttam

Másról, másról igyekeztem

írni, hiába!...

/Ötödik ecloga, 1943./

A háboru idején egyre jobban aggódik az irodalmi értékek pusztulása miatt. A Tajtékos ég c. kötetben emiatt sokasodnak az irodalomtudomány adatai:

Ki gépen száll fölébe, annak térkép e táj,
s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály.

/Nem tudhatom, 1944./

vagy:

Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?

/Hetedik ecloga, 1944./

Főként elvont jellegű irodalomelméleti fogalmai érzékeltetik, hogy mennyire tudatosan törekedett kialakítani verseinek szoros formáját:

Mi lesz most azzal, aki még csak él,
amíg csak élhet, formában beszél
/Ó, régi börtönök, 1944./

Verssorok úsztak a lámpák fénye körül, ragyogó, zöld
jelzők ringtak a metrum tajtékos taraján...
/Á la recherche..., 1944./

Radnóti szókincsében alig van nyoma annak, hogy más művészeti ágak iránt érdeklődött volna. Csupán egyetlen versében találkozunk a zeneművészet fogalmával:

éjjel Mondschein szonátát és Ave
Máriát hallgattam egy szál
csöpögő gyertya mellett...
/Meditáció, 1930./

Ugyancsak egy versében találtunk képzőművészeti fogalmakat. Dési Huber István halálára készült versében ezek a fogalmak igen jól illeszkednek az alkalomhoz:

szived megállt, a festék megmeredt,
üres maradt a karton és a vászon,
kezed nem mész már a lap felett;
/Nem bírta hát, 1944./

e/ 1931-32-ben készült verseibe a jassznyelv kifejezései is betörnek. Velük kétségtelen az utca nyelvének akart teret adni. Verseinek fitogtató vitalitása, expresszionista felfokozottsága miatt különösebb feltűnést ezek a szóelemek nem is keltenek:²³ "...ő tudja, mikor / keveredtek réti szavaim közé / a pesti dumák;" /1932. május 5./; "...homlokotokra beszédjük árkokat dumál" /Kedd, 1931-32./; s végül: "Szem-

lél a polgár s messziről utál: / a sarkokon dekli áll és nehéz vagyok" /Ismétlő vers, 1932./ . 1932 után jassznyelvi szót nem használ.

f/ A Tajtékos ég c. kötetben fogalmainak köre a növénynevekre is kiterjed. Szerepük a versben nagyon szép konkrét tájrajzot eredményez:

Szavak érintik arcomat: kökörcsin, -
suttogom, - s te csillogó, te kankalin,
Szent György virága, Péter kulcsa te!
hullámos folt az árok partjain!

S ha elvirítasz, majd jön helyedre más,
törökszegfű jön, apró villanás!
/Koranyár, 1939./

g/ Utolsó kötetében még a matematika fogalmai is szerepet kapnak. Stilushatásuk feltűnő, a jóslatok bizonyosságát erősítik, mintegy tüntet velük a költői magatartás józansága mellett: "...Meghalt. S mint bárki mást, / csak elfedték. Akár a gyökvonást." /Eső esik. Fölszárad..., 1941./; vagy:

s a folytonos veszélyben, bajban élő
vad férfiak fegyvert s hatalmat érő
nyugalma nyugtat s mint egy hűvös hullám:
a 2 x 2 józansága hull rám.

/Levél a hitveshez, 1944./

h/ Már József Attilánál szerepet kapnak a szókincsben az élettan fogalmai. Radnóti Miklós tovább bővíti ezeknek a körét legalábbis azáltal, hogy gyarapodnak azok a témaváltozatok, amelyek ^(WZ)élettan fogalmait igénylik. Helyet kapnak pl. a szerelmi vallomásban:

...De a test csak utánad
nyújtózik, az izmok erős szövedéke
még őrzi a vad szorítást, a szerelmet!
/Zápor, 1941./

A legnagyobb számban azokban a versekben jelennek meg, amelyekben önmaga sorsán, küldetésén töpreng, számotvet költői céljával, elemzi multját, következtet jövőjére. Természetesen baljóslatu versek ezek, a megsebzett lélek drámai vergődését jól illusztrálja az élettan fogalmaival és a betegségnevekkel:

Kérdeztek volna csak magzat koromban...

...

Üvöltöttem, nem kell a világ! goromba!

...

És megmaradtam. A fejem még kemény.
S tüdóm erősödött csak, hogy annyit bögtem én.

...

S a vörheny és a kanyaró
vörös hullámai partradobtak...

...

S a szív a máj, a szárnyas két tüdő
a lucskos és rejtelmes gépezet
hogy szolgál... ó miért? s a rettentő virág
nem nyilik még húsodban tán a rák.

/Negyedik ecloga, 1943./

Vagy a még drámaibb, az öngyilkosság kísértését hirüladó versében:

..."Vetkezz tovább!
Így biztatott, - ne védjen bőr sem,
nyers hús vagy úgyis és pucér ideg.
Nyúzd meg magad, hiszen bolond,

ki bőrével, mint börtönével henceg.

/A félelmetes angyal, 1943.7

Radnóti költői érésével egyenes arányban áll tehát a köznyelvi és tudományos szókincs terjedése. Az áttekintés arra ad bizonyosságot, hogy a mai irodalmi nyelv szókincese jelentősen gyarapodik a köznyelvi és tudományos szókincsből. Éppen ezért legujabbkori költőink nyelvének eredményes vizsgálata a köznyelvhez való viszonyítás nélkül nem vezethet kielégítő eredményre.²⁴ Másfelől ismét igazolást nyer, hogy voltaképpen ma már un. külön költői szókészlet nincs, hiszen a köznyelv és a tudományos nyelv szókincese is irodalmi rangra emelkedik a neki megfelelő szövegkörnyezetben.²⁵

A népköltészet, a szólások és a közmondások elemei a szókincsben

a/ A népköltészetben bizonyos számok sztereotip tényezők mellett következetesen ismétlődnek, szimbolikus szerepkört töltenek be /pl. három testvér, három próba, hét törpe stb./. Ezek a számok /többnyire a 3, 7, 9, 13, 100/ majdnem minden nép meséiben fellelhetők, a szájhagyomány útján terjedő népmese átlép az országhatárokon. Egyes elméletek szerint /ilyen pl. a Grimm testvérek felfogása/ eredetük a mitoszokhoz vezethető vissza, mások szerint /antropológiai iskola, Taylor, Lang/ a fejlődés bizonyos fokán minden nép önállóan alakította ki számszimbolikáját. Benfey az indiai állatmesékben látta eredetüket egy sor más népmesei alapotívummal együtt. Kétségtelen, hogy mind az indiai mesék, mind pedig az Ézeregyéjszaka meséi az eredeti népmesék minden alkotóelemét tartalmazzák.

Népmesekincsünk ma is elevenen ható valóság. Hatóerejét

kézenfekvően kimutathatjuk Radnóti költészetében az un. meseszámok tetemes mennyiségén. Ma már persze elhalványodott igazi tartalmuk, nem gondolunk arra, hogy miféle hiedelmek, babonák kötődnek hozzájuk, mégis úgy kell tekintenünk jelenlétüket, mint a népi szellem felszivódását a költő tudatába.

Mint ahogy népköltészetünkben, Radnóti költészetében is a hármas szám a leggyakoribb: "lóbálva nő föl árnyam az éjig és / huszonkét szemtelen évem az éjjel / bevacsorázik három csillagot!" /1931. április 19./; "A parton ülök s emlékezem: tegnap az uton, / trágyában három bogár aludt," /1932. július 7./; "Fanni fölébred... végigsimit a számon / s ujját ott tartja a három harapós fogamon még, " /Október délután, 1934./; "Figyelj csak, hármat jobbra lépeget / az asztalon, hármat meg balra lép / a lassan ébredő virágcserep" /Három hunyorítás, 1937./; "Az április megőrült, / vonít a fagy felett, / három barátom elment / s mindhárom elveszett." /Péntek, 1941./; "Egy kácsa ölyvvel álmodott s most felriad, / totyog, farát mozgatja, meg-megáll, / majd hármat hápog és elalszik újra," /Nyugtalan éj, 1943./. Jelen van Radnóti költészetében a három többszöröse is, a kilenc: "A földeket fénylő fekvésre / verte a zápor és kilenc lány / paskolja keményre izgatott / mellén a tapadó, vizes inget," /Vihar után, 1930./; "Kilenc kilométerre innen égnek / a kazlak és a házak" /Razglednicák, 2., 1944./. /Bár az utóbbiban minden valószínűség szerint nem számmisztikáról, hanem reális mértékről van szó./ Elég gyakori a hetes is: "...minden falatja hétszer fordul a szájban és / nyelés előtt óvatosan dagadoz." /Montenegrói elégia, 1933./; "Hét-határon túl csillámlik háta fénye már, / elfagyott kőszál aranylik tőle ott" /Hőség, 1933./; "A vastag déli nap a fán addig tolong, / amíg a lombon át kis piszokba nem lép. / A kis piszok fölött hét kis legyecske döng." /Déltől estig,

1935./; "de új gyümölcscsel jó a hűvösujju ősz, / ázott hajában hét halott bogár ragyog" /Alvás előtt, 1936./; "Az erdő vetkezik / és síkos már a rét, / körötte hét szép csillag ég / hét csillag ég körötte és / tested körül most hirtelen / suhogó kört szalad / hét bársonyos vakond a föld alatt." /Ősz és halál, 1939./; "Pásztori Muzsám, légy velem itt is e városi berken, / hét ügynök ricsajoz, de e hét se riasszon el innen" /Harmadik ecloga, 1941./. A népi-naiv gondolkodás megértése a száz esetében a legkönnyebb. A számlálás a tizig terjedő számfogalmakkal történt /hiszen csak tiz ujj van az ember kezén, amelynek segítségével számlálhatott/, érthető tehát, hogy a legnagyobb szám a tizszer tiz vagyis a száz lett. Népköltészetünkben és közmondásainkban alig találunk száznál nagyobb számot. Ami van, az újabb keletű. Radnóti előszeretettel használja fel a százast is: "Szép vagyok? Szép! / Igazán? Gyönyörű! / Te tudod? Tudom én! / Százszorszép vagy!" /Szuszszanó, 1933./; "A háztetőn a fény aranyburok / jönnek komor, sötétlő kandurok. / Rezzelve jönnek, vonják lábukat, / hét eb van itt, de távol száz ugat." /Rimpárok holdas éjszakán, 1942./; "az asszonyom harcol velem együtt és így vagyunk / száz karral szeretném megölelni de két karral is ma- / -gamba ölelem" /Most fölfújom... 1931-33./; "Egy róka, vén s ügyes bakó, / nyúl- és tyukpusztító, nagy csontropogtató, / búzlóbb, mint száz nagy rókafalca, / egy szép napon csapdába hullt." /A levágott farkú róka, Jean de La Fontaine/; "de mily vesződés s mennyi baj, / mint én, olyanból száz egy tálnyi / és szép kistál / ilyet nem érdemes halászni!" /A kis hal és a halász, u.o./

b/ Radnóti szókincsében gyakran találkozhatunk szólásokkal, közmondásokkal, szólásmondásokkal és más állandó jellegű szókapcsolatokkal, amelyeket nem az alkalom szült, a költőnek nem egyszeri, alkalmi produktumai. A kifejezendő

tudattartalom egyedi, egyéni, a nyelvi megformálás azonban a nagyobb stilushatásra való törekvéstől indítatva állandósult nyelvi kifejezésekkel történik. Fontos stiluselemek ezek, stilushatásuk jórészt abból adódik, hogy mögöttük – még ha sokszor elmosódottan is – a konkrét szemléletben gyökerező kép áll. Érthető, hogy íróink, költőink szívesen élnek velük. Radnóti is gyakran merít a nép szólamkincséből – ebben a tekintetben vetekszik legjelesebb népies íróinkkal és költőinkkel.

A költői nyelvbe beépülő állandó jellegű szókapcsolatok többnyire nem változatlan statikussággal kapnak szerepet az információban. Ezek között a kategóriák között a közmondások a legstatikusabbak, ezért a költői nyelv ritkán él velük. Radnóti nyelvében is kevés szerepet kapnak, akkor is bizonyos változtatással: "fák és füvek, hozzatok lázára árnyat és simogatást," /Beteg a kedves, 1930./ /V.ö.: "füben-fában hagyta az Isten az orvosságot = sok növénynek van gyógyító hatása." O.Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. 1966./; "Én sem vagyok nyájadban épp utolsó" /Joachim du Bellay: Pannasz/, /V.ö.: Minden nyájban kell egy fekete báránynak lenni = Minden közösségben akad rossz ember is" /i.m./. Ugyanakkor a sor vallásos képzettartalmat is felidéz bennünk.

A szóértékű nyelvi egységek /szólások/ és a megszokott használatu szabad szószerkezetek /szintagmák/ között nincs éles határ. Ezért a szólások, szólásmondások sokkal könnyebben épülnek be a költői nyelvbe. Jóval mozgékonyabb tulajdonságaik miatt átalakíthatók, átformálhatók a költői mondani-
való szerint. A költő teljes szabadságot mégsem engedhet meg magának, csupán annyit, hogy az eredeti célnak megfelelően színesen és képszerűen fejezze ki magát. Radnóti szólásfeldolgozásai mértéktartóan igényesek: "kenyerem fele már kemény fogaim közt" /1932. május 5./ /V.ö.: "Megette a kenyere javát = tul van élete derekán, már nem fiatal ember"/; "bárány helyett a farkast hirdeti" /Köszöntő, 1939./ /V.ö.: i.m.

"olykor bárány, olykor farkas = tud szelid is, gonosz is lenni"/; "tejizű fehér gyermek álmait alszom" /Megbocsájtás, 1929./ /V.ö.: i.m.: "ugy alszik mint a tej = édesen, mélyen alszik"/; "április ez, sose higgy a bolondnak" /Első ecloga, 1938./ /V.ö.: i.m.: "áprilist járat valakivel = elbolondítja, becsapja."/; "Az április megörült / csikorgó hó esett, / sokan már elfutottak / s a szívük megrepedt." /Péntek, 1941./ /V.ö.: i.m.: megreped a szíve = belahal bánatában./; "a harag teli zsákja valék én" /Nyolcadik ecloga, 1944./ /V.ö. i.m.: "tele van a zsákja = súlyos gondja van"/; "ördögtojta világ ez" /Déli vers, 1931-33./ /V.ö.i.m.: "az ördög mindig szarik valamit = mindig adódik baj, kellemetlenség az életben"/; "Nemcsak az indulatos bika ront rá arra ki bántja, / birka se tűr mindent, megböki elleneit" /Propertius: Cynthia hűtlenségéről/ /V.ö.i.m.: "még a bárányban is benn a harag = nincsen olyan szelid ember, akit ki ne lehetne hozni a béketűrésből"/.

Vannak olyan szólások, amelyek változtatás nélkül vagy minimális átalakítással kerülnek Radnóti költeményeibe: "az régen volt, talán igaz se volt." /Hont Ferenc, 1932./; "zsebeinkben pattanva kinyíltak / a bicskák!" /Kerekedő mítosz, 1931-33./ /V.ö.i.m.: "a bicska is kinyílik az ember zsebében = felháborító, kétségbeejtő állapot"/.

A népnyelvvel szinte teljesen megegyező szólásokat használ La Fontaine-fordításaiban. A bennük szóhoz jutó keserű tapasztalatok éle még metszőbb és közérthetőbb lesz: "kevés vagyok a félfogára" /A kis hal és a halász/ /V.ö.i.m.: "a fél fogára is kevés = olyan kevés, hogy még az éhségét sem verheti el vele, meg se kottyán neki."/; "és tiltakozhatom, az érv bármily remek: / sóhivatalba küldenek." /A nyul füle/ /V.ö.i.m.: "mehet a sóhivatalba = bárhova megy is, sehol sem segítenek rajta, sehol sem intézik el az ügyét."/; "Dugába dőlt a terve." /A kakas és a róka/ /V.ö.i.m.: "dugába dől

a terve = meggyusul a vállalkozása."/; "Ó, add meg istennek ura csak azt nekem, / hogy essék törbe most, míg itt vagyok, a tolvaj," /A pásztor és az oroszlán. Az oroszlán és a vadász/ /V.ö.i.m.: "Törbe csal valakit = alattomos módon bajba v. veszedelembé sodor valakit, aki azt nem is sejti."/; "Megáll a róka lenn. A hangja mint a méz" /A kakas és a róka/ /V.ö.i.m.: "szép a szava, mint a méz = nagyon szépen, behizelgően tud beszélni."/.

A tudatosan megformált és a hagyományból kialakított szólások mellett szóhoz jutnak Radnóti költészetében az átlagtudatvilágon alapuló, köznyelvi állandó jellegű szókapcsolatok: "csörgető fekete tücskök / zaja dicséri most / fűnek és fának / jó örömét!" /Tavaszi szeretők verse, 1929./; "s kár világodért, mit enmagad kapartál / tíz kemény körömmel életed köré," /Vihar előtt, 1934./; "Férfifene ez a magos egyedüliség / asszony se, kutya se értheti ezt" /Férfivers, 1933./ /V.ö.i.m.: "akár a kutyanak, akár neki = hiába beszél neki az ember, nem érti."/; "Most ime fölriadtam és oly idegen, / mit úgy ismertem én még akár a tenyerem" /Walter von der Vogelweide./ /V.ö.i.m.: "ugy ismeri, mint a tenyerét = pompásan ismeri a helyet."/.

c/ Radnóti szókincsének néhány eleméről nem kétséges népköltészeti eredete, noha nem tartozik a népköltészet alapmotivumai közé. Az ilyen jellegű érintkezési pontok jelentőségét nem szabad eltuloznunk, de figyelmen kívül sem hagyhatjuk. Tudatos kapcsolatot fedezhetünk fel a "modern házakat építünk alattuk / elhullott régi asszonyok combjaiból" /Jóllakott ablakokon..., 1931./ szókapcsolat és Kőműves Kelemen népballada között. A szólamban rejlő lehetőségeket a költő az által szabadítja fel, hogy a "modern házakat" szerkezetet a tagmondat élére helyezi, ezáltal feszessé válik a kapcsolat a hangsúlyos egység és az asszociatív anyag között. Hasonló jellegű tudatosságot nem minden esetben tételezhetünk fel.

Mégsem tekinthetjük ezeket a motivumokat esetlegeseknek, hisz kétségtelen Radnóti érdeklődése a népi kultúra iránt. A fogékonyság szép bizonyítéka a népköltészet állandó jellegű szókapcsolatainak alkalmazása: pl. "Héthatáron túl csillámlik háta fénye már" /Hőség, 1933./; "tudom, hogy az vagy. Hitvesem s barátom, - csak messze vagy. Tul három vad határon." /Levél a hitveshez, 1944./; "Százszorszép vagy"; /Szusszanó, 1933./; "szébb vagy a százszorszépnél" /Áhitat zsoldtárai 1, 1929./.

Konkrét népmesei utalások is fellelhetők Radnótinál:

"kustunk és buktunk s ha kellett / mesei süvegekkel röpülünk láthatatlan!" /Előhang, 1931-1933./;²⁶ "csak életünkért harcol manó / a cserfák tetején!" /Két groteszk, 1930./; "s a katona, hős vermek hős lakója / hanyatt fekszik s szívéből hajt a rózsá." /Emlékeimben..., 1940./.²⁷ A népi tudatvilágot többek között különböző tapasztalati megfigyelések és hiedelmek is jellemzik. Radnóti ezeket a motivumokat a történelmi-társadalmi helyzet jellemzésére használja: pl. "Nőtt a legény, mert locsolta a langyos / trópusi eső és nőtt suhogva a lány is" /Ének a négerről, aki a városba ment, 1932./; "Meddig tart ez a tél? fázik a föld alatt / régi, szép szeretők csontja s el is reped. / Mély barlangja ölen borzas a medve," /Mint a halál, 1940./.

A népköltészet, a szólások és közmondások elemeinek szerepében Radnóti Miklós szókincsében a kis eltérések elve érvényesül. Helyes ez így, hiszen a népköltészet ihletéséből adódó belső hangoltságot már a kis százalék-arányban és csak árnyalatokban szerepet kapó elemek is biztosíthatják.

A szókincs nyelvészeti sajátosságai

Radnóti költészetében a második kötettől kezdve intenzíven jelentkezik az empirikus szemlélet. Hozzá a tapasztalati anyagot főként a Szeged-környéki falujárások és marxista tanulókör /a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma keretében/ szolgáltatják.

Amint a hangtani sajátosságok vizsgálatánál már kitűnt, Radnóti Miklós kitűnő ismerője a tájnak, a vidéki téma nem jelent "idegen, más közeget" költészetében /l. Bori Imre i.m. 42.1./, s hogy tájélményei milyen mélyen szivódtak fel költészetébe, mutatja többek között az a szinonima gazdagság, amelylyel a különféle állatokat jelöli.

A költő célja többnyire a szemléltetés, állatnevekkel tesz megragadhatóbbá valamely cselekvést vagy lelki állapotot. Valósággal kiteljesedik verseiben pl. a kecske szinonima köre: "a kis gidák kövérlő / lágy teste még világít... Egy szürke kecske állong...virágot csíp ledéren / egy bak s kétlábra állván / a hold elé nevetgél." /Kecskék, 1942./; "Néki viszek gödölyét, - átok keserítse a husát!" /Vergilius: IX. Ecloga/. De teljes a juh szinonima köre is: "birkái / ezüst mezőkön aranyos szőrrel, éjjel / legelésznek..." /Beteg a kedves, 1930./; "s a bárány is csodálkozik. Csoda, / hogy nem billen ki száján fogsora." /Április I., 1935./; "Kos, kecske, birka, juh, mind árad a határnak" /Jean de La Fontaine/. Igen szemléletes szinonimasort lehet összeállítani a falusi ember legkedvesebb állatáról, a kutyáról: "Nézd, fogd nyakon kedvesed kutyáját / és emeld be meleg inged alá" /Szerelmes keseredő, 1931./; "Rá gondol ő most s a balladás / kuvaszra, ki egyszer egy simogatásért / három nap nem mozdult a sarka mögül." /Elégia, vagy szentkép, szögetlen, 1931./; "Anya piros kötényben, nap-sütött arccal szalad elő, mögötte kormos ugrál röhögve, a komondor." /Ikrek hava, 15.1./. Már szinte nyelvjárási ize van

verseiben a madárneveknek: "A szeretőm harcaim társa és / ösméri életemet; ösmerte / fecskéim is eresz szakálla alatt és / látta a fészek karimáján fecskefi / kis torkát," /1932. május 5./; "Madárfi erre eltátja csőrét, / hunyorg feléje a nevető rét" /Április I., 1935./; "Madárfió se szól, az égből nap se tűz, / anyáknak sincsen már fia," /Hispania, Hispania, 1937./. Ezek a madárnevek regionális közmondásainkban is így szerepelnek.²⁸

A népi hiedelem világából meritett kép pedig már népies szót kíván, köznyelvi megfelelője bántóan hatna: "...piros / pillét ástam ma babonásan / a küszöb alá..." /Férfinapló, 1931. április 19./. Ugyanaz a szó meghökkentő expresszivitással épül a Nyolcadik ecloga archaikus nyelvébe: "S mennyi az Urnak, mondd ezer év? csak pille idő az;" Az alkalmazott metafora ezt a szót kívánja, mert a nép nyelvében élő: "Könnyű, mint a pille" hasonlaton alapszik.

Népies asszociációk alapján kerülnek költészetébe számos esetben az emberek is: "Pásztorok, jöjjetek le mind a hegyekből és / párnának kifésült, gyöngye gyapjakat / hozzátok néki a feje alá." /Beteg a kedves, 1930./; "már hiába / áll ki várni az apját, csillagok nélkül / nem nő nagyra ilyenkor a kicsi legény!" /Tápé, öreg este, 1930./; "...fej-szés emberek lábanyomán fut / össze most sírva az őszi víz fénylő / pocsolyákba..." /Hajnali elégia, 1930./; "s a rétek szélein megülve némán / riadt pórok pipáznak." /Razglednicák, 1944./.

Több versében falusi ihletésű az emberek tevékenységének színtere: "nappali tarlón álmodnak" /Sok autó jár itt, 1928./; "álmodnak együtt már / köcsög tejekről / boldogan nyelnek csorgatva a vackon." /Tápé, öreg este, 1930./; "Még álmaidban néha felötlik a táj, / verseid hona, hol szabadság illan át / a réteken..." /Háborus napló, 1935-36./; "s árad tovább a fénytelen / nyomor tanyáidon;" /Elegia Juhász

Gyula halálára, 1937./; "Hallgatom, úgy teli zajjal az erdő,
itt a tavasz már!" /Első ecloga, 1938./; "az éji csillag is /
felhő mögé buvik, / sötétben bukdosom / a szittyós partokig"
/Dal, 1939./.

Bőséges szókészlete van a falusi háztartásnak, a mun-
kaeszközöknek és a gazdasági épületeknek is: "karámbazárva
fehéren torlódik / a nyáj" /Naptestü szűzek, pásztorok és
nyájak, 1929./; "De azért hazafelé jönnek szekéren / és pa-
pirral ápolt glóriákkal sötéten / a gazdák" /Tápé, öreg es-
te, 1930./; "Szerecsenlepények füstölnek az úton / a ködben,
jó tehenektől, de ők már / pisla jászlak előtt eldőlvé pihen-
nek" /u.o./; "fürdik a nagy lány a ruhaáztató, / jó tekenő-
ben..." /Kis kácsa fürdik, 1930./; "tömöttre tömd a csűrt /
adakozó!" /Himnusz a Nilushoz, 1936./; "És árván üldögél-
nek, erdőkben, fák alatt, / idegen pitvarokban, a hűvös hold
alatt, / a vérük váró csöndes, magános asszonyok," /Csodál-
kozol barátném..., 1941./; "Itt van az ősz, duruzsolgat a
tűz, a kemence világít," /Goethe: A "Római elégiák"-ból/.

b/ Alig szegényesebb a paraszti szókincsnél a váro-
si-munkás és városi-köznyelvi szókészlet köre Radnóti köl-
tészetében. Bátran vonta be költészetébe a huszadik század
előbeszédének, a mindinkább városivá alakuló életnek színe-
it, szavait. Sőt számos versébe olyan szavak épülnek, ame-
lyek szorosabb értelemben véve az ipari munkásság, a munkás-
mozgalom szókincséből valók. A munkásmozgalom képei, szavai
elősegítették, hogy a stílus életszerüvé váljék: "Kezeim ke-
mény munkáskezek súlyával csapdosták / combjaimat és a gyá-
rak lányait szerettem" /Szegénység és gyűlölet verse, 1928./;
"egész nap bóg a vész, olaj csorog a pontos gépeken / mögöt-
tük vak düh bujkál s visszhangzó félelem" /Lángok lobog-
nak..., 1939./; "S ha megtanult, úgy látja majd, ahogy te, /
a külvárost, a tájat, társait;" /Nem birta hát..., 1944./.
Fellelhető tehát az ipari munkásság és a külváros szókincese

legkorábbi és legkésőbbi költészetében egyaránt. Elkerülhetetlen ez, hisz Radnóti elsősorban városi költő s amióta a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagja, köze van a munkásmozgalomhoz is. Helyzetjelentéseit nem írhatja meg a sajátos szókincs felhasználása nélkül. A szókincs alakulásában nyilvánvalóan közrejátszik a személyes sors is, amely fontos tényezője a művészi megformálásnak, forrása a költő műveltséganyagának. A költő szubjektuma nemcsak alanya, hanem egyúttal tárgya is a művészi megismerésnek, hisz a költő egyéni élményein át közvetíti a valóságról szóló információt. A munkásmozgalom köréből vett szókincs ezért érthetően az alatt a néhány év alatt "önti el" igazán költészetét, amikor a mozgalomban egyidőre otthont talált. Természetesen nyomra van ennek a szókincsnek később is annak jeleként, hogy a szegedi diákok mozgalomának felszámolásával ezt a bázist lerombolták ugyan, de a befogadó közösség bizalma nem tűnt el nyomtalanul, így a Meredek ut c. kötet kivételével minden kötetében képviselve van. A mozgalom harcosai között új közösséget, valóságosabb emberi szolidaritást talált: "Estefelé fiatal elvtárssal ültem / a kávéház közepén..." /1932. január 17./; "Most kürt szava számon a szó / és elvtársaimnak hangos indulása!" /1932. május 5./; "Proletár öröm ez, proletárok! kiáltatok: / mindannyiunknak fürdőző hosszulábu aszszonyt!" /1932. július 7./; "Néped közt jöttél s ha igaz / amit az erdélyi lap irt rólad egyszer, / /hogy Angyalföld és a Lágymányos / proletárjainak költője vagy te/" /1932. október 6./; "tudjuk, hogy a gazdagok szíve szőrös s mi harcosok / vagyunk prolik seregében..." /Jóllakott ablakokon..., 1931./; "ne félts te semmit, / csak tanuld meg szorosán tartani elvtársad kezét" /Acélkórus, 1932-1933./; "Most fölédredtél népem, hát nézz körül: / a reggelen már fákat rajzolgat át / a minden proliknak anyja és örül," /Történelem, 1931-1933./.

De nem csupán a külvárosi sors, a szociális nyomoruság, valamint a szolidaritás és teljes azonosulás képei jelennek meg verseiben, hanem a proletárok /önmaga/ világméretű küzdelmeiről is beszámol. Az effajta helyzetjelentés sem lehetséges a sajátos szókincs felhasználása nélkül: "Kinában a kotyogó patakok! füttyel / oszlik a béke! s proletárhalottak / oszlanak nézd, a füttyülő levegőben!" /1932. február 17./; "bokorban kigyók füttyörésztek és / seregek nehéz szaga szállt: / megindultak a néger proletárok!" /Ének a négerről..., 1932./; "vasakkal egymásra köpködnek a sárga prolik / és egymást keresve, napokat menetelnek! / jó bolt a háboru! / jobb sose volt! / kövér profit csorog!" /Acélkórus, 1932-1933./; "Ó, fiatal korok elvtársai!hősi kor ez!" /Előhang, 1931-1933./; "Ó, elvtársak! a prolifelhő seregünk / anyja ma" /Emlékvers, 1932-1933./; "De jönnek új hadak, ha kell a semmiből, / akár a vad forgószelek, / sebzett földekről és a bányák / mélyéről induló sereg." /Hispánia, Hispánia, 1937./ Ebben az utóbbiban már bizonyos utalás van a munkás-paraszt összefogásra. Nem véletlen ez, hisz a párizsi népfront tüntetéséről számol be a versben a költő.

A harc nyilvánvalóan szenvedéssel jár, a küzdő munkásosztály gyakran kap sebeket: "Lányaink a tőke kontyolta aszszonyává" /Hajnal dumál párkányról verebeknek, 1931-1933./; "Fekete ikreket szült a barifelhő, / lengedező hó pólyált a két gyereken / és most sikkantja őket a tél a jegen, / mert prolifelhő volt a barifelhő!" /Emlékvers, 1932-1933./; "De szőr ijed borzasra szép hasán, mert ácsorgó / proli fejebubjáról didergő bolha pattan" /Januári jelenés, 1933./; "a polcokon s fiókjaim lukán / lidércként imbolyg a házkutató riadalma" /Tört elégia, 1933./; "Mert fagy készül itt, utána / hull a hó majd s alákerül / kegyetlen a földi mozgalom." /Törvény, 1935./.

A falusias és városias nyelvészeti elemek aránya Radnóti Miklós költészetében				
Év	Paraszti elemek	A korszak összes eleme	Városi-munkás és városi-köznyelvi elemek	A korszak összes eleme
1928	1		7	
1929	4		-	
1930	8		1	
1931	4		1	
1928-31		17		9
1932	2		10	
1933	1		8	
1934	-		-	
1935	2		1	
1936	1		-	
1937	2		2	
1932-37		8		21
1938	1		-	
1939	5		2	
1940	-		-	
1941	2		-	
1942	-		-	
1943	-		-	
1944	2		2	
1938-44		10		4
Összesen		35		34

Az összevetés tanulsága: a paraszti- és városi munkás városi-köznyelvi elemek száma között alig van eltérés, csu-

pán elcszálásuk különböző. Míg a paraszti elemek az első korszakban fordulnak elő nagyobb számban, a városi elemek zöme a második korszakra esik. A harmadik korszakban számuk elenyésző.

A nyelvészociológiai elemek Radnóti Miklós szókincsében százalékarányukban nem jelentenek azonnal szembeszökő mennyiséget. Jól van ez így, hiszen bármiféle tulzás modorosságot, stilizáltságot eredményezne. A preparáció nem lehet tehát megtévesztő, Radnóti nyelvében a kigyűjtött elemek feloldottan kapnak szerepet, a költő nyelvhasználatát csupán befolyásolják. Abban, hogy bátran vonta be költészetébe az egyre jobban városivá alakuló élet szavait is, a legkorszerűbb költői eljárást követte: a városi élet szótári elemeinek versbe foglalásával Ady volt a kezdeményező, József Attila a kiteljesítő. Az egyetemes igényű költői nyelv diadalában azonban Radnóti Miklósnak is fontos szerep jutott.

A szókincs elemei szövegkörnyezetben

A szó teljes esztétikai értéke sohasem állapítható meg szövegbeli környezetéből kiszakítva. A költő akkor válik a nyelv kezelésének igazi mesterévé, ha az un. "költőietlen", nem szép szó számára is meg tudta teremteni a költői környezetet. A legszürkébb, legkopottabb szónak is bűvös ereje van, ha magába tudja olvasztani környezetének színét, illatát, s "ha kiejtjük, szinte tévedhetetlenül felidézi annak a környezetnek hangulatát, amelyben leginkább jelen van."²⁹

Bár Radnóti szókincsét eddig is a szövegkörnyezet figyelembe vételével vizsgáltuk, a szókészlet bősége nem tette lehetővé egy-egy szó versbeli helyzetének tüzetes felmutatását. Most néhány köznapi szóval végezzük el annak a

próbáját, hogy miképpen tud a költő számunkra "esztétikai" légkört teremteni.

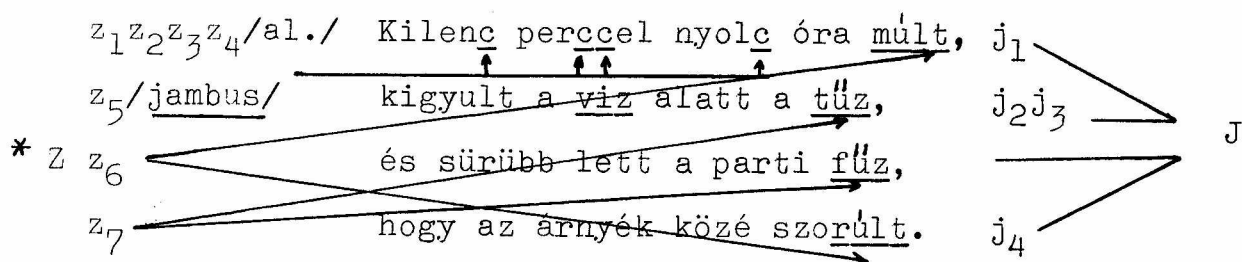
A köznapi nyelv megszokott szava a tűz. Radnóti Miklós költészetében kulcsszónak tekinthető gyakoriságát és szimbolikus jelzését tekintve egyaránt. Szinonimáival - szikra, láng, ég - együtt 15 esetben fordul elő. A Pontos vers az alkonyatról c. vers /1934/ első versszakába a következőképpen illeszkednek:

Kilenc perccel nyolc óra múlt,
kigyúlt a víz alatt a tűz,
és sűrűbb lett a parti fűz,
hogy az árnyék közészorúlt.

Az alkony pirosától asszociált tűz-képzet nem új költészetünkben, már Petőfinél is megtaláljuk: "De az alkony üszköt vet fejére, / S olyan mintha égne s folya vére." A képzetársítás Radnótinál is ugyanez, a megoldás azonban jellegzetesen ujszerű, egyéni. Fel kell figyelnünk már az idő pontos meghatározására, az intim pillanat megragadására: a "Kilenc perccel nyolc óra múlt", és a "kigyúlt" ige a természeti jelenség hirtelen feltünését érzékelteti. A jelenség váratlan feltünésének benyomását erősíti a jambikus lüktetés is, amely a második sorban sértetlenül érvényesül /minden láb tiszta jambus/, s a tűz szót arsisbeli helyzete valóban lobbanásszerűen löki elénk. Feltűnő itt a víz-tűz ellentét is, amely a szónak feltétlenül ujszerű környezetet teremt. Kiemelő szerepe van továbbá a rimelésnek /tűz-fűz/, hisz a zenei hatás a rimpár kemény mássalhangzói, valamint hosszú magánhangzói miatt a versszakasz centrumába helyezi a vizsgált szót.

Érdeemes megvizsgálunk a versszak információs értékét is. A strófa három mondata szerint három információs értéket /modellt/ különíthetünk el. Külön modellnek tekinthetjük még a tűz-fűz ellentétet is. A jelentésből eredő 4 információs

érték önmagában még nem hat különösen. Sokkal jelentősebb viszont az a sűrűség, amely a zenei effektusokból eredő információt jellemzi. Külön modellek tekinthetjük az első sor mindenegyes c hangját s a belőlük összeálló alliterációt; a második sor töretlen jambikus ritmusát; végül a szakasz egy-egy rimpárját. Összesen tehát 7 zenei eredetű információs értéket különíthetünk el. A jelentésbeli és zenei információs értékek együtt rendkívül sűrűvé teszik a versszak szövegét:

A vers következő szakaszaiból kiderül, hogy a költő tudatosan adott hangsúlyt a tűz szónak. A piros szín képzete mindvégig uralkodó lesz a versben és a későbbi szakaszokban forradalmi tartalmat hordoz. De csak a verskezdet feszülten energikus, alább már az információ lényegesen lazábbá válik.

A villanyzsinór ugyancsak prózai szó, az "Együgyü dal a feleségről" c. versben /1940/ a következő környezetbe illeszkedik:

Az ajtó kaccan egyet, hogy belép,
 topogni kezd a sok virágcserep
 s hajában egy kis álmos szőke folt
 csipogva szól, mint egy riadt veréb.

* A z a zenei jellegű információs értéket, Z a zenei információs értékek együttes hatását jelöli. A j a jelentésbeli közlésegységek jelölője.

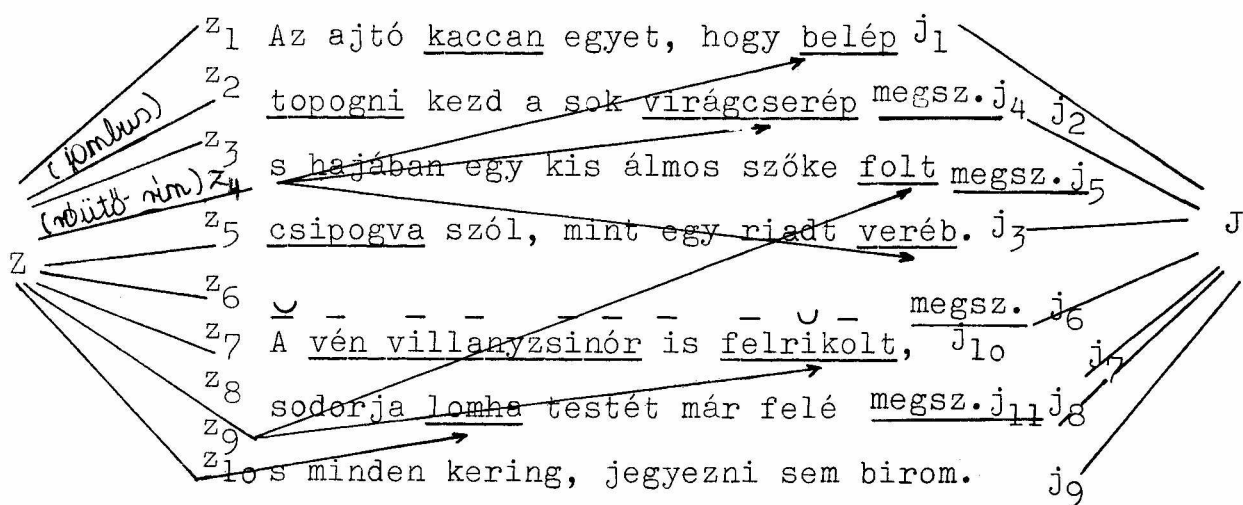
A vén villanyzsinór is felrikolt,
sodorja lomha testét már felé
s minden kering, jegyezni sem bírom.

Már a verscim is meghökkentő szokatlan jelzős szerkezetével: a vers, amelyben pedig csupa akció, mozgás, keringés, áradás van jelen, csak "együgyü dal" a szerelem érzésének kifejezésére. Az alaphangulatot, alaphelyzetet az ifju férj boldog szerelme hitelesíti. A vers első sorában a kaccan ige kelt feltűnést zenei intenzitásával: a szó a költő találékony-ságának, leleményének szülötte, nem csupán hangutánzó, hanem a nevet ige szinonimájának is tekinthető. A "topogni kezd a sok virágcserep" antropomorfizmus a szerelmes férfi lelkesedésétől válik hitelessé. A "hajában egy kis álmos szőke folt csipogva szól" képet kettős megérzékítéssel dúsítja: antropomorfizálással /álmos szőke folt szól / és szinesztéziás képzetkomplikációval /folt szól/. Kiemelkedő zenei eleme a képsornak a csipogva hangutánzó szó.

A tárgyi világ szubjektívizálásában a legmeghökkenőbb kétségtelenül "A vén villanyzsinór is felrikolt" megszemélyesítés - elsősorban harsány zenei elemeivel / alliterációjával és felrikolt hangutánzó igéjével/. Az akusztikai izgalom aztán elcsitul, a vers következő soraiban már egyetlen feltűnő zenei elem sem található. Ám még mindig jelen van a találékony antropomorfizálás. A "sodorja lomha testét már felé" megszemélyesítés szokatlanságában is megragadó realizmusa váltja ki figyelmünket: a sodorja igével és lomha melléknévvel találóan "jellemezi" a tárgy alkatát.

A két versszakasz az információs egységek vonatkozásában rendkívül dúsított. A jelentéstartalmat tekintve az első szakaszban 5 közlésegység /a szakasz 3 mondata és két megszemélyesítése/, a második szakaszban pedig 6 közlésegység /4 mondat és két megszemélyesítés/ különíthető el. A zenei közlésegységek száma 10. Az első szakaszban két hangutánzó:

kaccan, csipogva; egy hangulatfestő: topogni; a hármas ráütő rim: belép - virágcserep - veréb; s végül a második sor tiszta jambikus sora. A második szakasz feltűnő zenei elemei: egy alliteráció: vén villanyzsinór; egy hangutánzó: felrikolt; egy hangulatfestő: lomha; egy visszatérő rim: folt - felrikolt; végül "A vén villanyzsinór is felrikolt" sor elütő ritmusa: a sor hat verslába közül 4 spondeusz, csak kettő jambikus, s a nyújtott lábak a vers folyását fékezik, ezáltal a vizsgált szót kiemelik. A sor, amelyben szavunk helyet foglal, mindenképpen a vers tetőpontját alkotja: 4 zenei és 2 jelentésbeli közléselem metszi itt egymást! A közlésegyeségeket ábrával jellemezve méginkább szemléletessé válik a vers rendkívüli tömötsége. A sűrűség az 5. sor felé haladva fokozódó, az 5. sorban a legdusabb, aztán ritkuló. A vers főként akusztikai hatásainál fogva feltűnően jellegzetes. Több olyan hangélményt /kaccan, csipog, felrikolt/ közvetít, amelyet a legjellemzőbb hangtani sajátosságok c. fejezetben kiemeltünk, s mintegy kulcsszavaknak is tekinthetők.

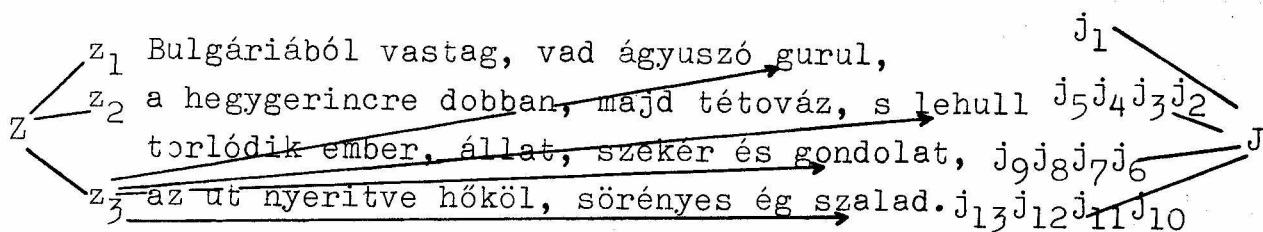
Hat szikár "prózai" szó illeszkedik a négy verssorba: ágyuszó, ember, állat, szekér, gondolat, ut. Hogyan teremt költőiséget Radnóti ilyen tömény prózaiságból?

Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
a hegygerincre dobban, majd tétováz, s lehull;
torlódik ember, állat, szekér, gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.

/Razglednicák, 1./

Az első mondatban az alany funkcióját teljesítő ágyuszó materializáló képzetkomplikációs jelzőitől /vastag, vad/ kap igen gazdag hangulattartalmat, majd a megelevenítő igei állitmányok /dobban, tétováz, lehull/ teszik teljessé jelentéskörét. A parabolikus felnagyítás segítségével a költő sikeresen idézi fel a hegyekben visszhangzó, csak lassan elcsituló ágyuszó félelmetes hangulatát. Mig ebben a két sorban úgy bővült a jelentéskör, hogy egy alanyhoz több állitmányt és jelzőt kapcsolt a költő, a harmadik sorban az eljárás fordított: több alanynak van egyetlen állitmánya. A "költőiség" éppen ebből származik. Mert a "torlódik ember, állat, szekér" csupán prózai jellemzése a menekülés zürzavarának. A költő az alany halmozását még a "gondolat"-tal is növeli, s a "gondolat torlódik" képzettársításos jelentéssel a szerkezet valamennyi tagja költői sugárzást kap. A negyedik sor mondatainak mindkét alanya /út, ég/ metonimikus jelentésátvitellel nyer költőiséget.

A négy sor a jelentésből eredő közlésegységek /modellek/ vonatkozásában is igen tartalmas. A következő ilyen szempontu közlésegységek különíthetők el: mondattani jelentés szerint 10 közlésegység, ehhez járul három megszemélyesítésből származó közlésegység, összesen 13 közlésegység. Az akusztikai közlésegységek száma mindössze három /az első sor csaknem tiszta mély hangrendje, a dobban hangutánzó szó és két párrimes rimpár/, de közülük kettő igen energikus. A versrészlet sűrített-sége meglepő, mert a jelentés és hangalak szoros összehatása valósul meg:

x x x

A rokonértelmű szavak a költői nyelv kifejező erejének, expresszivitásának igen hatásos eszközei.³⁰ Árnyalt kifejezési lehetőségeket biztosítanak. Az egyenértékűség, hasonlóság és különbözőség alapján szelekciót tesznek lehetővé, általuk válik elsősorban elérhetővé, hogy a nyelv szóanyagának nagy bőségéből a költő a tárgynak megfelelőt kiválaszthassa. A szinonimák a szelekción túl teret adnak a költő kombináló készségének is, vagyis kiteljesedhet az a folyamat, amidőn a poétikai funkció az egyenértékűség elvét a szelekció tengelyéről a kombináció tengelyére vetíti.³¹

Radnóti szinonimáinak vizsgálatával szinte nyomon követhetjük költői fejlődését, magatartásának változásait. A fiatal költő a rokonértelmű szavakat úgy kombinálja, hogy azok a lobogó akcióhajlam, a harsány expresszivitás szolgálatában állnak. Később aztán a válogatás a ríktó jelenségek mérséklődését eredményezi, ámde időnként bekövetkezik egy-egy harsány elem feltörése is. Ennek igazolására igen tanulságos szemügyre vennünk pl. a közlés /beszéd/ szinonimáit. Radnóti költészetében a beszéd, a közlés megjelölésére a következő szinonimákat találjuk: "testvéreim / a milliók / sikoltanak akik meghalnak valahol" /Sirállysikoly, 1928./; "búcsúimákat / mormol az enni - s pusmog az innivaló!" /Nyári vasárnap, 1933./; "Bőven lesz szilva nekik az idén, - pötttyenti asszonyom..." /Számadás, 1933./; "S mondom a verset, törekedik már" /Este a kertben, 1934./; "és az éleshangú reggel így kiált:" /Hajnal,

1935./; "utána kap a szolga kerítés / és csúnya szájjal szitkot kiabál." /Július, 1935./; "Fölébred most a táj, / megeged szava" /Déltől estig, 1935./; "...a sarkon egy / kövér aszszonnyal trécsel egy / kisértet." /Hajnaltól éjfélig, 1938./; "Rigó pityeg választ, s a kert / susogni kezd..." /Hajnali kert, 1938./; "...hová / tüntél e télből, mely rólad papol" /Himnusz a békéről, 1938./; "Számoltam és motyogtam hajnalig" /Huszonkilenc év, 1938./; "Költő vagyok és senkinek se kellek, / akkor se, hogyha szótlan dűnnyögök." /A "Meredek út" egyik példányára, 1939./; "Sóhajt az út - no végre holló / és ellocsojja néki bánatát." /Veresmart, 1941./. A felsorolás nem meríti ki a teljesség igényét, mégis találékony kombinációt tükröztet. Figyelemre méltó, hogy a felsorolt szinonimák jelentős részében szoros a hangzás és a jelentés közötti kapcsolat, azaz nagyon is érezhetően jut kifejezésre /pl. mormol, puszog, trécsel, susog, pityeg, motyog stb./. Ez a szerves kapcsolat hathatósan növeli a nyelv kifejező erejét.

A szelektáló-kombináló készség még csodálatosabb gazdagsága tárul fel, ha azoknak a szinonimáknak egész rendszerét feltárjuk, amelyek egy-egy fogalom kifejezésére szolgálnak. A legtanulságosabb rendszerbe szednünk Radnóti mozgást kifejező rokonértelmű szavait úgy, hogy a sor egyre fokozódó intenzitást is kifejezzen:

Egy kácsa ölyvvel álmodott s most felriad,
totyog, farát mozgatja, meg-megáll.

/Nyugtalan éj, 1943./

És kinek álma betelt, az hozza kalácsa javát már,
míg kicsi lánya a friss mézzel utána tipeg.

/Tibullus: Delestatio Belli/

A nyíres még meleg
holtak közt véresen s pirulva ténfereg.
/Emlékeimben, 1940./

Megcsöndesült az út és rajta mint
egy terhes asszony, holló billeg át.
/Veresmart, 1941./

Igy lépdelget eléd most ez a versem is...
/Mint a halál, 1940./

Míg lassan indult a nagy hajó
/Szilveszter és újév között, 1935./

Fáról szírom hull,
cseppenti szél,
sok katona
vígán mendegél,
/Április II., 1935./

míg a nagy nap szenderegve még
fölfelé lépked az égen.
/Egy eszkimó a halálra gondol, 1935./

a nyír ezüstös ingben
immár avarban kószál,
/A mécsvirág kinyilik, 1943./

...ki annyi éve bolyg hazátlan,
tovább bolyonghat-é?
/Csütörtök, 1939./

...a májusi igazság útját taposom...
/Májusi igazság, 1928./

Két arcán két pipaccsal
pirult, hogy jödögélve jöttünk
/Zápor után, 1934./

...Visszatér és hajladozva
jár a gyöngé fény a fa ormán
/Julius, 1935./

Járkálj csak, halálraitélt!
/Járkálj csak, halálraitélt, 1936./

S már császkált az asszony, jóval a hajnal előtt.
/Bertolt Brecht: Mikéről és a szénről/

vonulj a hallgatag erdők felé,
/Decemberi reggel, 1936./

Zápor marsolt át a gyöngé erdön
/Táj változással, 1933./

János ő is; az országuton csavargott
munkanélkül, néha vándorolt...
/Elégia, vagy szentkép szögetlen, 1931./

Most szárító szél sürög
a zápornak ragyogó maradékán
/Zápor után, 1934./

elmegyek napnak Indiába sütni, hol
fehér uccákon reggel lázadás szalad,
/Szél se fuj itt már, 1932./

Tócsába lép a szél
füttyent és tovafut,
/Változó táj, 1935./

álom szökell át most a réten és
alsó karomra s onnan szememre lép.

/Parton, 1936./

fénylő kereken pék suhant és énekelt,

/Béke, borzalom, 1938./

...már erre loholnak az úton,

/Három részlet egy nagyobb lírai
kompozícióból, 1931./

Az autóbuszok csodája görg eléd s bög egyre
vészesebben

/Guillaume Apollinaire: Égöv/

Gyík surrán a nagy temetők fala mellett

/Nyugtalan őszül, 1941./

Az asszonyok a puszta házba is követték
Torlódva mint a nyáj tódultak mind utána

/Guillaume Apollinaire: Sant-Merry muzsikusa/

a rügy kibomlik tőle és a nap
pörögve hull le és továbbszalad

/Április I., 1935./

kutyám borzol, fölmordul s elrohan,

/Istenhegyi kert, 1936./

és fölötte barnán
egy mókus pattan át

/Változó táj, 1935./

Háboruról oly gyorsan iramlik a hír...

/Első ecloga, 1938./

Kutyánk vinnyog a kertben és boldog
nyelvvel viharzik elő...

/Szerelem, 1930./

...a réteken

zászlós sörényü, csillogó lovak
száguldanak a hulló nap felé!

/Himnusz a békéről, 1938./

A fordításokat is figyelembe véve az előrehaladó mozgás kifejezésének 35 változatát találjuk Radnóti költészetében. A kombinatív készség méginkább szembetűnő, ha ugyanazon versen belül vizsgáljuk egy-egy fogalom kifejezésének többféle változatát:

Már a Maros füzes partjai
közt jön el hozzám most a messzi
vidék! csikók csomós lábakkal
futnak az anyjuk után, s így
este, hazafelé most kacsák
és szeretők totyogva menetelnek!

/Zaj, estefelé, 1930./

A nap zaja elúszik messzire,
lépek s mintha suttogásban járnék,
fut macskatalpain a tompa fény,

/Alkonyi elégia, 1936./

Így lépdelget eléd most ez a versem is,
halkan toppan a szó, majd röpül és zuhan,

/Mint a halál, 1940./

x x x

A szókincs vizsgálata kétségtelenül urbánus költőre jellemző műveltséganyagot tárt elénk. Erre vallanak a szókincs klasszikus izei, az idegen szavak, a szókészlet elvont fogalmai, de leginkább erre mutat a köznyelvi és tudományos szókincs meglepően magas aránya a költői nyelvben. Mégsem beszélhetünk Radnótinál egyoldalú urbánus jellegű szókészletéről, hisz meglepően bő szóréteg került költészetébe a paraszti-népi műveltséganyagból is. Ezen túl azt is figyelembe kell vennünk, hogy az archaizáló-klasszicizáló és a népies szókészlet mintegy láthatatlan folyosón át szoros érintkezésben van: a népnyelv őrzi legtovább a szókincs régies elemeit, másrészt a költő archaizáló szándékkal elhomályosult népies elemeket is felujíthat. A kölcsönös kiegyenlítődésre Radnótinál is számtalan példát mutathatunk fel. Sőt helyenkint még az idegen szóanyag is a népiesítés eszközévé vált. Gondoljunk pl. a Hispánia földrajzi név népiesítő hangulatára. Radnóti Miklós ugy minősíthető urbánus költőnek tehát, hogy szókincese egyuttal egyetemes igényű kulturális szférát képvisel.

A két háború közt induló és kiteljesedő költő csak ezzel az egyetemes igénnyel válhatott korszerűvé. Radnóti Miklós költőelődei már "elugratták" a nyelvet a köznapitól. Amint Király István kimutatta, ez volt a célja pl. Ady esztétizáló modernségének. A nyugatosok is úgy kívántak vitázni a provinciális magyarkodással és szüklátókörséggel, hogy egyfajta nemes kozmopolitizmus alapján kialakították az idegen szavak kultuszát. El kellett szakadni a népies-nemzeti iránytól. Ez volt a XX. század első évtizedeinek feladata. Közben azonban az élőbeszéd is átalakult s mindinkább városivá lett. A kor parancsa újabb feladatot követelt: a hétköznapihoz, a köznyelvhez kellett közelíteni az irodalmi nyelv határait. S a köznyelv fogalmába bele kellett foglalni a tudományos köznyelvet is. József Attila a "mindenséggel mérd magad" normáját állította maga elé. De a kortársak gondolkodását is át-meg átjárta a század tapasztalata. Szabó Lőrinc ugyancsak ma-

gától értetődően illesztette költészetébe a természettudományos fogalmakat.³² Radnóti Miklós költészete pedig úgy lehetett életszerű és korszerű, hogy a fasizmus és a második világháború éveinek szorongásos élményeit és halálfélelmét közvetítette. Erre mutatnak legjellemzőbb kulcsszavai: a gond, a halál, a fájdalom, a borzalom. De a felsorolt pszichikai fogalmaknál is sokkal nagyobb számban fordul elő költészetében a szél mint legfontosabb kulcsszó, s többnyire szimbolikus kisugárzással, a változás, a forradalom jelképeként. S költészetének utolsó szakaszában a harag is egyre gyakrabban tűnik fel, ezzel is jelezvén, hogy költőnk a legsúlyosabb megpróbáltatások idején sem adja meg magát egészen, hanem kitartásra, ellenállásra biztat.